



Kerk en Multifunctionele accommodatie

Meer met kerkelijke huisvesting



Karel Stolk
September 2013



Titel: Kerk en Multifunctionele accommodatie
Meer met kerkelijke huisvesting

Gegevens Onderwijsinstelling

naam	Hogeschool van Hall Larenstein
adres	Onderdeel van Wageningen UR
telefoonnummer	Larensteinselaan 26a, Velp
website	026 – 369.56.96 vanhall-larenstein.nl

Gegevens Opleiding:

naam	Masteropleiding in Land & Watermanagement
begeleider	Dhr. D.J Stobbelaar

Gegevens student

naam	Karel Stolk
emailadres	K.Stolk@hetnet.nl

Gegevens opdrachtgever

naam	Protestants Landelijk Dienstencentrum
Contactpersoon	Dhr R.E. Bolwijn

datum	19-09-2013
-------	------------

Voorwoord

Het rapport dat voor u ligt is geschreven als afsluiting van mijn masteropleiding Project- en procesmanagement in Land & Water aan de Hogeschool van Hall Larenstein.

Het onderzoek handelt over de mogelijkheden van multifunctionaliteit voor geloofsgemeenschappen. Deze scriptie is het resultaat van een proces van ruim 18 maanden, beginnend met een onderzoeksidee tot een volledige afstudeerscriptie. Het is een leerzaam proces gebleken van vallen en opstaan, van rennen en stilstaan.

Het onderwerp van mijn scriptie komt enerzijds voort uit mijn werkzaamheden bij de Gemeente Arnhem. Hier ben ik als projectmanager betrokken bij de realisatie van multifunctionele accommodaties (MFA). Daarnaast ben ik privé betrokken bij geloofsgemeenschap de Drie Ranken in Apeldoorn. De gemeente Arnhem heeft beleid geformuleerd wat zich vertaalt in de stichting van MFA's. In Arnhem is, net als in veel andere steden in Nederland, een gestuurd proces gaande van overgang van monofunctionele - naar multifunctionele huisvesting van maatschappelijke functies. Kerkelijk Nederland zit in een geheel ander proces, door een afnemend ledental is er een proces van ledenafname met afstoten van kerkgebouwen als gevolg gaande. Dit is geen bewust gekozen proces maar een proces wat zich als een onvermijdelijk gevolg van ontwikkelingen voltrekt. In voorliggende rapportage is onderzocht waar beide processen op inhoud raakvlakken hebben en elkaar kunnen aanvullen.

Naast een fulltime baan en 4 opgroeiende kinderen is het een stevige opgave een afsluitend onderzoek van een masteropleiding in te passen tussen alle dagelijkse bezigheden. Dit heeft dan ook een forse impact gehad de afgelopen periode, waarbij van vele gebruikelijke activiteiten is afgezien in het belang van de voortgang van het afstuderen.

In deze wil ik mijn vrouw Marjoke bedanken voor alle steun, begrip en geduld welke ze voor me heeft op gebracht. Deze steun heeft er zeker toe bijgedragen dat ik deze studie uiteindelijk tot een goed eind heb kunnen brengen.

Verder wil ik mijn studiebegeleider van uit Larenstein, Derk-Jan Stobbelaar, bedanken voor de prettige en leerzame begeleiding die ik in deze periode van hem heb ontvangen. Tevens wil ik mijn opdrachtgever vanuit het Expertisecentrum van de Protestantse Kerk, Ronald Bolwijn, bedanken voor zijn inzet en bijdrage. Ook wil ik allen die op enigerlei wijze hebben bijgedragen aan dit onderzoek bedanken voor hun medewerking, in het bijzonder Ed van Gent waar ik meerdere malen mee heb kunnen sparren.

Tot slot wil ik de velen geïnteresseerden in mijn directe omgeving bedanken voor de getoonde interesse gedurende het hele proces.

Het was een hele reis, maar de moeite van het mee maken meer dan waard!

Karel Stolk
September 2013

Index

0. Samenvatting	6
1. Inleiding	8
1.1 Opdrachtgever onderzoek	8
1.2 Aanleiding en probleemschets	8
1.2.1 Aanleiding	8
1.2.2 Probleemschets	8
1.3 Probleem- en doelstelling	9
1.3.1 Probleemstelling	9
1.3.2 Doelstelling	9
1.4 Conceptueel model	10
1.5 Onderzoeksmethode	11
1.5.1 Algemeen	11
1.5.2 Opbouw onderzoek	11
1.5.3 Fase 1: Onderzoeksfase	12
1.5.4 Fase 2: Visievormende fase	13
1.5.5 Fase 3: Ontwerpfase	13
1.5.6 Fase 4: Evaluatie- en reflectiefase	14
1.6 Afbakening	14
1.7 Leeswijzer master thesis	14
2. Multifunctionele accommodatie	15
2.1 Definitie MFA	15
2.2 Geschiedenis MFA	17
2.3 Proces van totstandkoming MFA	17
2.4 Ruimtelijk concept MFA	18
2.4.1 Locatie en vormgeving	18
2.4.2 Kwaliteit ruimtes	19
2.4.3 Functionaliteit	20
2.5 Inhoudelijk concept MFA	22
2.5.1 Profilerings- en verschijningsvormen	22
2.5.2 Organisatie MFA	24
2.5.3 Activiteiten, diensten en producten	26
2.6 Beheer en exploitatie	27
2.6.1 Eigendom	28
2.6.2 Beheer	29
2.7 Tot slot, kritische noot	30
3. De geloofsgemeenschap	32
3.1 Kerkelijke ontwikkelingen	32
3.1.1 Geschiedenis kerkgebruik	32
3.1.2 Ontwikkeling ledenaantallen	35
3.1.3 Kerkgebouwen	36
3.1.4 Recente ontwikkelingen	39
3.2 Ruimtelijk concept	41
3.2.1 Locatie en vormgeving	41
3.2.2 Kwaliteit ruimtes	42
3.2.3 Functionaliteit	43
3.3 Inhoudelijk concept	48
3.3.1 Profilerings- en verschijningsvormen	48
3.3.2 Kerkelijke organisatie	50
3.3.3 Activiteiten, diensten en producten	51
3.4 Beheer en exploitatie	53
3.4.1 Eigendom	53
3.4.2 Beheer	54

4. Visie en ontwerp	58
4.1 Ruimtelijk concept	58
4.1.1 Locatie en vormgeving	58
4.1.2 Kwaliteit ruimtes	58
4.1.3 Functionaliteit	59
4.2 Inhoudelijk concept	60
4.2.1 Profilering en verschijningsvorm	60
4.2.2 De organisatie	61
4.2.3 Activiteiten, diensten en producten	61
4.3 Beheer en exploitatie	61
4.3.1 Eigendom	61
4.3.2 Beheer en exploitatie	62
4.4 Matrix	63
4.5 Resultaat evaluatie checklist	64
4.5.1 Inleiding	64
4.5.2 Opzet checklist	64
4.5.3 Uitkomst checklist	65
4.5.4 Evaluatie checklist	66
5. Afsluiting onderzoek	67
5.1 Methodische evaluatie	67
5.2 Inhoudelijke evaluatie en discussie	67
5.3 Aanbevelingen	69
6. Begrippen- en Afkortingenlijst	71
6.1 Begrippenlijst	71
6.2 Afkortingenlijst	71

Bijlagen:

Bijlage 1, Uitslag Panelenquete	75
Bijlage 2, Checklist	96
Bijlage 3, Lijst met activiteiten	99

0. Samenvatting

De kerken in Nederland hebben al decennia lang te maken met teruglopende bezoekers- en ledenaantallen, met als gevolg teruglopende inkomsten en niet sluitende begrotingen. De afgelopen decennia heeft dit al geleid tot het sluiten van kerken. Voor de periode 2008 – 2018 is de prognose dat 1.000 kerken hun deuren zullen sluiten, gemiddeld twee per week. Op een totaal van circa 7.000 is dat een fors aantal kerken. Met elke sluiting neemt de spreiding van kerken in de maatschappij af en neemt de afstand voor kerkgangers naar de dichtstbijzijnde kerk gemiddeld genomen toe. Hiermee is de kerk zich langzaam terug aan het trekken uit de samenleving, terwijl zij daar graag midden in wil staan.

De afgelopen 10 - 15 jaar is er een groot aantal multifunctionele accommodaties (MFA) gesticht in Nederland, gebouwen waar twee of meer maatschappelijke organisaties in zijn gehuisvest die samenwerking nastreven. In voorliggend onderzoek is onderzocht wat de huisvestingsmogelijkheden zijn voor een combinatie tussen een geloofsgemeenschap en een MFA. Dit voor zowel de optie dat een kerkgebouw als MFA wordt gebruikt als dat een geloofsgemeenschap participeert in een bestaand of te stichten MFA. Het onderzoek is uitgevoerd door middel van interviews met deskundigen, interviews met gemeenschappen die al een vorm van medegebruik toepassen, een enquête en literatuuronderzoek.

Van de MFA als de geloofsgemeenschap is een beschrijving opgesteld, voor zowel de MFA als de kerk is een beschrijving gegeven van het gebouw, de organisatie, beheer en exploitatie en zeer beperkt de relevante historie. Verder is voor de MFA de totstandkoming beschreven en is voor de kerk aandacht besteed aan recente ontwikkelingen en toekomstverwachting.

Tijdens het onderzoek zijn de nodige goede voorbeelden aangetroffen, waarbij geloofsgemeenschappen op een andere wijze dan de traditionele monofunctionele huisvesting met het kerkgebouw omgaan. Er zijn voorbeelden van kerken waarvan het eigendom is overgedragen aan een beheerstichting, waarbij deze stichting voor de totale exploitatie van het kerkgebouw zorgt en de gemeenschap huurder is geworden. Verder zijn er kerken welke met andere partijen structureel ruimtes delen of gezamenlijk gebruiken of kerken welke incidenteel worden verhuurd of waarvan ruimtes worden verhuurd. Verder zijn er kerken welke als onderdeel of volledig als MFA functioneren.

De mogelijkheden die kerkgebouwen bieden, ook de oudere meer traditionele gebouwen, lijken te worden onderschat. Om een bijdrage te leveren aan een betere beeldvorming zijn in dit onderzoeksrapport de nodige afbeeldingen van aangepaste kerkgebouwen opgenomen. Deze onderschatting leidt er toe dat kansen die er wel zijn niet worden benut en neergaande lijnen passief worden gevolgd.

Uit de gehouden enquête, welke gewaardeerd wordt als een serieuze indicatie, blijkt dat circa 35% van de gemeentes een vorm van medegebruik van het kerkgebouw kent. Dit loopt uiteen van het incidenteel verhuren van een enkele ruimte tot het structureel met andere partijen delen van het gebouw. Van deze gebouwen wordt dit door 98% van de geënquêteerden ervaren van neutraal tot erg positief, wat een opmerkelijk hoog percentage is. De opgegeven reden hiervoor is eerst financieel direct gevolgd door het contact met de samenleving welke dit medegebruik met zich mee brengt. Dit effect is tevens in de interviews bevestigd.

De mogelijke samenwerking tussen geloofsgemeenschappen en medegebruikers van een huisvesting is slechts zeer beperkt aangetroffen. Hiermee blijft een beoogd voordeel van een MFA onbenut. Uit verschillende evaluaties over het functioneren van MFA's blijkt dat zonder gerichte sturing de samenwerking niet of niet optimaal tot stand komt. Het is dan niet verwonderlijk dat binnen geloofsgemeenschappen, welke het gebouw veelal eerst delen uit financiële overwegingen, deze samenwerking niet van de grond komt. Daarnaast blijken gemeenschappen het beeld van "zieltjes winnen" te willen vermijden en stellen zij zich om deze reden hier niet actief in op.

Op basis van de beschrijvingen van de MFA en de geloofsgemeenschap is een vergelijking gemaakt tussen de MFA en de geloofsgemeenschappen waaruit de mogelijke raakvlakken en tegenstrijdigheden zijn gebleken. Dit heeft vervolgens tot het inzicht geleid welke onderwerpen relevant zijn als een combinatie gemaakt wordt tussen een MFA en een geloofsgemeenschap.

Het resultaat van het uitgevoerde onderzoek is gevat in een checklist, aan de hand waarvan een geloofsgemeenschap de eigen situatie kan beoordelen. Deze checklist geeft inzicht in de voor betreffende

gemeenschap mogelijk relevante onderwerpen. Het is vervolgens aan de geloofsgemeenschap zelf dit per onderwerp op waarde in te schatten en te bepalen hoe men hier mee wil omgaan.

De vraag of een kerk als MFA verder kan dan wel of het mogelijk is dat een geloofsgemeenschap participant wordt in een MFA kan niet in het algemeen met ja of nee worden beantwoord. Per gemeente zal op basis van de gemeente specifieke omstandigheden en uitgangspunten beoordeeld moeten worden of hier kansrijke mogelijkheden liggen. Op basis van het gedane onderzoek en de al beschikbare voorbeelden kan gesteld worden dat dit zeker voor een deel van de kerkgebouwen en gemeenschappen mogelijk is. De opgestelde checklist kan gemeentes hierbij helpen door inzicht te geven in de eigen situatie.

1. Inleiding

1.1 Opdrachtgever onderzoek

Dit onderzoek wordt uitgevoerd in opdracht van het Expertisecentrum van de Protestantse Kerk, hierin vertegenwoordigd door de heer R. Bolwijn.

In november 2012 is door de Generale synode van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) het beleidsplan 2013 – 2016 voor de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland vastgesteld, getiteld *Met Hart en Ziel* (Generale synode, 2012). In dit beleidsplan zijn drie beleidsthema's opgenomen, waaronder het Ontzorgen van gemeenten. Door een teruggang van middelen en participatie gaat in veel geloofsgemeenschappen veel energie zitten in overleven. Dit wordt onder meer veroorzaakt door de vraag: hoe houden we ons kerkgebouw in stand. Met een teruglopend ledental zal dit probleem de komende jaren alleen nog maar verder toenemen. Om de gemeenschappen de mogelijkheid te geven zich te richten op de inhoud van het kerk-zijn is in het beleidsplan opgenomen dat initiatieven welke de zorg voor kerkgebouwen uit handen nemen worden ondersteund.

1.2 Aanleiding en probleemschets

1.2.1 Aanleiding

De afgelopen 10-20 jaar zijn in Nederland op grote schaal multifunctionele accommodaties (MFA's) gerealiseerd. Volgens een extrapolatie (Leent ea, 2011) stonden er in 2011 bij benadering ca 3.000. De MFA's zijn opvallende gebouwen waar meerdere maatschappelijke voorzieningen voor de wijk in worden gehuisvest en welke als kloppend hart voor de wijk moeten functioneren. Gebouwen met een opvallende uitstraling en bij voorkeur gebouwd op centrale plekken in de wijkstructuren, de zogenaamde A-lokaties. De in deze MFA's gevestigde organisaties maken deels gebruik van eigen en deels van gemeenschappelijke ruimtes voor het uitvoeren van eigen en gezamenlijke programma's. De gedachte hierbij is dat enerzijds het delen van ruimtes leidt tot kostenbesparing en anderzijds dat onder hetzelfde dak zijn gehuisvest leidt tot nieuwe vormen van samenwerking, met winst voor de afzonderlijke partijen.

1.2.2 Probleemschets

De afgelopen 10-20 jaar is dit samenvoegen van maatschappelijke voorzieningen grotendeels aan de kerken voorbij gegaan. Veel gemeentes gebruiken hun kerkgebouw mono-functioneel, waarbij incidenteel verhuur van ruimtes plaatsvindt. Het structureel delen van het gebouw met andere partijen lijkt slechts sporadisch voor te komen. In 2008 is een prognose opgesteld (Belvedere, 2008) die inhoudt dat tot en met 2018 circa 1.000 kerken, gemiddeld twee kerken per week, hun deuren moeten sluiten. Oorzaak hiervan is onder meer de daling van inkomsten ten gevolge van de terugloop van het aantal (betalende) kerkleden. De kerk, die er naar streeft actief onderdeel uit te maken van de samenleving (*PKN Visienota, De hartslag van het leven*, 2012), zit in toenemende mate met te weinig mensen in te grote en te dure gebouwen. Van de circa 7.000 kerkgebouwen in Nederland heeft de helft de status van rijksmonument. Als oplossing voor de financiële problemen die het overschot aan gebouwen c.q. capaciteit veroorzaakt, wordt veelal gekozen voor het volledig afstoten van kerken, waarna sloop volgt of herbestemming zonder de religieuze functie. Uit onderzoek naar herbestemming van kerken en kerklocaties in de periode 1970 tot 2008 blijkt dat van de 927 onderzochte kerken er 22 deels voor de kerkelijke functie behouden zijn (Belvedere, 2008). De laatste jaren lijkt er wel een toename te zijn van het aantal kerken dat in afgeslankte vorm de religieuze functie weet te behouden.

Vanuit de maatschappij blijft er vraag naar centra waar verschillende voorzieningen gezamenlijk zijn gehuisvest. Tot op heden is dit op grote schaal ingevuld door de stichting van multifunctionele centra. Recent onderzoek hiernaar ontbreekt, maar een inventarisatie via internet geeft een beeld van de vele, nog in onderzoek, in voorbereiding of in uitvoering zijnde projecten. Overigens zijn er ook signalen dat er een verzadigingspunt wordt bereikt, mede onder invloed van de crisis en de golf van bezuinigingen waar Nederland mee te maken heeft. Vraag is of het voor kerkelijke gemeenschappen een optie kan zijn om aansluiting te zoeken bij de trend van het stichten van multifunctionele centra en de monofunctionele kerkgebouwen om te vormen zijn naar multifunctionele gebouwen.

Kuiken (2012) heeft onderzoek gedaan naar de ontwikkelingen van maatschappelijke voorzieningen in krimpgebieden, met name in de provincie West-Brabant. Zij komt tot de conclusie dat kleinere gemeentes moeite hebben om de voorzieningen in stand te houden en dat MFA's niet (meer) haalbaar zijn. Mogelijk is ook dit een ontwikkeling welke perspectief kan bieden aan geloofsgemeenschappen om door middel van gezamenlijk huisvesting zowel de kerkelijke als ook de maatschappelijke voorzieningen overeind te houden. Naast de nodige randvoorwaarden waaraan hiervoor moet worden voldaan, moet ook de gemeenschap er zelf voor open staan. Technisch is het veelal goed mogelijk een bestaand kerkgebouw met behoud van de kerkelijke functie dusdanig aan te passen en te verbouwen dat dit door meerdere partijen gebruikt kan worden. Per gemeenschap en per kerkgebouw zijn er vele factoren welke meewegen in de afweging of een dergelijke omvorming haalbaar en zinvol is. De vraag is welke aspecten hierin bepalend zijn. Door deze in beeld te krijgen kan per gemeenschappen bekeken worden wat de mogelijkheden zijn. Uiteindelijk zal door de eigen gemeenschap op basis van de mogelijkheden per gebouw een afweging gemaakt moeten worden.

1.3 Probleem- en doelstelling

1.3.1 Probleemstelling

Het merendeel van de geloofsgemeenschappen ziet hun ledenbestand en daaraan gekoppeld hun inkomsten al jaren teruglopen. Na een forse daling van het totale aantal gelovigen in de periode 1950 – 1970 is op dit moment sprake van een constante daling van het ledenaantal met 2,5% per jaar (Bisseling ea, 2011). Dit veroorzaakt voor de gemeenschappen een probleem wat betreft de huisvesting.

Gemeenschappen zijn vast gehuisvest in hun “eigen” kerkgebouw en weinig mobiel als blijkt dat het eigen kerkgebouw te groot wordt. Hierdoor ontstaat de situatie dat de kleiner wordende gemeenschappen in gebouwen zitten welke steeds meer te groot zijn en waarvan de lasten door dalende inkomsten in toenemende mate niet meer zijn op te brengen. In veel gevallen leidt dit tot financiële problemen met uiteindelijk het volledig sluiten en afstoten van één of meer gebouwen van de gemeenschap. Dit laatste wordt door de kerkgangers als groot emotioneel verlies ervaren. Bij elke kerksluiting maken de leden voor zichzelf de balans op en stellen zich de vraag: ga ik mee, ga ik naar een andere gemeenschap, ga ik shoppen of haak ik af (Bisseling ea, 2011). “Leden zien het soms ook gewoon niet meer zitten om weer opnieuw te moeten wennen.”

Door het volledig afstoten van kerkgebouwen doet de kerk een stap terug in de mate waarin zij maatschappelijk is geïntegreerd: de spreiding van kerkgebouwen met een actieve religieuze functie over de betreffende gemeente wordt verkleind en de reistijd naar de alternatieve locaties wordt groter. Alle inspanning van de betreffende gemeente ten spijt, het is maar de vraag of de leden zullen volgen. Bisseling (2011) geeft hierbij het voorbeeld van de “goed bedoelde taxidienst”, waar de een wel en de ander geen gebruik van wil maken. De kerk die graag midden in de samenleving staat, trekt zich hierdoor juist steeds verder terug uit deze samenleving. Elke kerksluiting leidt tot het afhaken van actieve gelovigen, hierdoor belandt de kerk door de financiële problemen in een zichzelf versterkende neerwaartse spiraal.

1.3.2 Doelstelling

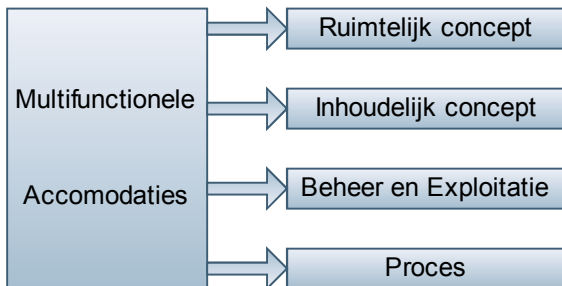
Het doel van dit onderzoek is een bijdrage te leveren aan de duurzame instandhouding van de kerk als zijnde een geloofsgemeenschap van mensen. In de kerk draait het om de gelovigen, de mensen die de geloofsgemeenschap vormen. In veel gemeenschappen echter zijn de lasten van de huisvesting dermate hoog dat dit alle aandacht en financiële middelen opeist (Generale synode, 2012). Daardoor treedt er een verschuiving op van het investeren in de geloofsgemeenschap - de mensen - naar het investeren in de gebouwen - de stenen.

Met dit onderzoek wordt beoogd geloofsgemeenschappen inzicht te geven in de eigen huisvestingssituatie en de mogelijkheden die multifunctionaliteit hierin kan bieden. Dit inzicht zal geen pasklare oplossingen geven voor gemeentespecifieke situaties. Wat wel ontstaat, is een beeld van relevante huisvestingsaspecten, wat richtinggevend kan zijn voor de zoektocht van een gemeente naar de oplossing van het eigen huisvestingsvraagstuk. Daarmee is het neven doel van dit onderzoek de overdracht van kennis en informatie om zodoende gemeentes bewust te maken van hun situatie.

1.4 Conceptueel model

Hospitality Consultants (2009) heeft een procesmodel ontwikkeld, genaamd het Sporenmodel. Het model bestaat uit vier sporen welke bij de ontwikkeling van een MFA van belang zijn en vijf ontwikkelfases. Het complete ontwikkelmodel wordt behandeld in paragraaf 2.3, opgenomen als model 4.

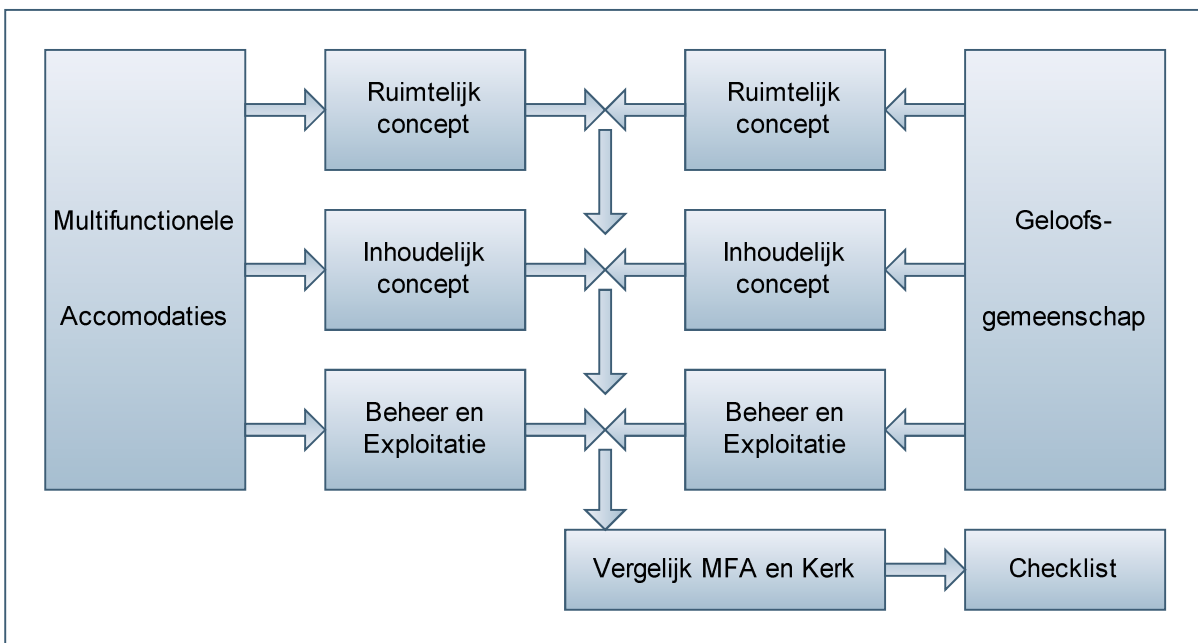
De vier onderscheiden sporen zijn drie thematische sporen (inhoudelijke concept, ruimtelijke concept en beheer & exploitatie) en het procesmatige spoor (model 1).



Model 1: Vereenvoudigde weergave sporenmodel
Bron: Sporenmodel Hospitality Consultants (2009)

Het model is (voor zover bekend) niet eerder wetenschappelijk getoetst. Het wordt door Hospitality Consultants sinds 2009 gebruikt bij ontwikkelingen rondom MFA's en het model is al eerder toegepast in onderzoek naar beheer en exploitatie van MFA's (Huisman, 2009). Het model biedt in aangepaste vorm een geschikt conceptueel model voor het onderzoek. Om deze redenen is gekozen het model als uitgangspunt te gebruiken, in de methodische evaluatie (hoofdstuk 5.1) wordt vervolgens geëvalueerd in hoeverre het model voldeed.

Op basis van model 1 is door auteur onderstaand onderzoekmodel opgesteld (model 2). Hierin worden de MFA en de Geloofsgemeenschap naast elkaar gezet en met elkaar vergeleken. Het procesmatige spoor is in het model niet meegenomen, daar in het onderzoek geen sprake is van een vergelijking tussen twee ontwikkelingsprocessen. De te maken vergelijking levert de onderwerpen welke relevant zijn in geval een geloofsgemeenschap haar eigen kerkgebouw als MFA wil gaan gebruiken dan wel dat de gemeenschap wil deelnemen in een MFA.



Model 2: Conceptueel model
Bron: Auteur obv Sporenmodel Hospitality Consultants (2009)

1.5 Onderzoeksmethode

1.5.1 Algemeen

Met dit onderzoek wordt geloofsgemeenschappen een instrument gegeven om inzicht te krijgen in de eigen huisvestingssituatie. Hiermee wordt getracht een bijdrage te leveren aan een oplossing voor de huidige huisvestingsproblemen van geloofsgemeenschappen. Om dit doel te realiseren is het eindproduct van het onderzoek een checklist, waarmee geloofsgemeenschappen hun eigen huisvestingssituatie kunnen beoordelen, om vervolgens op basis van dit inzicht deze zo mogelijk te verbeteren.

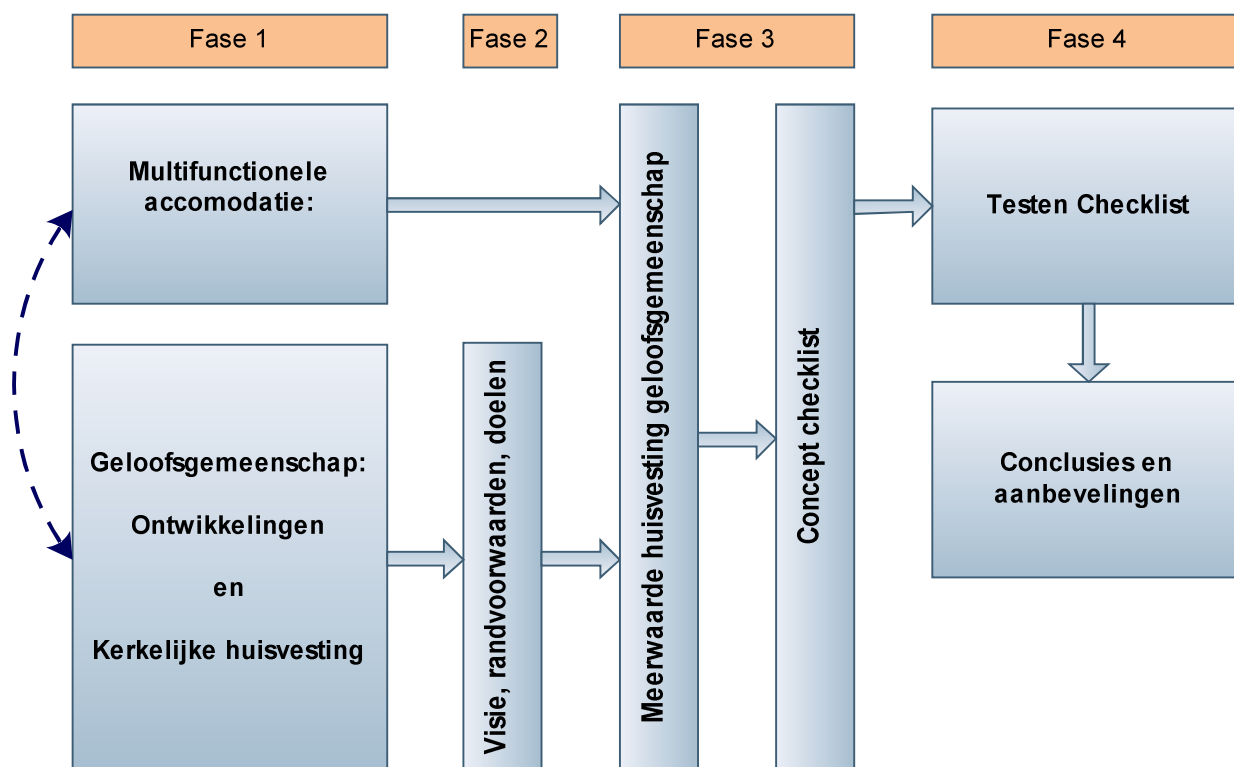
1.5.2 Opbouw onderzoek

Om een checklist te kunnen opstellen moet in beeld gebracht worden welke aspecten van belang zijn voor een geloofsgemeenschap welke streeft naar multifunctionele huisvesting, waarbij met meerdere partijen een gebouw wordt gedeeld. Om op een gestructureerde wijze de benodigde input voor de checklist te verkrijgen, is het onderzoek opgedeeld in de volgende 4 fases.

1. Onderzoeksfase
2. Visievormende fase
3. Ontwerpfase
4. Evaluatie en reflectiefase

De verschillende onderzoeksfases leveren informatie, waaruit de relevante aspecten worden gehaald welke uiteindelijk worden opgenomen in de checklist.

In onderstaand onderzoeksmodel (model 3) worden per fase schematisch de onderdelen van het onderzoek weergegeven. In de paragrafen 1.5.3 tot 1.5.6 wordt het model nader toegelicht, waarbij wordt aangegeven op welke wijze de fases en deelfases worden ingevuld, welke informatie deze opleveren en waartoe deze informatie dient.



Model 3: Methodisch onderzoeksmodel
Bron: auteur

1.5.3 Fase 1: Onderzoeksfase

De onderzoeksfase is opgedeeld in 2 deelfases, betreffende de Multifunctionele accommodatie en de Geloofsgemeenschap.

1. Multifunctionele accommodatie

In de eerste deelfase wordt aan de hand van literatuurstudie een beschrijving gegeven van de multifunctionele accommodatie op de onderdelen:

1. Definitie MFA
2. Geschiedenis MFA
3. Proces van totstandkoming van MFA
4. Ruimtelijk en Inhoudelijk concept
5. Beheer en Exploitatie

Deze beschrijving van de MFA dient als conceptueel kader voor de vergelijking met de huisvesting van een geloofsgemeenschap in de Ontwerpfase.

2. Geloofsgemeenschap: Ontwikkelingen

In deze deelfase worden de ontwikkelingen en de kerkelijke huisvesting in beeld gebracht en beschreven. Dit gebeurt op de onderdelen:

1. Kerkelijke ontwikkelingen
2. Ruimtelijk en Inhoudelijk concept
3. Beheer en Exploitatie

Het onderzoek in deze fase bestaat uit literatuuronderzoek, interviews met deskundigen en gemeentes en een panelenquête.

Interviews

In de onderzoeksfase zijn interviews afgenomen met deskundigen en met geloofsgemeenschappen. Voor de interviews van deskundigen is een selectie gemaakt op basis van de indeling van het conceptueel model (paragraaf 1.4, model 2):

Inhoudelijk concept:	voorganger/predikant Dhr ds. A. Wijnhuizen architectuurhistoricus en promovendus, Universiteit van Amsterdam Dhr. H. Wesselink
Ruimtelijk concept:	Kerkelijk Interieur architect, Dhr. P. van Dijk Gemeente adviseur Dienstencentrum PKN Dhr. J. de Boer Hoogleraar Stedenbouw, Technische Universiteit Eindhoven, Dhr. K. Doevendans
Beheer en Exploitatie:	Directeur Reliplan, Makelaar Religieus Vastgoed, Mevr. M. Bosschert Directeur Vereniging Kerkrentmeesterlijk Beheer (VKB) Dhr. P. de Wit Adjunctdirecteur VKB, Dhr. B. van Rijssen Bestuurlid Vereniging van Beheerders van Monumentale Kerkgebouwen in Nederland (VBMK), Mevr. B. Linskens

In de interviews, welke als open gesprekken zijn gevoerd, zijn de volgende onderwerpen aan de orde gekomen:

- Reactie op gedachte multifunctioneel kerkgebouw
- Beeld van de huidige stand van zaken
- Relevante ontwikkelingen
- Relevante voorbeelden
- Relevante bronnen

Voor de interviews van geloofsgemeenschappen is een selectie gemaakt uit 30 gemeenschappen welke een vorm van multifunctioneel gebruik toepassen. Het hier toe opgestelde selectiedocument is als bijlage 21 opgenomen. De interviews zijn vervolgens afgenomen aan de hand van de hoofdindeling volgens Gaasbeek (2009). Deze indeling wordt verder behandeld in paragraaf 2.5.3 (model 7).

De verslagen van de interviews met deskundigen en met de geloofsgemeenschappen zijn opgenomen in de bijlagen; in het onderzoek wordt meerdere malen verwezen naar de uitkomsten van de interviews. De verslagen van de interviews met deskundigen zijn opgenomen als bijlagen 4 t/m 12 en de interviews met geloofsgemeenschappen als bijlage 13 t/m 20.

Panelenquôte

De panelenquôte is een enquôte welke is uitgezet onder een vast panel van de Protestantse Kerk in Nederland. Dit panel bestond op het moment van het onderzoek uit 713 personen die een aantal keren per jaar meewerken aan een enquôte over uiteenlopende onderwerpen. Het panel bestaat uit een mix van 60% mannen en 40% vrouwen, in leeftijd variërend van 20 tot 80 jaar oud, van verschillende denominaties, verspreid wonend over het hele land. De gehele enquôte evenals de uitslag is opgenomen in Bijlage 1. Verder wordt in voorliggende rapportage meerdere malen verwezen naar de uitkomsten van de enquôte. De enquôte heeft van de 713 deelnemers 473 respondenten opgeleverd, een uitkomst van 66%, wat vergelijkbaar is met eerdere gehaalde hoge responsies. Het aantal beroepsmatig betrokken deelnemers is beperkt tot 20% van de 473 respondenten; er van uitgaande dat professionals meer zicht hebben op de feiten verlaagd dit de hardheid van de uitkomst van de enquôte. Op basis van de respons en de beperkte vertegenwoordiging van professionals wordt de uitkomst van de enquôte gewaardeerd als een serieuze indicatie.

Door middel van de panelenquôte wordt inventariserend onderzoek gedaan naar de huisvestingsvormen onder geloofsgemeenschappen. De inventarisatie heeft ten doel in beeld te brengen welke huisvestingsvormen nu voorkomen en in welke mate, wat bij de multifunctionele huisvesting de inhoudelijke samenstellingen en samenwerkingspartners is en wat de wensen en ideeën zijn voor wat betreft de toekomstige huisvesting.

Bij zowel de enquôte als de interviews wordt zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij de MFA-beschrijving welke wordt opgesteld onder deelfase 1.

Op basis van literatuurstudie wordt de toekomstverwachting van de geloofsgemeenschappen en kerken in beeld gebracht en beschreven. Gezien de actualiteit van het onderwerp Kerksluitingen is hier recent veel onderzoek naar gedaan waar uit geput kan worden. De resultaten worden beschreven en dienen als input voor de visievormende fase

1.5.4 Fase 2: Visievormende fase

Aan de hand van de onderzoeksresultaten naar kerkelijke huisvesting uit de Onderzoeksfase wordt in de Visievormende fase de visie, randvoorwaarden en doelen weergegeven. De beschrijving welke dit oplevert dient als input voor de Ontwerpfase.

1.5.5 Fase 3: Ontwerpfase

In deze fase wordt bepaald wat de effecten zijn voor een geloofsgemeenschap bij de participatie in een MFA. Vervolgens wordt de checklist opgesteld.

1. Effecten huisvestingsvormen

Door het conceptuele kader van een MFA en een geloofsgemeenschap uit 1.5.3 en de kerkelijke randvoorwaarden op de huisvesting uit 1.5.4 met elkaar te combineren, ontstaat inzicht op welke onderwerpen participatie van een geloofsgemeenschap in een MFA effect heeft. Het resultaat van deze deelfase is een matrix met de relevante onderwerpen en de mogelijke consequenties.

2. De checklist

De matrix vormt de input voor de te ontwikkelen checklist, waarmee gemeenten kunnen beoordelen of deelname aan een multifunctioneel gebouw perspectief biedt. Alle onderwerpen op de checklist kunnen van belang zijn voor de huisvestingsvorm. De checklist zal bestaan uit een vragenlijst waarbij de antwoorden op de betreffende onderwerpen een indicatie geven voor de huisvestingsmogelijkheid voor betreffende gemeenschap in een MFA.

1.5.6 Fase 4: Evaluatie- en reflectiefase

In de laatste fase wordt de checklist getoetst door deze toe te passen op een aantal gemeentes. Dit gebeurt door de checklist door vijf verschillende gemeentes te laten invullen. Doel van deze exercitie is tweeledig, enerzijds het uittesten van de checklist en onderzoeken of deze een bruikbaar resultaat oplevert. Anderzijds is het testen bedoeld om te controleren of de vraagstelling logisch en voldoende duidelijk is, zodat de checklist goed gebruikt kan worden. Na aanpassing wordt de checklist definitief gemaakt.

1.6 Afbakening

Om tot een uitvoerbaar onderzoek te komen, is het noodzakelijk dit waar nodig af te bakenen. Voor dit onderzoek geldt de volgende afbakening:

- Het onderzoek richt zich op het in beeld brengen van alle relevante onderwerpen welke van invloed zijn op kerkelijke huisvesting in vergelijking tot de MFA. De onderwerpen worden alle benoemd maar worden niet verder inhoudelijk uitgediept dan voor dit doel noodzakelijk is.
- Het onderzoek volgt de generieke benadering van de problematiek, er is geen project-specifiek onderzoek gedaan. Wel zijn er ter illustratie specifieke voorbeelden benoemd.
- Het onderzoek gaat over kerkelijke huisvesting. Er worden in het onderzoek geen inhoudelijke geloofsvraagstukken behandeld.
- Dit onderzoek richt zich in de eerste plaats op de problematiek betreffende de huisvesting van geloofsgemeenschappen binnen de PKN. Tijdens het onderzoek wordt op onderdelen een parallel met de Rooms Katholieke Kerk (RK) getrokken. Hierbij wordt niet nagestreefd de RK problematiek uitputtend en volledig te behandelen.
- In het onderzoek vindt geen financiële doorrekening plaats van multifunctionele kerkelijke huisvesting daar uitsluitend project-specifieke en geen generieke berekeningen mogelijk zijn.

1.7 Leeswijzer master thesis

Na de inleiding op het onderwerp is in hoofdstuk 1 het methodische onderzoeksmodel gepresenteerd en toegelicht, uitgaande van 4 fases. Het onderzoek is uitgevoerd conform deze fasering maar omwille van de leesbaarheid wordt deze indeling in de rapportage niet gevolgd.

In hoofdstuk 2 wordt een beschrijving gegeven van de MFA, inclusief de problematiek van de totstandkoming van MFA's. In hoofdstuk 3 wordt de geloofsgemeenschap beschreven, inclusief het toekomstperspectief. In hoofdstuk 4 worden in de paragrafen 4.1 tot 4.3 zowel de visie, randvoorwaarden en doelen vanuit de geloofsgemeenschappen aangereikt en de MFA en de geloofsgemeenschap met elkaar vergeleken op basis van de informatie uit hoofdstuk 2 en 3. Dit resulteert in paragraaf 4.4 in een matrix met relevante onderwerpen op basis waarvan in paragraaf 4.5 een checklist wordt samengesteld en geëvalueerd.

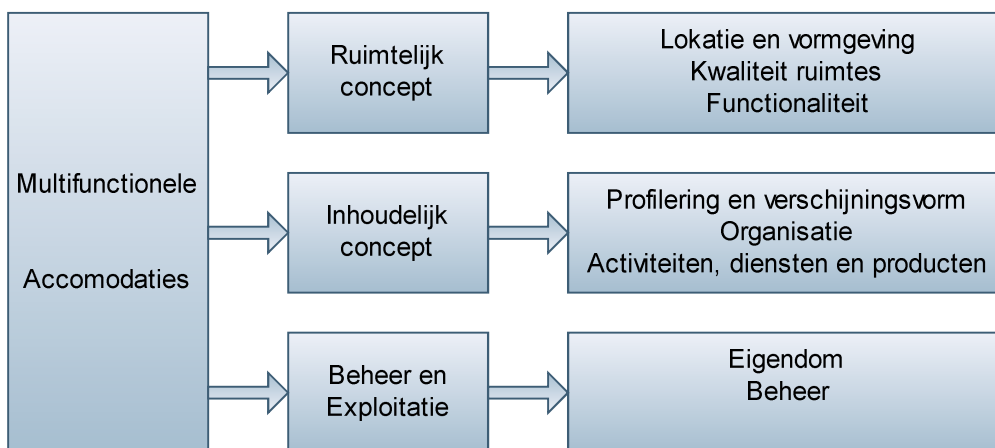
In hoofdstuk 5 wordt vervolgens het onderzoek afgesloten.

2. Multifunctionele accommodatie

Om een goede vergelijking te kunnen maken tussen een MFA en een geloofsgemeenschap en haar kerkgebouw wordt in hoofdstuk 2 een theoretische beschrijving gegeven van de MFA. Deze beschrijving richt zich volledig op de MFA, de vergelijking met de kerk wordt in Hoofdstuk 4 gemaakt.

In paragraaf 2.1 wordt de definitie van de MFA bepaald zoals deze voor dit onderzoek wordt gebruikt. In paragraaf 2.2 wordt door middel van een beperkte historische terugblik de MFA in perspectief geplaatst, waarna in paragraaf 2.3 ingegaan wordt op de totstandkoming van een MFA.

Vervolgens wordt de MFA beschreven in paragraaf 2.4 tot 2.6, waarbij gebruik wordt gemaakt van onderstaand conceptueel model (model 4) bestaande uit het Ruimtelijke en Inhoudelijke concept en Beheer en Exploitatie.



Model 4: Conceptueel model MFA

Bron: Sporenmodel Hospitality Consultants (2009), aangepast door auteur

Hierbij wordt een theoretische beschrijving gegeven vanuit het uitgangspunt dat er een compleet nieuwe MFA wordt gerealiseerd. De werkelijkheid is vaak gecompliceerder, zeker ook als hiervoor naar de kerkelijke huisvesting wordt gekeken. Daarom wordt opgemerkt dat naast de variant van een compleet nieuw MFA ook andere varianten mogelijk zijn, waarbij genoemd:

- participant (mogelijk geloofsgemeenschap) welke deel gaat nemen aan een bestaande MFA;
- stichting van een MFA waarbij een bestaand gebouw (mogelijk kerkgebouw) wordt gebruikt en aangepast.

Afhankelijk van de variant zal de gegeven beschrijving hier door middel van project-specifieke eigenschappen op aangepast moeten worden.

2.1 Definitie MFA

In de literatuur is het begrip multifunctionele accommodatie of multifunctioneel centrum op meerdere wijzen gedefinieerd. In voorliggende rapportage wordt de term MFA gehanteerd, tenzij verwezen naar of geciteerd wordt uit andere publicaties waarin de term MFC is gebruikt. Er zijn verschillende definities van een MFA, het is onmogelijk om een eenduidige definitie te geven. Onderstaand worden een aantal definities uit de literatuur weergegeven, aansluitend wordt de op dit onderzoek afgestemde definitie geformuleerd.

Bedrijfsverzamelgebouw

Een MFA is niet te vergelijken met een bedrijfsverzamelgebouw (BVG), dit betreft gecombineerde huisvesting voor meerdere bedrijven welke meestal actief zijn in een vergelijkbare branche of marktsegment. Dit betreft dus geen maatschappelijke organisaties (Bron: Wikipedia). In een BVG wordt net als in een MFA gestreefd naar efficiency en mogelijke samenwerking door de gezamenlijke huisvesting. Het delen van ruimtes wat in MFA's wordt nagestreefd is in de BVG veelal beperkt tot facilitaire ruimtes, zoals de

ontvangst- en kopieerruimte. In een bedrijfsverzamelgebouw zijn dus met name afzonderlijke bedrijven uit dezelfde branche gehuisvest, welke uit efficiency overwegingen een aantal algemene zaken gezamenlijk organiseren. In een MFA zijn maatschappelijke organisaties gehuisvest, welke in meer of mindere mate de ruimtes in het gebouw met elkaar delen en gezamenlijk activiteiten organiseren.

Maatschappelijke functies en gebouwen

Een MF is een samenwerkingsverband waarbij verschillende maatschappelijke organisaties vanuit een centrale locatie hun voorzieningen, producten en diensten aanbieden (Bron: Wikipedia). Doel van een MFA is de bundeling van het aanbod van maatschappelijke diensten voor een dorp, wijk of buurt op een centrale plek. Hiermee wordt op een efficiëntere manier gebruik gemaakt van de beschikbare ruimtes en kunnen organisaties in een gezamenlijk programma hun diensten aanbieden.

Het begrip "Maatschappelijke functie" is door het Ministerie van Vrom (2007) gedefinieerd in haar publicatie *Bouwstenen voor Sociaal*. Zij vat onder de maatschappelijke voorzieningen het zorgaanbod van activiteiten met een functie op het gebied van onderwijs, welzijn, sport en zorg, maar ook in de sfeer van cultuur, religie, veiligheid, maatschappelijke opvang, ontmoeting, vrije tijd enzovoort. Willems ea (2008) zegt hier het volgende over: "Onder maatschappelijk vastgoed wordt doorgaans verstaan 'alle vastgoed dat blijkens bestemming of gebruik het uitvoering geven aan - als zodanig door de samenleving geïdentificeerde - publieke functies fysiek mogelijk maakt'. Dit is vastgoed voor zorg (ziekenhuizen, praktijken e.d.), onderwijs, bibliotheken, buurthuizen, cultuur, religie en sport."

Definitie MFA

Ball ea geeft in het rapport *Meer dan een gebouw* (2004) aan dat een MFA een gebouw is waarin meerdere voorzieningen onderdak krijgen. Hiermee wordt een zeer brede scope gegeven, die van elk gebouw met twee of meer partijen een MFA maakt.

In een onderzoek door Primo (2004) naar het functioneren van MFA's in Noord-Holland wordt de volgende definitie gehanteerd. *'In een multifunctioneel centrum zijn verschillende participanten gehuisvest onder één dak, waarbij inrichting en ontwerp zo zijn vormgegeven dat bepaalde ruimten geschikt zijn voor meervoudig ruimtegebruik. De relatie van deze participanten kan verschillen van samenwonen tot samenwerken. Dorpshuizen/wijkcentra, dienstencentra voor ouderen/wijksteunpunten en een aantal brede scholen voldoen vaak aan deze definitie.'*

Van der Knaap (2009) hanteert een definitie met een hoog abstractie niveau: *"Een Multifunctionele accommodatie is één gebouw waarbij ten minste twee functies fysiek geïntegreerd zijn en synergie plaatsvindt tussen functies onderling."* Huisman (2009) gaat een stap verder dan Van der Knaap in de concretisering met de definitie van een MFA: *"Eén gebouw waarin twee of meer aan elkaar gerelateerde maatschappelijke functies zijn gevestigd. De in het gebouw gevestigde partijen werken met elkaar samen en maken daarbij gezamenlijk gebruik van de ruimten. Hiermee wordt een toegevoegde waarde beoogd voor de (zowel interne als externe) gebruikers."*

Leent en De Haas (2011) hebben in hun publicatie de uitkomsten van twee jaar ontwikkelen en toepassen van het MFA-Lab vastgelegd. Het MFA-Lab bestaat uit een groot aantal professionals die vanuit hun eigen praktijk deelnemen. Zij komen tot een nieuw paradigma: *"MFA's zijn organisaties met het karakter van een onderneming"*. Als definitie geven zij een uitgebreide beschrijving: *"Een MFA is een (plaatsgebonden) manier van organiseren van maatschappelijk relevante activiteiten en diensten. Deze manier van organiseren heeft tot doel burgers in een buurt, wijk, stad of zelfs regio de mogelijkheid te bieden actief deel te nemen aan diverse activiteiten. Activiteiten die bijdragen aan het welzijn en welbevinden van individuen en groepen van burgers. Kenmerkend voor MFA's is de ambitie om zowel maatschappelijke meerwaarde te realiseren als efficiënt om te gaan met ruimte en faciliteiten."*

Een MFA is niet alleen een gebouw waarin maatschappelijke functies gezamenlijk zijn gehuisvest. Het concept van een MFA is meer dan alleen een gebouw met deze functies. Het is tevens een organisatie van samenwerkende partners waarbij geldt dat het gebouw en de fysieke nabijheid van partijen een middel en een mogelijkheid zijn om de inhoudelijke samenwerking te ondersteunen. Het succes van een MFA valt of staat met de samenwerking, naast de inhoudelijke, technische en organisatorische flexibiliteit. Hoe meer samenwerking hoe multifunctioneler het gebouw.

Het gaat bij een MFA dus om een aantal zaken: een gebouw, een organisatie, maatschappelijke functies, delen van ruimtes en activiteiten, efficiency, samenwerking, meerwaarde. In het kader van dit onderzoek, waarin de mogelijkheden voor een geloofsgemeenschap worden onderzocht om te participeren in een MFA danwel de eigen kerk om te vormen tot MFA, wordt op basis van bovenstaande de volgende definitie van een MFA gehanteerd:

Een MFA is een gebouw met bijbehorende organisatie van waaruit minimaal 2 maatschappelijke organisaties activiteiten en diensten organiseren. Doel van de MFA is burgers in een verzorgingsgebied te bedienen en de mogelijkheid te bieden actief zelf deel te nemen. Kenmerkend voor de MFA is het streven naar meerwaarde door middel van efficiënt gebruik van ruimtes en faciliteiten en mogelijke samenwerking.

2.2 Geschiedenis MFA

De afgelopen 10-15 jaar is er een fors aantal MFA's gesticht. Daardoor zou het beeld kunnen ontstaan dat we het hier hebben over een nieuw fenomeen. De grote impuls voor de recente golf van nieuwe MFA's is afkomstig vanuit het Onderwijs, waarbij in Brede Scholen voor kinderen van 0 – 12 jaar alle voorzieningen in hetzelfde gebouw zijn ondergebracht. Vóór deze periode bestonden er echter ook al MFA's, welke minder op onderwijs gericht waren. Om dit beter in perspectief te plaatsen, is met een beperkte scope verder terug gekeken in de tijd. Terugkijkend naar de Middeleeuwen kan geconcludeerd worden dat destijds de kerken feitelijk de functie van MFA vervulden (zie ook H3.1.1). Minder ver terug in de tijd geeft een onderzoek uit 1978 een goed beeld van de ontwikkeling van sociaal-culturele accommodaties over de periode van circa 1960 – 1978. (Van Haalen ea, 1978)

Begin jaren '60 van de vorige eeuw zijn als reactie op de toenmalige ontkenning van de samenleving in de hieraan voorafgaande periode, de eerste multifunctionele accommodaties gebouwd. Onder ontkenning wordt hier verstaan het steeds verder uiteenrafelen van de maatschappij, waaronder ook de maatschappelijk functies en voorzieningen (Van Haalen ea, 1978). Na de Tweede Wereldoorlog is deze ontrafeling in hoog tempo doorgevoerd door de explosieve bevolkingsgroei en de hiervoor noodzakelijke grootschalige uitbreidingen van wonen, werken, verkeer en recreatie. Deze functies zijn op planologische wijze gescheiden met als resultaat dat grote monofunctionele gebieden ontstonden. Begin jaren '60 zijn de eerste MFA's gerealiseerd waarin maatschappelijke functies in één gebouw zijn ondergebracht. Uitgangspunt hierbij was dat binnen accommodaties voor jeugdwerk, wijkcentra, vrijetijdscentra en andere sociaal-culturele accommodaties integratie van activiteiten, leeftijdsgroepen en levensbeschouwingen mogelijk moest zijn. Dat leidde voor de bouwvorm tot openheid naar buiten en naar binnen, meerdere werksoorten onder een dak, meervoudig ruimtegebruik, veranderbaarheid van ruimten meteen en in de loop van de tijd. Aan deze nieuw multifunctionele bouwvorm lagen een aantal veronderstellingen ten grondslag: lagere stichtings- en exploitatiekosten, hogere bezettingsgraad, onderlinge positieve beïnvloeding van de activiteiten en bevordering van het sociale contact.

Zonder uitputtend de overeenkomsten en verschillen te hebben onderzocht tussen deze periode en nu wordt hier als opvallende overeenkomst genoemd dat de toenmalige veronderstelde na te streven doelen ook nu nog nagenoeg onverkort gelden voor de huidige MFA's. Onder andere Ball (2004) verwoordt dit met de doelen Efficiency in ruimte en tijd, sociale integratie en een geïntegreerd aanbod (zie ook H 2.5.2).

In het onderzoek van Van Haalen zijn zes sociaal-culturele accommodaties onderzocht, waaronder de landelijk bekende Meerpaal te Dronten (1967) en de Trefkuil (1972) uit Groningen. De Meerpaal is in 2005 op het laatste moment voor sloot behoud en is nu aangewezen als historisch erfgoed.

In de Trefkuil waren vanaf de stichting begin jaren '70 zowel de Gereformeerde Kerk Groningen-west en een combinatie van de Nederlands Hervormde Kerk en de Katholieke Kerk als gebruikers aanwezig, naast een aantal maatschappelijke voorzieningen en een bibliotheek. In de evaluatie wordt nadrukkelijk vermeld dat naast de groepsruimte met name de beide kerkzalen erg intensief worden gebruikt. Naast kerkdiensten worden de zalen ook gebruikt voor feesten, voorstellingen en andere bijeenkomsten. Opgemerkt wordt dat dit veelvoudige gebruik vooral te merken is door de neutrale en weinig sfeervolle inrichting en vormgeving. Uiteindelijk worden rond de eeuwwisseling in een reeks van kerksluitingen in Groningen ook de beide gemeentes in de Trefkuil opgeheven en het gebouw verlaten (Klinken, 2010). In 2010 heeft een groep actieve bewoners nog een poging gedaan de Trefkuil op te knappen en te behouden, in 2011 is het gehele complex gesloopt in verband met wijkvernieuwing.

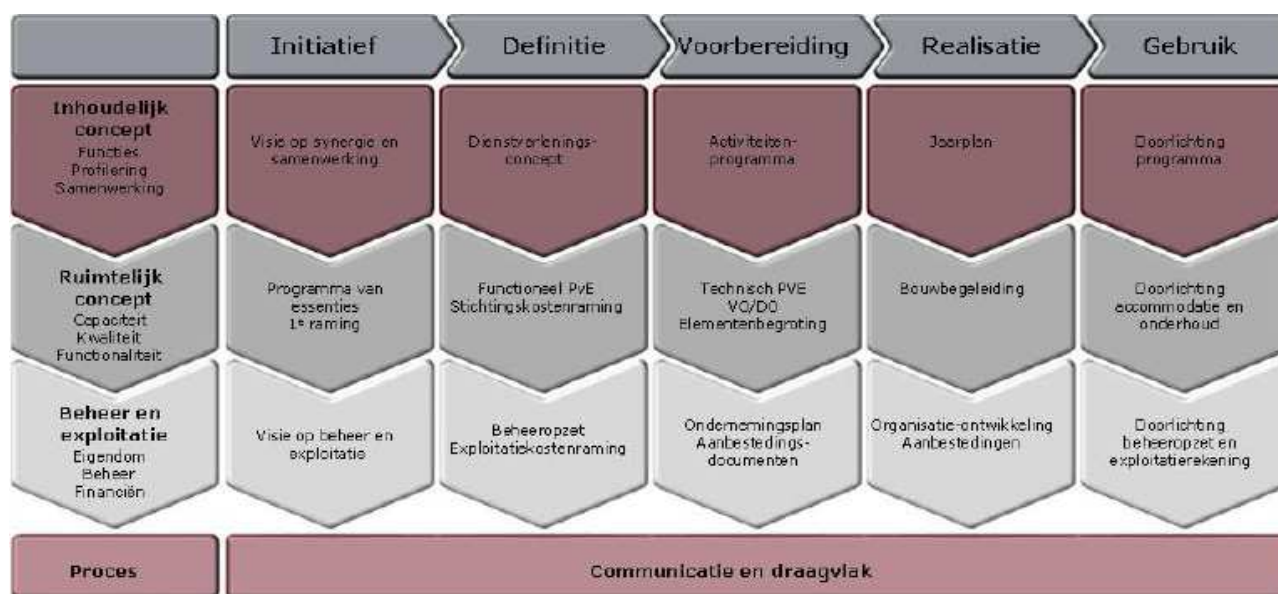
2.3 Proces van totstandkoming MFA

Uit de literatuur blijkt dat een groot deel van de mogelijke meerwaarde van een MFA voor de participanten wordt bepaald in de fases voorafgaande aan de gebruiksfase. Tijdens deze fases worden allerhande

onderzoeken gedaan en keuzes gemaakt over bijvoorbeeld deelnemende partijen, eigendomssituatie, indeling, multifunctionaliteit, organisatievorm, business case etc. Het is daarom van belang het proces van totstandkoming mee te nemen in het onderzoek, daar dit mede bepalend is voor de meerwaarde die in de MFA gerealiseerd kan worden. De projectspecifieke kenmerken van een MFA kennen een grote mate van verscheidenheid, generiek onderzoek hiernaar is daarom niet mogelijk. Dit onderzoek richt zich dan ook met name op de procesmatige kant van de stichting van een MFA.

Daar een MFA uit zowel een gebouw als een organisatie bestaat, is het van belang “de stichting van een MFA” niet te eng te benaderen als zijnde het realiseren van een gebouw. Het stichten van een MFA bestaat enerzijds uit het realiseren van een nieuw gebouw of het door aanpassingen en verbouwen geschikt maken van een bestaand gebouw. Daarnaast is het stichten van een MFA het opzetten van een organisatie, welke verantwoordelijk wordt voor het beheer en de exploitatie. Een goede organisatie en een goed gebouw kunnen samen leiden tot een goed functionerende MFA. De aanleiding tot de stichting van een MFA is vaak het samenvallen van behoeftes van deelnemers aan andere of nieuwe huisvesting. Op een dergelijk moment zal elke betrokken organisatie geneigd zijn mee te denken en mee te werken aan plannen voor nieuwe huisvesting.

Hospitality Consultance (2009) heeft voor de ontwikkeling van een MFA het sporenmodel ontwikkeld (model 5), bestaande uit drie inhoudelijke en een procesmatig spoor. Per spoor worden in het model vijf projectfasen onderscheiden. Per spoor en fase geeft het model een indicatie welke activiteiten uitgevoerd moeten worden en welke diepgang deze moeten hebben. Naarmate het project vordert worden de activiteiten in de fases gedetailleerder en neemt de uitwerking van de onderwerpen toe. Onderstaand is in model 5 het sporenmodel weergegeven. De exacte invulling hiervan is projectspecifiek en dient door betrokken partijen bepaald te worden. Het is van belang om hier op voorhand inzicht en overeenstemming over te hebben en hier gedurende het project goed op te sturen. Dit voorkomt vervelende situaties na in gebruikname van het MFA.



Model 5: Sporenmodel ontwikkeling MFA
Bron: Hospitality Consultance 2009

Het model gaat uit van een integrale benadering van de verschillende sporen. Uitgangspunt is dat het inhoudelijke spoor leidend is en het ruimtelijke en beheer&exploitatie spoor hieraan ondersteunend zijn. Communicatie en draagvlak zijn activiteiten die gedurende het proces continu aandacht vragen.

2.4 Ruimtelijk concept MFA

2.4.1 Locatie en vormgeving

In een MFA zijn meerdere partijen gehuisvest, waardoor het MFA als voorzieningencentrum functioneert. Voor het succes van een MFA is de ligging van groot belang. Een centrale plek in een wijk of buurt, goede bereikbaarheid en parkeergelegenheid zijn randvoorwaarde voor een MFA om te kunnen functioneren

(Deloitte 2004). Omdat de MFA's veelal als voorzieningencentrum worden gebouwd en het dus wenselijk is dat veel mensen hier gebruik van gaan maken, zijn het vaak opvallende gebouwen, welke onder architectuur zijn ontworpen. De onder architectuur gebouwde MFA's op centrale, zogenaamde A-locaties, zijn beeldbepalend voor hun omgeving. "Een goed, multifunctioneel gebouw bevordert de buurt trots; liefst iets te mooi voor zijn omgeving biedt het ook een stimulans voor goed onderwijs en voor onderwijsvernieuwing". (WRR, (2005) *Vertrouwen in de buurt*)

Afhankelijk van het soort MFA (paragraaf 2.2) kan de ligging ook weer beperkingen met zich mee brengen. Zo brengt een centrale ligging en goede toegankelijkheid met zich mee dat de accommodatie direct aan of dicht bij wijk- of buurtontsluitingswegen staat. In geval van deelname van een basisschool brengt dit voor kleine kinderen beperkingen met zich mee in de vorm van verkeersveiligheidsrisico's.

Conclusie:

Ruimtelijk gezien is een MFA een opvallende, onder architectuur ontworpen gebouw op een centrale, zogenaamde A-locatie in dorp of wijk, goed bereikbaar en met voldoende parkeergelegenheid.

2.4.2 Kwaliteit ruimtes

Voor de beschrijving van de kwaliteit van het gebouw wordt gebruik gemaakt van de indeling in vijf niveaus zoals beschreven door Rebel Advisory in *Een fris alternatief* (2010):

1. Wet- en regelgeving – Voldoet het gebouw aan de huidige wet- en regelgeving?
2. Veiligheid en gezondheid – Is er binnen het gebouw sprake van een onveilige situatie of heeft het gebouw invloed op de gezondheid van de gebruiker?
3. Functionaliteit en toegankelijkheid – Kan het gebouw gebruikt worden waar het voor bedoeld is?
4. Binnenconditie – Wordt het binnenklimaat als prettig ervaren?
5. Representativiteit – Ziet het gebouw er representatief uit?

Bovenstaande indeling verloopt volgens een logische opbouw van "need to have" tot "nice to have". Wanneer een gebouw niet aan de huidige wet- en regelgeving (bijvoorbeeld brandveiligheid) voldoet is dit onacceptabel en heeft dit consequenties voor de continuïteit van het gebruik van het gebouw. Wanneer een gebouw niet representatief is omdat het een versleten inrichting heeft, heeft dit geen directe gevolgen en is dus minder belangrijk.

Onderstaand wordt ingegaan op de niveaus 1, 2, 4 en 5. Niveau 3, Functionaliteit en toegankelijkheid, is omwille van de omvang apart in paragraaf 2.3.3 geplaatst.

Multifunctionele gebouwen zijn er in vele soorten en maten, in leeftijd variërend van net opgeleverd tot oude, al dan niet aangepaste, bestaande gebouwen. De nieuwe gebouwen zijn gerealiseerd conform de laatste wet- en regelgeving, de oudere gebouwen zijn op basis van de toen geldende regelgeving gebouwd en zijn voor zover er een wettelijke plicht tot aanpassing is later aangepast. Wat betreft de veiligheid en gezondheid worden veel zaken geregeld volgens onder meer het bouwbesluit. Daar dit met enige regelmaat wordt ge-update zijn de oudere gebouwen gerealiseerd volgens een bepaald bouwbesluit. Daarmee voldoen ze niet aan het nieuwere bouwbesluit, op dit moment bouwbesluit 2012. Deels is het een verplichting gebouwen die niet voldoen aan te passen, bijvoorbeeld wat betreft aangescherpte brandveiligheidsvoorzieningen. Deels is er geen verplichting om bestaande gebouwen hierop aan te passen. Deuren moeten bijvoorbeeld bij nieuw- of verbouw conform het bouwbesluit 2012 een hoogte hebben van 2,20 meter, maar dit hoeft in bestaande gebouwen niet te worden aangepast. Als er nieuwe vergunningen nodig zijn voor bijvoorbeeld een functiewijziging of verbouwing zal een deel van de wet- en regelgeving doorgevoerd moeten worden. Op het moment dat dit bestaande gebouwen betreft is het van belang te onderzoeken welke aanpassingen ten gevolge van nieuwe wet- en regelgeving dienen te worden gerealiseerd, mede omdat dit tot flinke extra investeringen kan leiden.

Onder de Wet- en regelgeving en Veiligheid en Gezondheid vallen ondermeer normen ten aanzien van maatvoering, minimale oppervlaktes van ruimtes, daglicht toetreding, ventilatienormen, luchtverversing, brandvoorzieningen en isolatiewaardes.

Wat betreft de binnencondities van een MFA en de representativiteit geldt dat oudere gebouwen gemiddeld genomen slechter scoren dan nieuwe gebouwen. Naast de ouderdom is het binnenklimaat voor een groot deel afhankelijk van het gebouwwontwerp en eventuele uitgevoerde renovaties, zoals de gekozen bouwmethode, de gebruikte materialen, isolatie, dubbel glas, installatietechniek etc. De representativiteit van een gebouw is, zeker bij de wat oudere gebouwen, veel meer afhankelijk van de staat van onderhoud.

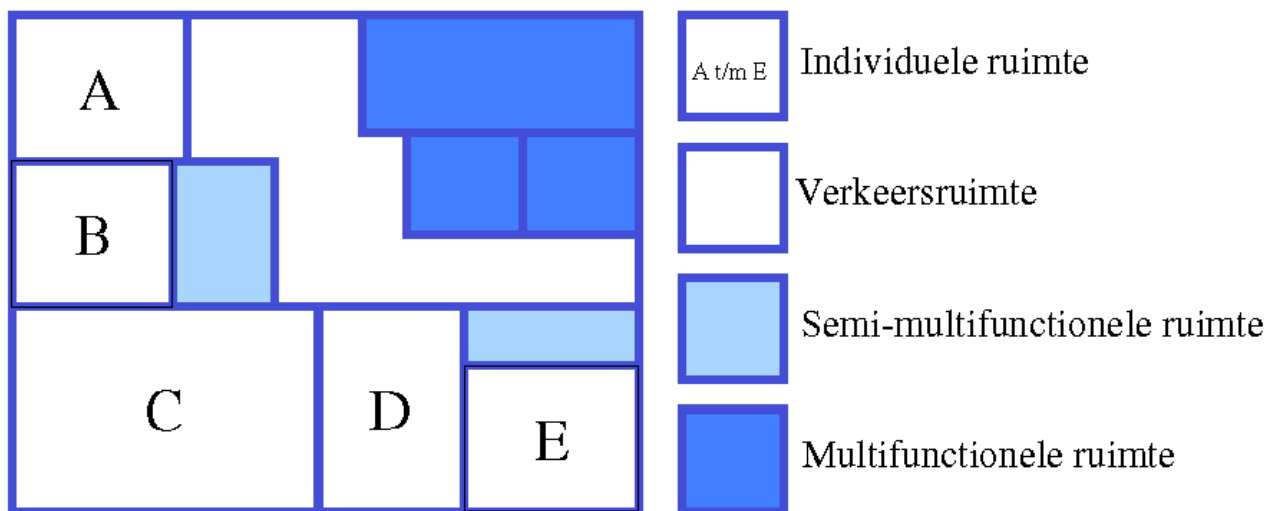
Conclusie

De kwaliteit van een gebouw en de ruimtes hierin zijn onder te verdelen in wet- en regelgeving, veiligheid en gezondheid, binnenconditie en representativiteit. De daadwerkelijke kwaliteit dient per gebouw bepaald te worden. Uitgaande van een goed ontwerp en realisatie zal de kwaliteit op alle niveaus bij nieuwe gebouwen goed zijn. Bij de oudere gebouwen wordt de kwaliteit deels bepaald door het toenmalige ontwerp en door de mate waarin onderhoud en noodzakelijke renovaties zijn gerealiseerd.

2.4.3 Functionaliteit

Variatie in ruimtes

Bij de indeling van een MFA worden vier verschillende ruimtes onderscheiden (Van der Knaap, 2009): Individuele ruimte, Verkeersruimte, Semi-multifunctionele ruimte en Multifunctionele ruimte. In afbeelding 1 is dit schematisch weergegeven.



Afbeelding 1: Verschillende ruimtes in een MFA
Bron: Van der Knaap 2009

De individuele ruimte wordt net als in een monofunctioneel gebouw uitsluitend door één partij gebruikt. Deze partij heeft de zeggenschap over betreffende ruimte en bepaalt wat hierin gebeurt en wanneer. Deze ruimtes worden in principe niet door andere participanten gebruikt.

De verkeersruimte bestaat uit met name de entree, eventueel een hal of centrale hal en de gangen. Deze ruimtes worden door alle partijen gebruikt en vormen feitelijk de ontsluiting van gebouw en gebruiksruides.

De multifunctionele ruimtes zijn de ruimtes die beschikbaar zijn voor en gebruikt worden door meerdere partijen voor verschillende activiteiten. Dit zijn de voor een MFA typerende ruimtes, de ruimtes worden door iedereen gebruikt en zijn daarmee van niemand. Dit heeft consequenties voor de inrichting en het gebruik van de ruimtes. Van deze ruimtes wordt op verschillende tijdstippen door meerdere partijen gebruik gemaakt, door andere participanten uit het MFA dan wel mogelijk ook door externen die een multifunctionele ruimte in het gebouw huren. De school gebruikt bijvoorbeeld de gymzaal overdag terwijl de sportvereniging deze 's avonds en in het weekend gebruikt. Ook de aula van de school wordt in het weekend door de theatergroep gebruikt. Door dit meervoudige gebruik stijgt de bezetting van de ruimte waardoor deze efficiënt gebruikt wordt en een hoog rendement heeft. Deze vorm van gebruik wordt als een van de grote voordelen van de MFA gezien (Gaasbeek, 2009). Vaak zijn deze ruimtes voorzien van extra faciliteiten, zoals geluidsisolatie, een licht-, beeld- of geluidsinstallatie, een professionele keuken of ICT-voorzieningen, welke de participanten in hun eigen ruimtes niet hebben. Deze extra faciliteiten bieden nieuwe mogelijkheden waarmee het aanbod aan diensten en producten van de participanten kan worden uitgebreid. Het is van belang dat de verschillende partijen in het MFA ook behoefte hebben aan min of meer vergelijkbare ruimtes met dezelfde eisen, dan is het zinvol deze te delen.

De semi-multifunctionele ruimtes zijn individuele ruimtes die aan andere participanten in het MFA ter beschikking worden gesteld. Zo heeft de school bijvoorbeeld een eigen lerarenkamer, waar in de avonden

de wijkverenigingen haar bijeenkomsten kan houden. Deze ruimtes worden dus als multifunctionele ruimtes gebruikt, alleen moeten beheer en exploitatie anders geregeld worden.

Gaasbeek (2009) maakt een onderscheid in ruimtes naar de activiteiten die hier in plaats vinden. Hierbij worden multi-activiteiten ruimtes en mono-activiteiten ruimtes onderscheiden. Door verschillende voorzieningen in een ruimte aan te brengen kan deze voor verschillende activiteiten worden gebruikt. Een ruimte met specifieke voorzieningen voor een soort activiteit kan uitsluitend voor betreffende activiteit gebruikt worden en is daarmee een mono activiteiten ruimte. Als voorbeeld kan in een ruimte met vergaderopstelling door middel van tafels en stoelen niet eenvoudig iets anders gedaan worden. Gesteld kan worden dat veelal de multifunctionele ruimtes ook de multi-activiteiten ruimtes zijn en de semi-multifunctionele ruimtes de mono-activiteiten ruimtes zijn.

Interne toegankelijkheid

De plattegrond van een MFA bestaat uit een aaneenschakeling van de onder paragraaf "Variatie in ruimtes" genoemde ruimtes. De wijze waarop deze ruimtes ten opzichte van elkaar zijn gerangschikt zijn mede bepalend voor de mate waarin een MFA functioneert. Deze indeling dient logisch en begrijpelijk te zijn opgebouwd, waarbij zaken als bereikbaarheid, afsluitbaarheid en vindbaarheid goed doordacht moeten zijn. Verder moet in de ontwerpfase een logische verdeling van functies in de ruimtes worden gemaakt, zodat er geen onverenigbare functies naast elkaar worden bedacht (Knaap, 2009). Een gebouw met een goed doordachte plattegrond zal beter functioneren dan wanneer dit niet zo is, daarmee is dit ook bepalend voor de resultaten en de effecten van de MFA.

Een MFA heeft over het algemeen een zonering, waarmee de toegankelijkheid van het gebouw is geregeld (Gaasbeek, 2009). De wenselijke zonering is mede bepalend voor de plattegrond. De zonering bestaat uit 3 zones:

- de niet-publieke zone: alleen toegankelijk voor medewerkers
- de beperkt publieke zone: toegankelijk voor doelgroepen op vastgestelde tijden
- de publiek toegankelijke zone: algemeen toegankelijk op het moment dat de MFA open is.

Capaciteit en ruimtelijke flexibiliteit

De capaciteit van een MFA is afhankelijk van het aantal en de omvang van de gebruikers en de mate waarin de afzonderlijke gebruikers ruimtes willen delen. Met name het gezamenlijk gebruik van ruimtes zorgt voor een efficiënt gebruik van het gebouw en leidt tot het met de MFA beoogde financiële voordeel. Hierdoor hebben alle partijen met een relatief beperkt gebouwoppervlak toch de benodigde capaciteit tot hun beschikking. Punt van aandacht daarbij is uiteraard wel dat niet iedereen gelijktijdig de maximale capaciteit vraagt. Bij de afstemming tussen gebouw en gebruikers dient hier rekening mee gehouden te worden. Gelijke gebruikers hebben vaak ook gelijke capaciteitswensen. Als bijvoorbeeld in een MFA twee basisscholen worden gehuisvest zal dit extra afstemming vragen wat betreft het gebruik van de aula of de sportzaal.

Naast het multifunctioneel gebruiken van de beschikbare ruimtes in een MFA is het van belang om te zorgen voor een flexibel gebouw. Deze flexibiliteit zorgt voor stabiliteit en continuïteit (Deloitte, 2004). Stabiliteit wordt bereikt door het kunnen aanpassen aan onverwachte omstandigheden, veranderende inzichten en maatschappelijke ontwikkelingen. Met een flexibel gebouw kan eenvoudig op situaties worden ingespeeld, hiermee wordt leegstandsrisico verkleind.

Het gaat hierbij enerzijds om permanente flexibiliteit in de beschikbare ruimtes door onder meer het aanbrengen van flexibele wanden of eenvoudig verplaatsbaar meubilair, de ruimtelijke flexibiliteit. Ook een goed doordachte plattegrond draagt bij aan de flexibiliteit van een gebouw. Hierbij zijn de ruimtes op een logische plek gelegen, is er voldoende diversiteit in ruimten, voldoende variatie in meubilair, is de verkeersruimte goed geïntegreerd, en is er een goede visuele en fysieke relatie tussen ruimten.

Anderzijds wordt de mate waarin een MFA flexibel is bepaald door de structuur en bouwmethode van het gebouw, zodat eenvoudig en met beperkte middelen het gebouw aan een nieuwe omstandigheid kan worden aangepast, de technische flexibiliteit. Belangrijke aspecten hierbij zijn ondermeer de mogelijkheden om binnenwanden eenvoudig te verplaatsen, plafonds te verlagen of te verhogen, ramen te openen of sluiten in verband met daglichttoetreding. De technische flexibiliteit bepaalt mede de restwaarde van het gebouw.

Indien duidelijk is dat zich in het gebouw participanten voor een langere periode vestigen waarbij de gebruikerseisen niet of nauwelijks wijzigen, is de noodzaak voor flexibiliteit lager. Uiteindelijk zal er per project een afweging gemaakt moeten worden of en in welke flexibele voorzieningen geïnvesteerd wordt.

Conclusie

Ruimtelijke gezien is een MFA een gebouw met verschillende ruimtes welke volgens een goed doordachte plattegrond op een logische wijze zijn gerangschikt. In een MFA zijn mono- en multi-activiteitenruimtes beschikbaar, welke door een of meerdere gebruikers worden gebruikt. De participanten maken gebruik van de eigen ruimtes, van elkaars ruimtes of van de algemene multifunctionele ruimtes. Met name de multifunctionele ruimtes zijn vaak met diverse voorzieningen uitgerust, die voor alle participanten beschikbaar zijn. Dit zou veelal niet haalbaar zijn indien de participanten dit individueel zouden moeten regelen en bekostigen. De capaciteit van een MFA is afhankelijk van de deelnemende participanten en de mate waarin ruimtes gedeeld worden met elkaar.

De MFA is bij voorkeur een flexibel gebouw, permanent flexibel in de vorm van schuifwanden en verplaatsbaar meubilair, bouwkundige flexibel in de vorm van verplaatsbare tussenwanden, deuren, ramen en dergelijke. Hiermee kan zowel bij indelingswensen in het dagelijkse gebruik als ook bij mogelijk definitieve wensen het gebouw hierop worden aangepast.

2.5 Inhoudelijk concept MFA

2.5.1 Profilering en verschijningsvormen

Uit de gehanteerde definitie volgt dat in een MFA twee of meer gebruikers zijn gehuisvest. Hierbij is een grote diversiteit aan gebruikers mogelijk. Deze gebruikers kunnen op meerdere wijzen worden ingedeeld, onder andere vast versus variabel, professionals versus vrijwilligers, commercieel versus non-profit en gesetteld versus startend (Gaasbeek, 2009). Een andere is de indeling naar soort voorzieningen en type functies, zie tabel 1 (Netten ea, 2004).

Indeling voorzieningen	Indeling functies
Dorpshuis/wijkcentrum	Ontmoeting en recreatie
Brede school	Onderwijs
Kinderopvang/peuterspeelzaal	(Gezondheids-)zorg
Sociaal-cultureelwerk	Kinderopvang/peuterspeelzaal
Dienstencentrum	Cultuur
Medische voorzieningen	Educatie/vormingswerk volwassenen
Bibliotheek	Sport en bewegen
Sporthal	Werkgelegenheid
Theater	Detailhandel en dergelijke
Overige (wonen, gehandicapten, etc.)	Overige

Tabel 1: indeling naar soort voorzieningen en type functies

Bron: Netten ea 2004

Het is voor een MFA van groot belang dat de functies (en dus de deelnemende partijen) bij elkaar passen. Niet alleen lijken bepaalde functies elkaar te bijten (of doen dat ook daadwerkelijk), ook is niet altijd duidelijk wat de meerwaarde van de combinatie van functies is (Cascade, 2007). Het streven moet zijn om functies en diensten samen te brengen die elkaar aanvullen. Ondanks dat er in een MFA gestreefd wordt naar levendigheid en ruhring dient het geen enkel doel om uitsluitend functies samen te voegen die alleen maar veel verkeer en onrust meebrengen. Als je teveel functies die niets met elkaar te maken hebben in één gebouw stopt dan wordt het daar wel druk, maar ontstaat geen meerwaarde.

De verschillende functies in een gebouw maken elke MFA uniek. School en kinderopvang lenen zich goed voor verdere samenwerking, de meerwaarde voor kinderen bij een naadloze overgang van school naar opvang is duidelijk (Ossenkoppele ea, 2008). De meerwaarde van andere voorzieningen is vaak minder zichtbaar, zodat bijvoorbeeld niet alle deelnemers de mogelijkheden van samenwerking binnen een gezondheidscentrum ten volle benutten. Daarom is het nodig voorafgaand aan het realiseren van een MFA te beschrijven welke meerwaarde het heeft om bij elkaar in één gebouw gehuisvest te zijn. Vooraf moet worden bepaald welke functies een wijk nodig heeft en (dus) welke functies in een MFA passen.

Er is een grote variatie in verschijningsvormen van MFA's, waarbij onder andere verschillen ontstaan door de grootte, het aantal en soort participanten en het verschil in de mate van samenwerking. In de literatuur wordt een viertal verschijningsvormen benoemd (Heugten, 2008). Het gaat hierbij om Brede scholen, Woonzorg- of wijksteunpunten, Kulturhus of Cultuurhuis en Wijk- of buurthuizen. Van der Knaap (2009)

hanteert een vereenvoudigde indeling, waarbij het Kulturhus en de Wijk- of buurthuizen zijn samengebracht onder de noemer Gemeenschapsaccommodatie.

- **Brede scholen**

De afgelopen 30 – 40 jaar zijn de sociale leefpatronen gewijzigd en is de verhouding tussen werken en het ouderschap verschoven. De Brede Scholen zijn onder meer bedoeld om door een geïntegreerd en aansluitend aanbod beter aan te sluiten op de leefpatronen van deze tijd. In een Brede School worden dagarrangementen aangeboden, waarbij het kind gedurende de gehele dag een aansluitende vorm van onderwijs en opvang krijgt aangeboden, aangevuld met een scala aan culturele, sport en educatieve activiteiten buiten schooltijd. De Brede Scholen bestaan veelal uit basisonderwijs, peuterspeelzalen, kinderopvang, buitenschoolse opvang, al dan niet aangevuld met welzijn, zorg, cultuur en sport. Daarnaast zijn er mogelijkheden voor combinaties met partners in maatschappelijk werk, bibliotheek en sportverenigingen. (Deloitte, 2004) De insteek van brede scholen kan verschillen. Enerzijds kan deze eerst gericht zijn op de ontwikkeling van het kind, anderzijds kan deze gericht zijn op het ontzorgen van de ouders. Gezamenlijk delen de brede scholen het streven naar een netwerkorganisatie, waarbij intensieve samenwerking voorop staat (Lessen, 2007). Hiermee wordt aangesloten bij de in dit onderzoek gevolgde definitie van de MFA, namelijk huisvesting met meerdere partijen onder één dak, waarbij samenwerking wordt nagestreefd.

- **Woonzorg- of zorgsteunpunten**

Ten gevolge van de vergrijzing is er een groeiende behoefte om een integraal, wijkgericht en samenhangend aanbod te realiseren van wonen welzijn en zorg (Heugten, 2008). Dit ingezette beleid wordt gerealiseerd door de stichting van gebouwen waarin een aantal verwante voorzieningen zijn ondergebracht, zoals ouderenhuisvesting in combinatie met zorgverleners als een huisarts, apotheek, fysiotherapeut, dagbesteding, sport, welzijn, peuterspeelzaal, kinderdagopvang, WMO-loket, woonloket, postkantoor, buurtwinkel, servicewinkel. Het aantal woonzorgaccommodaties in Nederland is lastig te kwantificeren en ten opzichte van het aantal brede scholen relatief klein. Uit verschillende bronnen blijkt wel dat dit aantal sterk groeit (Knaap, 2009).

In het afgelopen decennium zijn overal in het land multifunctionele centra (MFC) ontwikkeld als kloppend hart van woonservicegebieden (Delfgauw, 2010). Delfgauw onderzoekt vier multifunctionele centra en komt tot de conclusie dat de multifunctionele centra niet altijd dat ene vanzelfsprekende hart van het woonservicegebied vormen, maar moeten concurreren met andere activiteitencentra en clubgebouwen. Naast de voordelen van het combineren van functies zijn er ook de nodige nadelen, waarbij de conclusie is dat het al dan niet rendabel zijn van een centra valt of staat met goed beheer.

- **Kulturhus of Cultuurhuis**

In de provincie Gelderland is het Kulturhus een begrip. Hieronder wordt verstaan een mix aan voorzieningen en activiteiten onder één dak, waarmee wordt voorzien in de basisbehoefte van burgers (Wioldraaijer, 2007). Hierbij gaat het om integratie van kleinschalige functies zoals zorg, onderwijs, welzijn, cultuur en maatschappelijke en commerciële dienstverlening. Doel van het Kulturhus is veelal het verbeteren van de leefbaarheid en de sociale vitaliteit van wijken en dorpen door instandhouding van het voorzieningenniveau. Als mogelijke partijen worden gezien: gemeentelijke loketten, maatschappelijk werk, jeugdcentra, sportzaal, film, theater, muziekbibliotheek, thuiszorg, consultatiebureau, internetruimte of een buurtsupermarkt. Er is dus een zeer breed scala aan combinaties mogelijk.

- **Wijk- of buurthuizen**

Wijk- en buurthuizen zijn vergelijkbaar met het Kulturhus maar veelal kleiner van opzet, minder integraal en gericht op de eigen doelgroep. De traditionele wijk- en buurthuizen zijn veelal nog minder multifunctioneel van opzet, maar ook hierbij zie je een ontwikkeling van verdergaande combinaties met sporthal, bibliotheek, zorgfuncties en dagbesteding in combinatie met de toegankelijkheid en integratie van een brede doelgroep. (Heugten, 2008)

Er is een overlap in de mogelijke partijen welke in de onderscheiden vormen zijn gehuisvest. Het soort voorziening wordt dan ook met name bepaald door de meest dominante en beeldbepalende partij in een complex. Een MFA is er op gericht dat deelnemende partijen streven naar samenwerking, hierbij wordt ook gezamenlijk het profiel bepaald waarmee het MFA zich onderscheidt. Naast de in het MFA gehuisveste functies en partijen kan het profiel mede bepaald worden door externe factoren, zoals het karakter van een wijk of in de nabijheid aanwezige activiteiten die een wijk kleur geven.

Conclusie

In de literatuur worden vier verschillende voorzieningen onderscheiden, de Brede school, het Woonzorg- of wijksteunpunt, het Kulturhus of Cultuurhuis en het Wijk- of buurthuis. De meest dominante partijen bepalen

welk soort voorziening betreffend MFA is. Binnen het MFA bepalen de participanten, al dan niet aan de hand van externe factoren, het profiel van de accommodatie.

2.5.2 Organisatie MFA

Een MFA is behalve een gebouw een organisatie van samenwerkende partners (Heugten 2008). De mate van samenwerking is variabel en is mede afhankelijk van de doelstellingen van de participanten en de vorm van huisvesting welke wordt nagestreefd (Ball, 2004). Als doelen zijn door Ball benoemd: Efficiency in ruimte en tijd, sociale integratie en een geïntegreerd aanbod. Als huisvestingsvormen onderscheidt Ball de dakdelers, ruimtedelers, samenwerkers en samengaanders. Naarmate een intensievere samenwerking wordt nagestreefd, neemt de mate van multifunctionaliteit van de accommodatie toe.

Doelen:

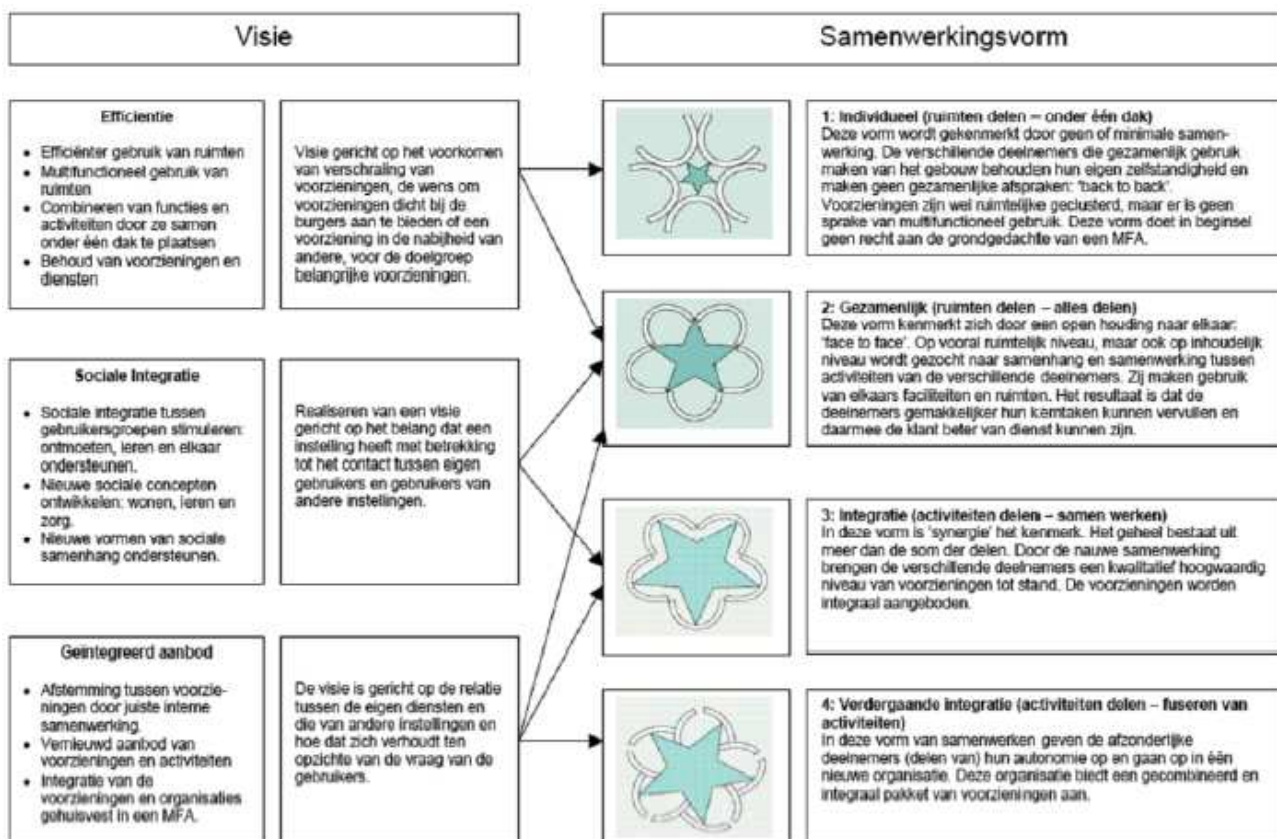
- Onder efficiency wordt zowel winst in ruimte als in tijd gevat. Efficiency in ruimte betreft het gezamenlijk gebruiken van de beschikbare ruimtes in een gebouw. Door de hogere bezettingsgraad verhoogt de efficiency. Door participatie in een MFA kan een organisatie op meerdere, meer verspreide, kleine locaties diensten aanbieden. Hierdoor ontstaat voor de gebruikers efficiency in tijd omdat de diensten dicht bij de gebruikers worden aangeboden.
- Met het stimuleren van sociale integratie wordt gestreefd naar het in contact brengen en verbinden van mensen. Door verschillende gebruikers voor een gevarieerd activiteitenaanbod naar een MFA te laten komen, ontstaan ontmoetingen welke tot sociale integratie kunnen leiden. Hiermee kunnen mensen en groepen uit een isolement worden gehaald en ontstaan sociale netwerken in wijk, buurt of dorp.
- Het streven naar een geïntegreerd aanbod is er op gericht scheidslijnen te doorbreken. Bij de monofunctionele voorzieningen is onbedoeld veelal sprake van scheiding naar leeftijd of doelgroep: de kleuters gaan naar de kleuterschool en de ouderen naar een verzorgingshuis.

Vormen:

Bij alle vier de vormen gaat het om twee of meer maatschappelijke organisaties welke in hetzelfde gebouw zijn gehuisvest. Het onderscheid hierin is dat:

- dakdelers zich hiertoe beperken
- ruimtedelers een deel van de ruimtes in het gebouw gezamenlijk gebruiken
- samenwerkers een deel van de activiteiten met elkaar organiseert
- samengaanders er naar streven om uiteindelijk volledig te integreren.

Onderstaand model 6 is een nadere uitwerking van de door Ball gestelde doelen en vormen voor maatschappelijke huisvesting. In de eerste kolom zijn de doelen weergegeven met hieraan gekoppeld de consequentie voor de visie (tweede kolom). Door middel van de pijlen is aangegeven dat bij verschillende doelen ook verschillende samenwerkingsvormen mogelijk zijn.



Model 6: Doel en vormen van samenwerking
 Bron: Heugten 2008

Deze indeling komt overeen met de indeling welke Quintis aangeeft in het rapport Maatschappelijk Vastgoed, de pioniersfase voorbij (Quintis, 2010). Hierin worden vier vormen van synergie tussen de verschillende functies in een MFA gegeven: Back to Back, Face to Face, Hand in Hand en Cheek tot Cheek.

- **Back to Back**
 Geen tot minimale samenwerking. Gebruikers van het gebouw behouden hun zelfstandigheid en maken geen gezamenlijke afspraken over de dienstverlening.
- **Face to Face**
 Open houding naar elkaar toe. De hoofdgebruikers kunnen gebruik maken van elkaars mogelijkheden en elkaars ruimten. Dit is de basis voor het bouwen aan een gezamenlijk dienstverleningsconcept.
- **Hand in Hand**
 Het uitgangspunt is synergie. Het geheel bestaat uit meer dan de som der delen. De voorzieningen worden integraal aangeboden.
- **Cheek tot Cheek.**
 Bij deze vorm van samenwerking geven afzonderlijke organisaties (delen van) hun autonomie op en gaan door in één organisatie. Het aanbod bestaat uit een gecombineerd en integraal aanbod.

Aan de hand van Model 6 kunnen de participanten van een MFA beoordelen en vaststellen hoe de verschillende partijen willen deelnemen aan de MFA. Op basis hiervan kan vervolgens de organisatie van de MFA worden ingevuld. Daarbij geldt dat hoe multifunctioneler het gebouw wordt gebruikt en hoe meer partijen willen samenwerken, des te hoger zal de organisatiegraad moeten zijn. Het is niet zo dat het hoogst mogelijk multifunctionele gehalte ook per definitie de "best functionerende" MFA oplevert. Bij de stichting van een MFA spelen vele uiteenlopende factoren een rol. Het gaat bij een MFA niet om goed, beter, best. De samenstelling en bijbehorende organisatie van een MFA is situationeel bepaald en deze combinatie kan per wijk of buurt verschillen (Cascade, 2007). De verschillende factoren zijn bepalend voor hoe de MFA gaat functioneren. Van belang is dat wat de participanten nastreven ook wordt bereikt. Daarnaast kan een MFA

gezien worden als een groeimodel. Hiermee is het in theorie mogelijk dat de organisatie in de tijd naar een hoger niveau doorgroeit.

Blijham (2009) constateert in een onderzoek naar het functioneren van vier MFA's dat het tot stand komen van samenwerking geen vanzelfsprekendheid is. In drie van de vier onderzochte MFA's is niet tot nauwelijks samenwerking van de grond gekomen. Hiervoor wordt onder meer als reden opgegeven dat tijdens de stichting een aantal belangrijke partijen zijn gepasseerd, wat nu samenwerken in de weg staat. Verder wordt aangegeven dat de aanwezigheid van meerdere ingangen in een MFA er toe leidt dat organisaties los van elkaar kunnen functioneren en hierdoor minder of geen contact ontstaat.

Conclusie

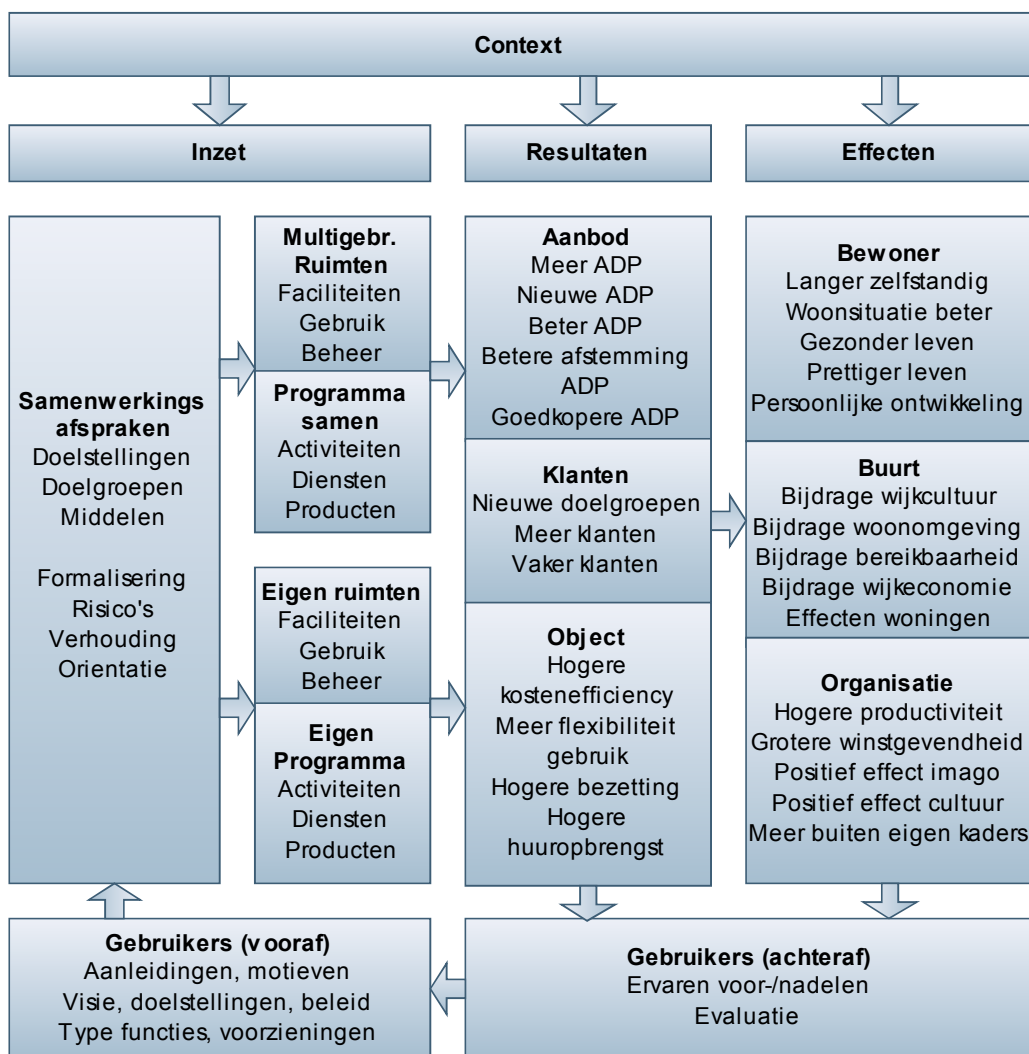
Participanten kunnen met verschillende doelen deelnemen aan een MFA. Hiervoor worden onderscheiden: efficiency in ruimte en tijd, sociale integratie en een geïntegreerd aanbod. De nagestreefde doelen bepalen welke huisvestingsvorm het meest geschikt is, van dakdeler naar ruimtedeler naar samenwerken en naar samengaan. De minimale vorm van multifunctionaliteit is het streven naar efficiency door middel van dakdelen. De maximale variant is het streven naar een geïntegreerd aanbod en samengaan. Hoe hoger het multifunctionele gehalte, des te hoger zal de organisatiegraad moeten zijn. In het voortraject wordt de basis gelegd voor de samenwerking in de gebruikersfase. Als hiermee iets mis gaat, ontstaat het risico dat de verwachte meerwaarde door samenwerking niet optreedt.

2.5.3 Activiteiten, diensten en producten

De participanten in een MFA bieden elk hun eigen pakket aan activiteiten, diensten en producten aan. Wat dit concreet betreft is uiteraard afhankelijk van welke deelnemers in de MFA zijn gehuisvest. Naast het eigen aanbod is het mogelijk dat de participanten dankzij het feit dat ze de huisvesting delen komen tot een gezamenlijk aanbod, waarbij meerdere organisaties iets toevoegen. Dit vormt een deel van de beoogde meerwaarde die kan ontstaan door maatschappelijke organisaties gezamenlijk te huisvesten in een MFA.

Gaasbeek (2009) heeft in een studie naar de meerwaarde van de samenwerking in MFA's een model ontwikkeld (model 7). Dit verandermodel laat zien op welke wijze een MFA zich kan ontwikkelen en verbeteren. Het model volgt de wijze waarop de inzet van samenwerking in een gezamenlijk programma en in multifunctionele gebruikte ruimtes kan leiden tot resultaten en effecten. De resultaten betreffen de directe gevolgen van de inzet voor de eigen organisatie, zoals een verbeterd aanbod aan activiteiten of nieuwe klanten. De effecten zijn de meer indirecte gevolgen van de resultaten, zoals de ontwikkeling van een positief imago, doordat er activiteiten worden aangeboden welke worden gewaardeerd. De ontwikkeling van een MFA wordt hierbij gezien in relatie tot de context, de externe omgevingsfactoren welke van invloed zijn op het veranderingsproces. Zowel de resultaten (intern de eigen organisatie) als de effecten (extern de eigen organisatie) zijn van belang voor de MFA.

Het model Gasbeek is toepasbaar op de mogelijke huisvestingsvormen welke door Ball (2004) zijn onderscheiden, van de minst complexe monofunctionele huisvesting tot een MFA waarin de participanten vergaande samenwerking zoeken. Het model is ontwikkeld om de meerwaarde van een MFA te bepalen. Door een MFA met het model te beoordelen, kan worden bepaald hoe een MFA functioneert. Op basis hiervan kan vervolgens worden vastgesteld welke vorm van huisvesting de MFA vertegenwoordigt.



Model 7: Veranderingsmodel MFA
Bron: Gaasbeek 2009

ADP=Activiteiten, Diensten en Producten

Conclusie

Een MFA is een organisatie in een gebouw die activiteiten, producten en diensten levert. Dat doen alle participanten zelfstandig en indien er sprake is van samenwerking gebeurt dit met meerderen. Waar het aanbod concreet uit bestaat, is MFA-specifiek en wordt bepaald door welke participanten er in de MFA zijn gehuisvest.

2.6 Beheer en exploitatie

Beheer en exploitatie van een MFA is een bijzonder uitdaging. Dit wordt met name veroorzaakt doordat de MFA's er vanuit efficiëntie oogpunt naar streven zo vaak en lang mogelijk open te zijn alsmede doordat er meerdere gebruikers in het gebouw aanwezig zijn die van dezelfde ruimtes gebruik maken. Het variabele gebruik door meerdere partijen maakt onderhoud complexer en door het intensieve gebruik is veelal een hogere, niet constante onderhoudsfrequentie noodzakelijk. Ongeacht de mate waarin een ruimte wordt gebruikt, wil de eerstvolgende gebruiker weer een schone en hele ruimte aantreffen. Uit ervaring is gebleken dat indien beheer en exploitatie niet goed geregeld zijn, dit voor participanten dermate frustrerend kan uitwerken dat hierdoor de inhoudelijke samenwerking niet van de grond komt (Deloitte, 2004). Ook in het *Handboek Brede Scholen* (Grinten ea, 2006) wordt er voor gepleit dat de samenwerking tussen partners tijdens de stichting centraal dient te staan. Als deze onvoldoende aandacht krijgt, is de beoogde mogelijke meerwaarde van de MFA niet haalbaar.

De wijze waarop beheer en exploitatie worden ingevuld, is afhankelijk van de complexiteit van de betreffende MFA. Hoe meer partijen er deelnemen en hoe multifunctioneler het gebouw wordt gebruikt des te uitgebreider dient de organisatie van beheer en exploitatie te worden ingericht.

2.6.1 Eigendom

Hoofdrolspeeler bij een MFA is in de vorm van de eigenaar cq initiatiefnemer veelal de gemeente of een woningcorporatie. Daarnaast zijn er veelal maatschappelijke partijen betrokken en in mindere mate commerciële partijen als zijnde gebruikers (Heugten, 2008).

De partijen kunnen verschillende rollen hebben, ondermeer: eigenaar, beheerder, exploitant/verhuurder, hoofdgebruiker, onderhuurder-gebruiker, vaste-uren gebruiker en incidentele gebruiker (Heugten, 2008). De rol die de verschillende partijen hebben bepaald mede de zeggenschap, de verantwoordelijkheden en de belangen. Deze rollen zijn bepalend bij de uitwerking van de zakelijke samenwerking in organisatorische, juridische en financiële zin. De risicodragende partij heeft doorgaans de meeste zeggenschap en invloed. Voor een duurzame relatie tussen participanten is het echter wel van belang dat er een zeker mate van voldoende zeggenschap, gelijkwaardigheid en handelingsvrijheid is (Gaasbeek, 2009).

Gezien het grote aantal variabelen is er een grote variatie aan formele samenwerkingsovereenkomsten, afhankelijk van de specifieke omstandigheden van de betreffende MFA.

Het besluit om een MFA te stichten wordt meestal door de gemeente genomen. De gemeentes zijn primair verantwoordelijk voor de realisatie en instandhouding van toereikende maatschappelijke voorzieningen op de verschillende beleidsterreinen (Heugten, 2008). De gemeente is daarmee niet per definitie ook de toekomstige eigenaar van het gebouw (Grinten, 2006). Voor Beheer en Exploitatie is van belang wie de eigenaar van een MFA is. Deze partij draagt uiteindelijk het grootste risico en zal een zwaarwegende inbreng hebben bij het opstellen van onder andere de noodzakelijke beheerplannen. Knaap (2009) onderscheidt op basis van literatuurstudie vijf mogelijke eigenaren:

Gemeente

De gemeente is eigenaar en verhuurt de accommodatie aan partijen, al dan niet met een apart commercieel en sociaal tarief. Als eigenaar behoudt de gemeente een grote zeggenschap over wie zich in de accommodatie kan vestigen en wat hierin gebeurt. Met het gevarieerde huurtarief kan de gemeente sturen en door haar gewenste, minder kapitaalkrachtige partijen toch in de MFA huisvesten. Omdat er in de MFA veelal de nodige door de gemeente gesubsidieerde partijen worden gehuisvest, hebben gemeentes soms de voorkeur om de regierol te houden. Er zijn constructies mogelijk waarbij gemeentes beheer en exploitatie (deels) uitbesteden maar op deze wijze toch zeggenschap behouden door eisen en randvoorwaarden hieraan te stellen.

Woningcorporatie

Een corporatie als eigenaar welke verhuurt aan partijen. Hiermee gaat de gemeente in zee met een ervaren en solide partner. Het toepassen van verschillende tarieven is in geval de corporatie eigenaar wordt minder voor de hand liggend. Voordeel van corporaties is dat deze veelal de nodige ervaring hebben met beheer en de uitvoering hiervan in eigen hand kunnen houden. Verder heeft een corporatie de mogelijkheid om leegstandsrisico's te dragen. Indien de MFA in combinatie wordt gebouwd met woningen kan de corporatie als eigenaar de meest eenvoudige en werkbare oplossing betekenen voor het eigenaarschap.

Vereniging van Eigenaren (VvE)

Constructie waarbij de totale VvE het gehele complex beheert en een ieder het gebruiksrecht over zijn eigen deel heeft. Verder wordt binnen de VvE het gebruiksrecht van de multifunctionele ruimtes bepaald. Partijen houden in deze constructie volledige zeggenschap over hun eigen ruimtes. De constructie is echter wel aanzienlijk meer complex dan bij één eigenaar, wat ook lastig kan zijn. Verder is een nadeel dat de afzonderlijke partijen het recht hebben hun eigendom te verkopen, waarmee de overige partijen dan ineens met een andere, mogelijk minder gewenste partij van doen hebben.

Hoofdgebruiker

Als er een partij is die qua omvang duidelijk groter is dan de overige kan er voor gekozen worden dat deze hoofdgebruiker eigenaar van het gebouw wordt. Dit is een erg praktische en duidelijke constructie; de hoofdgebruiker is risicodragend en de huurders niet. De zeggenschap van de huurders is niet groot. Een bijzondere vorm van de hoofdgebruiker als eigenaar is wanneer het schoolbestuur eigenaar wordt. De schooldirecteur vervult in dit model veelal een spilfunctie in het beheer van het gebouw. Het exploitatierisico ligt in dit geval bij het schoolbestuur. Indien de school groeit, kan dit ten koste gaan van de overige gebruikers. In het slechtste geval resteert na verloop van tijd alleen nog het onderwijs, waarmee het doel van de oorspronkelijke gestichte MFA is vervallen.

Derden (belegger, ontwikkelaar of een overkoepelende organisatie)

Een derde partij is eigenaar, deze bepaalt en int de huur en is verantwoordelijk voor het beheer. Deze partijen zijn doorgaans gericht op winst en komen niet vaak voor als eigenaar van een MFA. Het risico ligt volledig bij de derde en de gemeente heeft niet of nauwelijks zeggenschap.

Tot slot kan er nog sprake zijn van gedeeld eigendom, deze variant komt zeer weinig voor en wordt hier verder niet behandeld.

Bij de stichting van een MFA is het van belang dat vroegtijdig duidelijk is wie de eigenaar wordt, voordat er allerhande afspraken worden gemaakt waar de toekomstige eigenaar rekening mee moet houden. Door de specifieke verantwoordelijkheden en risico's van de eigenaar moet hij of zij bij het maken van afspraken over bijvoorbeeld deelnemende partijen, openingstijden, voorzieningen, beheer en exploitatie vanuit zijn toekomstige rol hier zijn inbreng in kunnen geven.

Conclusie

Bij een MFA zijn meerdere partijen betrokken in diverse rollen: eigenaar, beheerder, exploitant/verhuurder, hoofdgebruiker, onderhuurder-gebruiker, vaste-uren gebruiker en incidentele gebruiker. Meestal is de gemeente of een woningstichting eigenaar, minder vaak voorkomend zijn dit een VvE, een hoofdgebruiker of derden. Het is van belang dat bij de stichting van een MFA vroegtijdig duidelijk is wie eigenaar wordt, alvorens er afspraken worden gemaakt met verstreckende gevolgen.

2.6.2 Beheer

Beheer is onder te verdelen in Technische beheer, Facilitair beheer, Programma beheer en Exploitatie beheer (Knaap, 2009). Goed beheer is van groot belang voor het functioneren en welslagen van een MFA. Tussen alle betrokken partijen dienen daarom duidelijke afspraken gemaakt te worden aangaande het beheer van de MFA. Afspraken over onder andere de dagelijkse gang van zaken, de beheercoördinatie, groot en klein onderhoud, borging van het waardebehoud en de uitstraling van de accommodatie, wijze van organisatie enzovoort.

Technisch beheer - Eigenarenbeheer

Technisch beheer (ook wel Eigenaren beheer) heeft betrekking op de instandhouding van gebouwen en de buitenruimte. Het gaat hier hoofdzakelijk om onderhoudstaken die conform het Burgerlijk Wetboek door de eigenaar uitgevoerd moeten worden, opstalverzekeringen en de onroerende-zaakbelasting (OZB). Voorbeelden van werkzaamheden zijn: keuzes maken ten aanzien van onderhoudsniveau, opstellen van meerjarenplanning conform het vastgestelde kwaliteitsniveau, coördinatie en uitvoering van onderhoudstaken en afsluiten van een opstalverzekering en het voldoen van OZB-betalingsverplichtingen. Onder deze taak valt ook het voldoen aan de veiligheidsvoorschriften en vergunningen.

Facilitair beheer - Dagelijks beheer

Facilitair beheer (ook wel dagelijks beheer) heeft betrekking op de facilitaire taken die uitgevoerd moeten worden binnen een locatie. Voorbeelden daarvan zijn:

- klein onderhoud
- toezicht
- schoonmaak
- beveiliging
- vuilafvoer
- groenvoorziening
- inventaris
- verzekeringen (inboedel).

Programmabeheer – inhoudelijke programmering

Fundamenteel onderdeel van het inhoudelijke concept van een MFA is de inhoudelijke programmering. Het inhoudelijke concept heeft betrekking op de doelstellingen die beoogd worden met een MFA, de visie die daarvoor opgesteld wordt en de activiteiten die ontplooid worden. Maar nog meer gaat het over de mogelijkheden voor samenwerking en het creëren van een passend aanbod. Het programmabeheer is, binnen geldende kaders, bij voorkeur leidend voor de overige vormen van beheer van de MFA. Zo wordt het dagelijkse beheer afgestemd op de activiteitenplanning, en niet andersom. De inhoudelijke programmering wordt opgesteld met alle participanten en bevat alle activiteiten welke in of vanuit het MFA worden georganiseerd.

De werkzaamheden die als onderdeel van het programmabeheer uitgevoerd moeten worden zijn (Hospitality Consultancy, *B&E Wennekerpand*, 2009):

- visievormen en het maken van keuzes ten aanzien van het inhoudelijke aanbod
- invullen van de kwartiermakersrol van het inhoudelijke concept
- organiseren van samenwerking
- opstellen van het jaarplan
- concrete activiteitenplanning.

Gebruikstijden MFA

Het totale programma dat in een MFA wordt gerealiseerd, bepaalt de gebruikstijden c.q. openingstijden van de MFA. Het streven is meestal om de MFA zo lang en zo vaak mogelijk open te stellen, zodat het een bruisend activiteitencentrum is. Dit is afhankelijk van de verschillende partijen en functies welke in de MFA zijn gehuisvest. Kinderopvang die vroeg opent, in combinatie met sportclubs in de avond, zorgen voor lange openingstijden. Als er uitsluitend partijen overdag actief zijn, worden deze tijden als vanzelf korter. Dit geldt ook voor de vraag of het MFA in het weekend open is.

Exploitatiebeheer

Exploitatiebeheer heeft veelal betrekking op het genereren van inkomsten door het verhuren van ruimtes en winst maken. Voor een MFA waar met name maatschappelijke voorzieningen in zijn gehuisvest is dit een te enge insteek. Van der Knaap geeft hiervoor aan: exploitatie is de verantwoordelijkheid voor het dragen van kosten, het genereren van inkomsten en het dragen van risico.

Concrete taken die behoren bij exploitatiebeheer zijn (Hospitality Consultancy, *B&E Wennekerpand*, 2009):

- verhuurbeleid
- ruimteplanning
- financiële afhandeling
- invulling horecafunctie
- .

Het is uiteraard belangrijk de exploitatielasten zo laag mogelijk te houden. Hoogeveen (2008) stelt dat de exploitatiekosten van een MFA in voorkomende gevallen hoger kunnen zijn dan bij een vergelijkbare monofunctionele accommodatie. Een van de redenen hiervan is dat de omvang van de accommodatie, de vele partijen en gebruikers en de ruimere openingstijden meer dagelijks toezicht en beheer vragen dan wanneer er sprake is van een monofunctionele organisatie. De kosten voor de beheerder die dan wordt ingezet, drukken fors als meerkosten op de exploitatie.

Ook voor de exploitatie is het van groot belang dat al in een zo vroeg mogelijk stadium van de stichting van een MFA hierover gesproken wordt met alle belanghebbenden en dat hier concrete afspraken over gemaakt worden.

Conclusie

Beheer van een MFA valt uiteen in Technische beheer, Facilitair beheer, Programma beheer en Exploitatie beheer. Het welslagen van de MFA is ondermeer afhankelijk van de vraag of het beheer goed is georganiseerd. Het technische beheer of eigenaren beheer waarborgt de duurzame instandhouding van de MFA en bijbehorende buitenruimte. Het facilitair of dagelijks beheer borgt dat de dagelijkse zaken geregeld zijn en het gebouw schoon, heel en veilig is. Met het programmabeheer wordt het dagelijks functioneren van de MFA verzorgd. Hiermee worden alle activiteiten op elkaar afgestemd en de accommodatie zo efficiënt mogelijk benut. Dit beheer bepaalt uiteindelijk de dagelijkse openingstijden van de MFA. Het exploitatiebeheer zorgt voor een optimale afstemming tussen kostenminimalisatie en opbrengsten-maximalisatie.

2.7 Tot slot, kritische noot

Er is de afgelopen jaren veel gepubliceerd over de MFA in de vorm van onderzoeken en evaluaties. Kennisbank Platform31 is een netwerkorganisatie die kennis ontwikkelt, duidt en verspreidt over maatschappelijke thema's binnen stad en regio. Op de site van Kennisbank Platform31 is september 2010 een publicatie verschenen onder de naam "Wat zijn voor- en nadelen van een multifunctionele accommodatie?". In deze publicatie zijn de nadelen van een MFA opgenomen uit twee publicaties van Mulder (2005), *Zin en onzin van multifunctionele accommodaties*, en Runhaar (2010) *De kritiekloze trend van de multifunctionele accommodatie*.

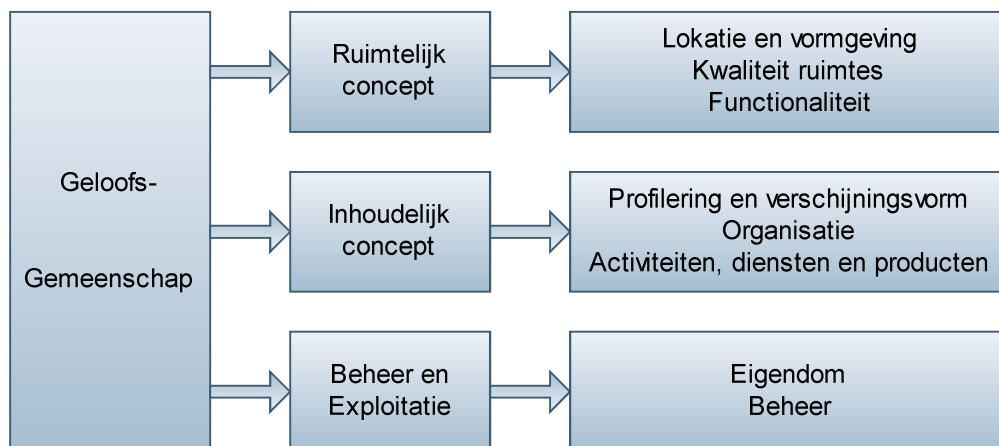
Herkomst van de gepubliceerde voordelen in de publicatie is niet vermeld, deze komen echter overeen met de voordelen welke in de voorgaande toelichting zijn genoemd en worden hier niet herhaald. De nadelen zijn dit in mindere mate. Op internetforums is in reactie op de genoemde publicaties gereageerd, waarbij is aangegeven dat de nadelen weliswaar deels herkend worden maar dat deze veelal samenhangen met mismanagement van verwachtingen. De genoemde nadelen, waar de meningen onder deskundigen dus over verschillen, zijn onderstaand integraal overgenomen. Zonder hier verder inhoudelijk een uitspraak over te doen is het van belang te realiseren dat een MFA geen automatische oplossing voor alle kwalen is. Een MFA is een gebouw met organisaties, welke op een juiste manier geleid en bestuurd moet worden om goed te kunnen functioneren. In die zin kunnen de genoemde nadelen gezien worden als risico's.

Nadelen MFA:

- Schaalvergroting: de ontmoetings- en signaleringsfunctie zijn niet gebaat bij grootschaligheid.
- Institutionalisering: kinderen komen niet meer in aanraking met netwerken bij de accommodatie.
- Meer overleg: hoe meer deelnemers, hoe meer meningen.
- Complexiteit: verschillende gebruikers stellen verschillende eisen aan ruimten.
- Levendigheid op straat: MFA's trekken de voorzieningen uit de wijk, waardoor alleen wonen overblijft.
- Kosten: om verschillende functies te kunnen huisvesten en het geheel multifunctioneel te gebruiken, is het ontwerp lastiger en daarom duurder.
- Exploitatie en beheer: in exploitatie en beheer zijn MFA's duurder. In aparte gebouwen doen de medewerkers vaak kleine beheerklusjes. In een MFA komen meer bezoekers voor meerdere organisaties. Dit vergt meer afstemming en beheer en zodoende meer overheadkosten.
- Gemeenschappelijke ruimte geen eigenaar: De gemeenschappelijke ruimten kosten geld, maar zijn van niemand. Het risico van besparingen op inrichting en onderhoud en daarmee de kwaliteit dreigt.
- Flexibiliteit: organisaties in een MFA kunnen niet zonder overleg openingstijden veranderen, kleurstellingen wijzigen of ander publiek aantrekken.
- Ambities: de ambities zijn te hoog. Er wordt te groot en te modern ontwikkeld, men wil te veel en de keuzen zijn niet altijd duidelijk. Verwachtingen kunnen vaak niet worden ingelost. Dit leidt tot onbenutting en frustratie.

3. De geloofsgemeenschap

In dit hoofdstuk wordt aan de hand van model 8 het gebruik van kerkgebouwen door geloofsgemeenschappen in beeld gebracht. Dit vormt het uitgangspunt waarmee de MFA wordt vergeleken om zodoende de consequenties van een mogelijke overstap naar multifunctionele huisvesting in beeld te krijgen.



Model 8: Conceptueel model Geloofsgemeenschap
Bron: Sporenmodel Hospitality Consultants (2009), aangepast door auteur

Om inzicht te krijgen in de mogelijkheden van een geloofsgemeenschap om onderdeel te worden van een multifunctionele accommodatie, is het van belang inzicht te krijgen in de huidige huisvesting. Onderdeel worden van een MFA kan door hier invulling aan te geven in het eigen kerkgebouw danwel door als geloofsgemeenschap in een MFA te participeren. In dit hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van de huisvesting van een geloofsgemeenschap. De informatie die hiervoor is gebruikt en waarnaar wordt verwezen is afkomstig uit literatuuronderzoek, websites, een panelenquête, interviews met deskundigen en interviews met geloofsgemeenschappen. De panelenquête is opgenomen als bijlage 1, de verslagen van de interviews met deskundigen zijn opgenomen als bijlagen 4 t/m 12 en de interviews met geloofsgemeenschappen als bijlage 13 t/m 20.

3.1 Kerkelijke ontwikkelingen

Voorafgaand aan de beschrijving van de kerk is het goed eerst het perspectief te schetsen. Dit gebeurt door een korte terugblik op de geschiedenis van het kerkgebruik, een indruk van de ontwikkeling van het kerkelijke ledental en hieraan gekoppeld de ontwikkelingen van het aantal in gebruik zijnde kerkgebouwen en vervolgens een aantal recente ontwikkelingen betreffende kerkgebouwen.

3.1.1 Geschiedenis kerkgebruik

Door de geschiedenis heen is het gebruik van de kerkgebouwen steeds anders geweest, al naar gelang de maatschappelijke behoeftes en de kerkelijke uitgangspunten. Tot op de dag van vandaag is de meest voorkomende huisvestingsvorm die waarbij een geloofsgemeenschap een eigen gebouw heeft waar zij alleen de volledige zeggenschap over heeft: of te wel een monofunctioneel gebouw. Algemeen gesteld is het huidige gebruik zo dat zondags en op kerkelijke feestdagen de vieringen plaats vinden en gedurende de week (veelal 's avonds) allerhande nevenactiviteiten van de geloofsgemeenschap: vergaderingen, werkgroepen, koorrepetities, beheercommissies etc. Hiermee zijn de meeste kerkgebouwen monofunctioneel, het gebouw is in gebruik bij slechts één gebruiker. Het monofunctionele kerkgebouw is vergelijkbaar met de multifunctionele accommodatie wat betreft de aard van de gebruikers, beide huisvesten maatschappelijke organisaties.

In het artikel *De kerk in het Midden* (Hoeve, 2012) stelt de schrijver dat de kerken in de Middeleeuwen de eerste multifunctionele centra waren, ver voor dit als benaming van de nu bekende MFA's in zwang raakte.

De kerk speelde in de Middeleeuwen een belangrijke rol in het dagelijkse leven van de mensen (Museumkennis.nl). In de kerken werden op zondag diensten gehouden en door de weeks vonden er allerhande gemeenschapsactiviteiten plaats. De secundaire functies uit de Middeleeuwen kunnen worden opgedeeld in “wonen en slapen”, “eten en drinken”, “dansen”, “verkoop van goederen”, “bijeenkomsten”, “rechtshandelingen”, “aankondigingen”, “opslagplaats”, “Onderwijs en bibliotheek” (Martens, 2003). De kerk had ook een sociale functie als ontmoetingsplaats. De dagen waarop de middeleeuwers vrij hadden, waren de kerkelijke feestdagen, wanneer er kerkdiensten en processies gehouden werden. De kerk was in tegenstelling tot nu een gebruiksgebouw: je kon er mensen ontmoeten, voor kinderen was het een speelplaats, honden en kippen liepen in en uit. In de Middeleeuwen was de kerk de plaats waar “kerkespraak” werd gedaan (Jappe, 1968). Ook in de Middeleeuwen waren er mededelingen te doen aan de burgerij, dit gebeurde in de kerk waar zich vrijwel dagelijks een groot aantal burgers verzamelde. Het alternatief was dat de mensen werden opgeroepen naar het raadhuis te komen, dan was het “buursprake”

In vroegere tijden was het niet gebruikelijk dat iedereen een zitplaats had in de kerk en ontbraken de (veelal) vaste banken in de kerken. Oude schilderijen (afbeelding 2, 3, 4) geven een goed beeld van hoe kerkgebouwen in de 17^e eeuw gebruikt werden. Veelal was er rond de kansel of de preekstoel een beperkt aantal rijen stoelen of banken geplaatst en was hieromheen ruimte. Hierdoor waren de kerken veel meer dan nu het geval is geschikt voor allerhande nevenactiviteiten.

Er kan vastgesteld worden dat na de Middeleeuwen de kerken aan multifunctionaliteit inboetten door externe verschuivingen en innovaties (Martens, 2003). Naar mate steden groter werden kwamen er meer nieuwe gebouwen met specifieke functies, zoals stadhuizen, theaters, rechtzalen, parochiezalen, bibliotheken, vergaderruimtes, handelshuizen etc. De kerk heeft daarmee haar functie als centraal gebouw voor de burgerlijke gemeenschap verloren. De kerk heeft aan deze ontwikkeling zelf recent ook nog een bijdrage geleverd., Door de bouw in de afgelopen decennia van kerkelijke centra zijn kantoor- en vergaderactiviteiten uit de kerkgebouwen weggehaald.



afbeelding 2 Saenredam (9 Juni 1597 - 31 Mei 1665)



afbeelding 3 Berckheyde (6 juni 1638 - 14 juni 1698)



afbeelding 4 Emanuel de Witte (1617–1692)

Naast de maatschappelijke behoefte is ook door de kerkelijke regelgeving het gebruik van de kerken bepaald. Zo is in het kerkelijke Concilie van Trente (1545-1563) voor RK kerken bepaald dat deze in zijn geheel heilig zijn, hetgeen een flinke beperking voor het gebruik van de kerken voor andere doeleinden met zich mee bracht. In het Tweede Vaticaans concilie (1962 tot 1965) is juist weer meer vrijheid ontstaan voor het gebruik van het gebouw. Vanaf dat moment was er meer mogelijk wat betreft multifunctioneel gebruik en zijn ondermeer in de latere Noordoostpolder RK, Hervormde en Gereformeerde geloofsgemeenschappen in hetzelfde gebouw gehuisvest, terwijl in eerder drooggelegde polders in elk dorp nog drie afzonderlijke kerkgebouwen waren gerealiseerd. Hiermee wordt aangesloten bij de trend van de bouw van multifunctionele accommodaties begin jaren '60 (Haalen, 1978).

Rohmer merkt in de publicatie *Bouwen voor de next generation* (2007) het volgende op: "De brede school vult het gat op dat is ontstaan met het wegvallen van de sociale rol van de kerken". Het lijkt een illusie dat kerken hun positie uit het verleden zullen herwinnen. Gemeenschappen kunnen wel vanuit hun nieuwe positie, niet langer dominant maar ondergeschikt in de samenleving, proberen aansluiting bij de maatschappij te behouden dan wel te herwinnen.

Ook vandaag de dag is er een zoeken naar meer multifunctionaliteit waarneembaar. Enerzijds is dit ingegeven door een financieel oogpunt, anderzijds komt dit voort uit de wens van geloofsgemeenschappen om het contact met de burgergemeenschap te verbeteren. De kerk is de afgelopen decennia te veel op afstand komen te staan en als groep geïsoleerd geraakt van de maatschappij.

Door de eeuwen heen zijn kerken gebouwd en verbouwd, al naar gelang de eisen en wensen van de toenmalige tijd. Ook nu is feitelijk een aanpassing aan de eisen van de huidige tijd gewenst. De verbouwingen die door de eeuwen heen zijn uitgevoerd, waren in navolging van demografische ontwikkelingen toch veelal gericht op vergroten en uitbreiden. Wat de huidige wens tot aanpassing lastig maakt is dat de kerk een forse stap terug moet maken. Maatschappelijk is dit al gebeurd en staat de kerk niet meer centraal. Het aantal kerkgebouwen dat religieus in gebruik is dient hier nog op afgestemd te worden. De aanpassing welke nu gedaan moet worden is er dus een van groot naar klein, van veel naar minder, een stap terug. Tegen deze ontwikkeling is binnen de kerken weerstand, waardoor het daadwerkelijk in actie komen vooruit geschoven wordt. Hierdoor wordt binnen veel gemeenschappen het proces van omvormen en afstoten te laat opgestart. De wens om godsdienstige functies, al dan niet gedeeltelijk, te handhaven in kerkgebouwen lijkt de laatste tijd wel toe te nemen (Jelsma, 2008).

3.1.2 Ontwikkeling ledenaantallen

Het aantal gelovigen in Nederland daalt. Voortschrijdende secularisering, maar ook de steeds verder gaande individualisering en fragmentatie van de samenleving maken dat in de afgelopen decennia het aantal aangesloten kerkelijke leden is gedaald en kerken zijn gesloten en zijn afgestoten (PKN, 2005 *Maatwerk*). De onkerkelijkheid in Nederland was al voor de oorlog ingezet: van een minimale 0,3% in 1879 naar 14,4% in 1930. Daarna ging het écht hard: 17,1% onkerkelijken in 1947, 23,6% in 1971 en 48,7% in 1985 (Klinken, 2010). Deze daling zet zich tot op de dag van vandaag voort. De daling van het ledenaantal van de Protestantse Kerk in Nederland voor de periode 2007 – 2013 ziet er als volgt uit (PKN 2013, *Statistische jaarbrief 2013*):

	Absoluut	Procentueel
2007	- 62.064	- 2,7%
2008	- 60.211	- 2,7%
2009	- 57.873	- 2,6%
2010	- 52.362	- 2,4%
2011	- 52.243	- 2,5%
2012	+ 108.462	+5,3%
2013	- 67.150	- 3,1%

Als gevolg van deze daling vermindert het aandeel protestanten, aangesloten bij de Protestantse Kerk, op de Nederlandse bevolking: van 14,3% op 1 januari 2006 naar 12,3% in 2011. In 2012 is een nieuw systeem voor de ledenadministratie ingevoerd en hiermee zijn hiaten en fouten tussen de centrale en decentrale ledenadministratie uit het systeem gehaald. Deze hiaten zijn ontstaan bij de oprichting van de PKN (1 mei 2004, bron Wikipedia). Door het opschonen is het ledenbestand in 2012 groter gebleken, waardoor het actuele aantal aangesloten leden op de totale Nederlandse bevolking 12,4% bedraagt in 2013.

Onderstaande cijfers geven de ontwikkeling van het aantal katholieken in Nederland weer in de periode 2006 – 2010 (Kerncijfers RK 2010, 2011).

Jaar	Aantal	Afname	Procent
2006	4.352.000		
2007	4.311.000	41.000	0,9%
2008	4.267.000	44.000	1,0%
2009	4.212.000	55.000	1,3%
2010	4.166.000	46.000	1,1%

Het aandeel rooms-katholieken op de totale bevolking bedroeg december 2010 25%, cijfers over 2011 en 2012 zijn nog niet bekend. Het kerkbezoek in de RK is gedaald van 7,4% in 2006 naar 6,4% in 2010. Op het totale aantal RK-leden betekent dit in absolute aantallen een afname van 322.000 naar 266.000 per weekend.

In totaal verloren de RK en de PKN in 2010 dus circa 100.000 leden, op basis van het totale ledenbestand van beide een verlies van 1,6%.

Concreet wordt op dit moment de daling vooral veroorzaakt door een sterfteoverschot. Omdat het huidige ledenbestand van de kerken verder vergrijst, is de verwachting dat deze trend voorlopig doorzet en het ledental dus de komende jaren verder zal blijven dalen. In de Protestantse Kerk was in 2005 ca. 58 % van de leden ouder dan 40 jaar; in 2013 ligt dit aandeel al op 65,3 % (PKN, 2013, *Statistische Jaarbrief 2013*). Voor de Nederlandse bevolking in zijn geheel geldt dat per 1-1-2013 48,1% jonger dan 40 is en 51,9% ouder dan 40 jaar.

In de RK is dit beeld niet anders, gezien de afname van het aantal dopen, 1^e communies en vormsels. Wel stijgt het aantal uitvaarten licht. Deze stijging komt overeen met de landelijke tendens, veroorzaakt door de vergrijzing van de Nederlandse bevolking.

Naast de verklaring ten gevolge van de demografische ontwikkelingen lijkt het er ook op dat de teruggang van de kerkelijkheid slechts voor een deel wordt veroorzaakt door de afname van geloof en de betekenis van religie. (Beekman, 2011). Ook de individualisering speelt hier een grote rol in. Mensen voelen zich minder dan vroeger betrokken bij een groter verband en kiezen er voor te zijn, denken en doen wat ze zelf willen. Hierdoor zijn kerken veel leden kwijtgeraakt die vroeger uit gewoonte meeleefden en lid waren. Daarmee zijn de huidige leden bewuster en gemotiveerder lid van de kerk, wat gezien kan worden als inhoudelijke winst.

Verder blijkt uit cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS, 2004) dat de secularisatie en de teruggang in het kerkelijke leven het plafond aan het bereiken is. Het CBS verwacht dat de komende tijd ongeveer een derde van de bevolking lid zal blijven van een kerkgenootschap en dat circa 10% geregeld naar de kerk zal blijven gaan.

Uit de gehouden interviews is geen directe relatie gebleken tussen het aantal kerkgangers en het op enigerlei wijze meervoudig gebruiken van het gebouw. Bij de overgang van monofunctioneel naar multifunctioneel gebruik van het gebouw zijn voor zover bekend geen leden afgehaakt, het gezamenlijk gebruiken van een gebouw heeft ook niet aantoonbaar nieuwe leden opgeleverd. Wel is bij meerdere interviews gemeld dat het actief naar een nieuwe huisvesting toe werken evenals het krijgen van een nieuw en modern gebouw veel positieve energie genereert binnen de gemeenschap. Ook al is de aanleiding wellicht minder positief, kennelijk kan dit toch ten goede gekeerd worden door het proces op te pakken als zijnde “een vlucht voorwaarts”.

Conclusie

Nederland heeft zich ontwikkeld van een land waar eind 19^e eeuw nagenoeg de volledige bevolking (ca 4 miljoen mensen, Bron Collegenet.nl) kerkelijk was tot een land waar begin 21^e eeuw de ontkerkelijking eindigt met naar schatting circa 30% kerkelijken (circa 5 miljoen op basis van de huidige 16,7 miljoen inwoners, Bron Wikipedia), waarvan 10% actieve kerkelijken.

3.1.3 Kerkgebouwen

Ten gevolge van de nog steeds verdergaande afname van het aantal gelovigen (zie paragraaf 3.5.1) daalt ook het aantal benodigde kerkgebouwen al jaren. Ondanks dat deze afname begin van de 20^e eeuw al was ingezet en steeds sneller verliep, zijn tijdens de wederopbouw periode na WOII naar verhouding veel kerken gebouwd in de nieuwbouwwijken. Hiermee is voorbij gegaan aan de ingezette tendens en is een overcapaciteit aan kerken gerealiseerd (Klinken, 2010).

Hierbij komt dat gemeentes het moeilijk vinden over de eigen kerkelijke grenzen heen te kijken en besluiten uitstellen. Door een focus op het in stand houden van de eigen gemeente en het eigen kerkgebouw worden kansen gemist op samenwerking met gemeenten in vergelijkbare situaties (Generale synode, 2012). Door de gerealiseerde overcapaciteit, de doorzettende daling van het aantal leden en het vooruitschuiven van moeilijke beslissingen over het afstoten van gebouwen zijn de gemeenschappen nu in een moeilijke situatie terecht gekomen. De prognose is dat in 10 jaar tijd van de ca 4.200 bestaande kerken er 1.000 kerken moeten sluiten. Naar verwachting sluiten er van de in totaal 4.200 in gebruik zijnde kerken 600 PKN-kerken en 400 RK-kerken in de periode tot 2018.

Er is in Nederland de afgelopen decennia de nodige ervaring opgedaan over de omgang met vrijkomende kerkgebouwen. Er zijn tevens de nodige onderzoeken naar gedaan en gepubliceerd. In *Meer dan Hout en Steen* (Bisseling ea, 2011) zijn de verschillende transformatiemogelijkheden op een rij gezet. De transformatie betreft het gebouw dan wel het gebruik van het gebouw:

- A. Vernieuwing van de traditionele identiteit
- B. Meervoudig gebruik zonder ingrijpende verbouwing
- C. Verbouwing voor kerkelijk gebruik
- D. Verbouwing met behoud verkleinde kerkruimte
- E. Hergebruik door andere geloofsgemeenschap
- F. Transformatie voor geheel nieuwe functies
- G. Transformatie door nieuwbouw

Daar dit onderzoek niet gaat over het herbestemmen van kerken wordt hier niet uitgebreid op deze materie ingegaan. Van belang is te constateren dat in bovenstaande opsomming eerste vijf mogelijkheden gericht zijn op behoud van de religieuze functie en de tweede optie het inzetten op multifunctioneel gebruik van het gebouw betreft. Deze optie wordt ondersteund door zowel de VKB als de VBMK.

Het aantal kerkgebouwen van de RK daalde van 1782 in 2003 naar 1644 in 2010, een daling van 138. In 2011 daalde dit verder naar 1632. Bij de PKN zien de cijfers er niet anders uit. Hier daalde het aantal kerkgebouwen van 2877 in 2005 naar 2638 in 2009, een daling van 239 gebouwen (Bisseling ea, 2011).

Projectbureau Belvedere heeft in 2008 een onderzoek gedaan naar herbestemmingen van kerken en kerklocaties (Belvedere, 2008). Het onderzoek resulteert in een groslijst over de periode 1970 tot 2008 van 927 afgestoten kerken. In het onderzoek worden deze kerken onderverdeeld in 9 categorieën van herbestemming, van passend (2x) naar neutraal (3x) tot niet passend (4x). Hierbij is de rode draad dat

commercieel als zijnde niet passend wordt gezien. Als passend worden genoemd religieuze functies en religieus met meervoudig gebruik. Dit komt overeen met het beeld dat naar voren komt uit de panelenquête (Bijlage 1), Kerkgebouwen met een maatschappelijke én een commerciële functie, zoals kantoorruimte (Oranjekerk en Julianakerk) halen beduidend meer rendement dan andere onderzochte functies. Een (deels) religieuze, sociale of maatschappelijke functie heeft daarentegen vaak de voorkeur vanuit morele en emotionele overwegingen, of kan een doelstelling zijn van een eigenaar.



Afbeelding 5 Dominicanenkerk Maastricht

De voormalige Dominicanen kerk in Maastricht is een voorbeeld van een commerciële herbestemming van een kerkgebouw. De kerk is in gebruik genomen door boekhandelketen Selexys. Om het vloeroppervlak te vergroten zijn twee tussenvloeren in het schip aangebracht. De bezoekers kunnen vanaf deze boekenflat niet alleen de boeken, maar ook de plafondschilderingen van dichtbij bekijken.

In de panelenquête is van een aantal functies gevraagd hoe geschikt deze worden bevonden. De uitkomsten hiervan liggen in de lijn van eerdere onderzoeken hiernaar. Gebleken is dat naarmate de activiteiten commerciëler worden zij minder geschikt worden geacht. Het percentage erg geschikt en een beetje geschikt zijn voor de volgende functies:

- een migrantenkerk, ruim 80%
- spreekuur maatschappelijk werk, bijna 80%
- een voedsel- of kledingbank, bijna 65%
- een wereldwinkel, ruim 55%
- een kinderdagverblijf, ruim 40%
- een Yogacentrum, bijna 30%.

Van de onderzochte kerken (Belvedere, 2008) hebben er 22 de religieuze functie behouden in combinatie met meervoudig gebruik. Hierbij is de volledige vieringruimte beschikbaar voor kerkelijke vieringen op zon- en feestdagen en hierbuiten beschikbaar voor ander gebruik. In het onderzoek wordt het volgende geconstateerd: “ Een relatief nieuwe herbestemmingsvorm is de combinatie van een religieuze functie met maatschappelijke functies. De groslijst bevestigt dit; er zijn 7 kerken herbestemd voor religieus en meervoudig gebruik in de eerste 25 jaar (1970-1995) en 12 kerken in de 13 jaar erna (1995-2008). Van de nader onderzochte kerken zijn de Oranjekerk in Amsterdam en de H. Joseph in Alkmaar hier voorbeelden van”. Hiermee wordt dus een in omvang beperkte trend geconstateerd van kerken die hun oorspronkelijke gebruik behouden naast aanvullend gebruik.



Afbeelding 6, Joannes de Doperkerk in Sprundel

Woningstichting Thuisvester gaat vanuit een maatschappelijke rol de Joannes de Doperkerk in Sprundel verbouwen. Het gebouw zal straks niet alleen als kerk fungeren, maar ook als Multifunctionele Accommodatie (MFA). In de nieuwe accommodatie kunnen straks zowel de kerk als Sociaal Cultureel Werk (SKW) gehuisvest worden. Op 3 april 2013 is het eigendom van de kerk overgedragen aan Thuisvester en daarmee kan de verbouwing van start gaan.

Kerken waarbij de vieringruimte deels door anderen wordt gebruikt en niet meer voor vieringen beschikbaar is worden aangemerkt als zijnde “gedeeltelijk herbestemd”.

Van de 927 kerken zijn 150 overgenomen door een andere geloofsgemeenschap en 36 kerken zijn omgevormd tot een multifunctioneel gebouw. Dit zijn dus MFA's zonder behoud van de religieuze functie. De kerken waar een religieuze functie in is gebleven zijn bestempeld als zijnde passend herbestemd, de kerken die als multifunctioneel gebouw zijn ingericht zijn bestempeld als zijnde neutraal herbestemd.

Voor de periode 2008 tot 2018 is de prognose dat er 1.000 kerken hun deuren zullen sluiten, twee per week. In vergelijking tot de periode die Belvedere heeft onderzocht is dit een versnelling met een factor 5. Verzekeraar Donatus, die circa 80% van de kerken in Nederland verzekert, geeft aan dat het aantal sluitingen langzamer gaat dan het genoemde aantal van twee per week (Donatus, artikel RD 30-01-2012). Zij sluit vervolgens niet uit dat in totaal in de periode van 10 jaar dit gemiddeld wel gehaald gaat worden. Dat zou er op duiden dat de gemeentes zolang mogelijk het hoofd boven water proberen te houden.

Welke gebouwen er afgestoten worden is afhankelijk van de situatie waarin de betreffende gemeenschap zich bevindt. Het is hierbij zeker geen vanzelfsprekendheid dat de monumentale kerkgebouwen de voorkeur hebben om te behouden. “De vraag is niet of we monumentale kerkgebouwen moeten behouden, maar welke” (De Lange, artikel RD 02-01-2013).



Afbeelding 7, Hasseltsekerk, Tilburg

In Tilburg is de Hasseltse Kerk uit 1898 herontwikkeld tot MFA de Poorten. De Poorten is van binnen modern ingericht en biedt ruimte aan verschillende wijkorganisaties zoals wijkraad, Openbare Bibliotheek Tilburg, Kinderstad, Jongerenwerk, Thebe en het ROC.

Conclusie

Het aantal kerkgebouwen dat nodig is om gemeenschappen nu en in de toekomst te huisvesten, is aanzienlijk kleiner dan het huidige aanbod. Hiertoe is becijferd dat er van 2008 tot 2018 ca 1.000 kerken door geloofsgemeenschappen gaan worden afgestoten. Ondanks dat deze prognose in de eerste jaren niet is gerealiseerd is de verwachting nog steeds dat dit wel het uiteindelijke aantal kerken zal zijn dat gedwongen haar deuren zal moeten sluiten. Het omvormen van kerken naar MFA is al vele malen gerealiseerd, waarbij de religieuze functie veelal is komen te vervallen.

3.1.4 Recente ontwikkelingen

Interesse burgergemeente

Nu ruim een kwart van de Nederlandse bevolking zich wel religieus noemt, maar geen kerkelijke binding heeft, blijkt dat de – vooral oude – kerkgebouwen zich in een toenemende belangstelling mogen verheugen. (PKN, 2009, *Een protestantse visie op het kerkgebouw*). Deze belangstelling betreft uiteenlopende aspecten: toeristische bezichtiging, om in binnen te lopen als in een stilte ruimte met als ‘doel’ een moment van meditatie en om ‘rites de passage’ te verrichten buiten een specifiek religieuze context. Dit alles leidt uiteindelijk tot de bereidheid zich mede in te zetten voor en bij te dragen aan onderhoud en instandhouding van de kerkgebouwen. Deze toename van belangstelling voor de kerk onder een deel van de samenleving verkeert, getuige vele onderzoeken, in een expansieve fase. Uit onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau *God in Nederland* blijkt dat 78% van de Nederlanders aangeeft graag een kerkgebouw in de buurt te willen handhaven (Jelsma, 2008).

Ondertussen zijn er al de nodige voorbeelden welke de betrokkenheid van de burgerbevolking in de praktijk bevestigen, lopend van weerstand en protest tegen sloopplannen tot de oprichting van stichtingen welke het beheer en exploitatie van een of meerdere kerkgebouwen overnemen van de geloofsgemeenschap. De stichtingen welke een enkele, op zichzelf staande kerk overnemen bestaan uit vrijwilligers. Deze vrijwilligers staan veelal voor de moeilijke taak een complex gebouw te beheren. Hier blijken overigens wel voldoende vrijwilligers voor beschikbaar te zijn. De stichtingen of verenigingen worden vaak opgericht op het moment dat de kerk bedreigd wordt door sluiting, sloop of herbestemming. De organisatiegraad is vaak niet hoog en de stichtingen overleven doordat men een gezamenlijk doel voor ogen heeft. De stichtingen bestaan vaak uit een groep van de zogenaamde “doeners”. Door de lage organisatiegraad lukt het vaak niet om gebruik te maken van subsidieregelingen en dergelijke, waardoor deze stichtingen zich veelal moeizaam staande kunnen houden (Martens, 2003).

Beheerconstructies

Naast stichtingen die een enkele kerk beheren zijn er ook grotere stichtingen, die meerdere kerkgebouwen in eigendom en beheer hebben. Een goed voorbeeld hiervan is de Stichting Oude Groninger Kerken

(SOGK), een in 1969 opgerichte stichting, die sindsdien is uitgegroeid tot een van de grootste particuliere monumentenorganisaties in Nederland met een voorbeeldfunctie op het gebied van instandhouding, locatiebeheer en publieksbereik (SOGK, 2010). De stichting heeft 62 kerken en 19 andere gebouwen in bezit, van de kerken zijn er ondertussen 60 gerestaureerd. Met 15 vaste medewerkers en 545 vrijwilligers zet de stichting zich in voor het materiële en functionele behoud van de monumentale Groninger kerken en hun omgeving. Hierbij geldt de oorspronkelijke functie van kerken als ontmoetingsplaats en worden er allerlei activiteiten in de kerken georganiseerd welke leiden tot ontmoeting. De stichting heeft 6225 donateurs.

Een vergelijkbare maar kleinere stichting naar voorbeeld van de SOGK is de Stichting Oude Hollandse kerken (SOHK) met 9 kerken in beheer. De SOHK heeft een stappenplan ontwikkeld om te komen van verminderd kerkelijk gebruik tot een sluitende exploitatie. Hierin zijn de benoemde stappen: zoeken naar nieuwe gebruiksmogelijkheden, nieuwe eigendomsvormen, draagvlak, planontwikkeling, restauratie en aanpassingen en tot slot met als resultaat het streven naar een structurele exploitatie. Ook de SOHK zet hiermee in op multifunctioneel gebruik van de kerken als een van de mogelijkheden om een kerk duurzaam in stand te houden, al dan niet met behoud van de kerkelijke functie (SOHK, 2011).



Afbeelding 8, Remonstrantenkerk Groningen. De Remonstrantenkerk in Groningen uit 1883 is gerenoveerd en uitgebreid. Per april doet het gebouw dienst als tentoonstellings-, congres- en kantoorruimte, maar bovendien blijft het in gebruik als kerk. De verhuur van de kerk wordt beheerd door de Stichting Der Aa-Kerk.

Soms wordt het kerkgebouw volledige verlaten door de geloofsgemeenschappen, in andere situaties huurt de kerk de ruimte weer terug en blijft de religieuze functie behouden naast andere, nieuwe functies. Ook daar waar herbestemming aan de orde is, blijkt veelal grote betrokkenheid, daar waar ongewenste herbestemmingen worden voorgesteld komt de burgerbevolking hiertegen in opstand.

In een aantal plaatsen in Nederland heeft de burgergemeente het gebouwbeheer van de geloofsgemeenschap over genomen. Dit gebeurt met name bij grote, voor de stad belangrijke kerkgebouwen. Voorbeelden hiervan zijn Eindhoven, Bergen op Zoom en Arnhem (Jelsma, 2008). Bij dergelijke constructies worden door de burgergemeente voorwaarden gesteld aan multifunctioneel medegebruik in het gebouw.

Task Force Toekomst Kerkgebouwen

De Task Force Toekomst Kerkgebouwen (www.toekomstkerkgebouwen.nl) is een landelijk opererend burgerinitiatief dat zich inzet voor behoud van kerkgebouwen en kloosters. Dit gebeurt door actief aandacht te vragen van maatschappij, bestuur en politiek en het helpen met geven van informatie, steun en expertise aan lokale groepen en instellingen die zich op een bevlogen manier voor behoud van kerkgebouwen en kloosters inzetten. De Task Force is niet gebonden aan enige kerkelijke of maatschappelijke geleiding en werkt belangeloos vanuit de overtuiging dat er altijd een betere oplossing dan sloop te vinden is.

In 2007 heeft de Task Force Toekomst Kerkgebouwen een aantal voorbeelden in een notitie bijeengebracht waar instandhoudingsproblemen van kerkgebouwen overwonnen werden en nieuwe kansen werden

gecreëerd voor behoud, vernieuwing, herinrichting of herbestemming van de gebouwen (*Kerkgebouwen met toekomst*, 2007). Het gaat hierbij soms enkel om een andere constructie voor het eigendom of het beheer, soms om een complete transformatie van gebouw en functie. Niet overal zijn dergelijke maatregelen nodig voor het voortbestaan van kerken, maar op veel plaatsen in het land dwingen de kosten van onderhoud van de gebouwen en de kleiner wordende gebondenheid aan geloofsgemeenschappen tot nieuwe oplossingen. Doel van de notitie is dat geloofsgemeenschappen zich kunnen oriënteren op de eigen situatie, waarbij het van belang is duidelijk te weten wat de na te streven situatie is: kerkgebouw met een volledige, deels geen religieuze functie.

Kerken nevenfunctielening

Het Nationaal restauratiefonds heeft recent (2013) de zgn. kerken Nevenfunctielening ingesteld. De subsidieregeling omvat een lening van maximaal € 50.000 waarmee kerken naast vieringen ook geschikt worden gemaakt voor andere functies. Hierbij kan gedacht worden aan bv. sanitaire voorzieningen, verwarming of een pantry. De subsidie is dus een bijdrage aan het multifunctioneler maken van kerkgebouwen.

Erfpachtconstructie

Een recente ontwikkeling bij het toenemende aantal leegstaande kerken en andere monumentale panden is tijdelijk gebruik op sociaal of cultureel gebied. Ook gebeurt het dat rooms-katholieke kerken een tijdelijke functie 'in erfpacht' krijgen. De parochie blijft eigenaar, terwijl de kerk voor korte of langere tijd wordt verhuurd voor culturele doeleinden. Dit is in elk geval een voorlopige oplossing waarmee wordt voorkomen dat de kerk een ongewenste bestemming krijgt. Zo ligt de nieuwe (tijdelijke) functie in lijn met de oorspronkelijke sociale intentie die de kerk had. De toekomst zal echter verder uitwijzen of er met tijdelijke maatregelen slechts tijd is gekocht (Wesselink, 2013).

Het vinden van een goede oplossing voor her- of medegebruik is een lastige opgave. Het is hierbij van het grootste belang dat de betrokken partijen zich hier open en constructief in opstellen. Als partijen vanuit eigen belang en doelen blijven handelen zijn de problemen onoplosbaar. De kans op succes is dan gering en het proces zal geen van de partijen voordeel opleveren. Voor de geloofsgemeenschap is een dergelijk proces vaak het meest pijnlijk.

Conclusie

Ondanks het dalende aantal kerkgangers is er een groeiende groep betrokkenen in de maatschappij welke zich in willen zetten voor beheer en behoud van het religieuze erfgoed. Kerken worden in toenemende mate door een groot deel van de Nederlandse bevolking gewaardeerd en er is een groeiend draagvlak voor de instandhouding van deze gebouwen. Een deel van de kerken in Nederland wordt niet langer door een geloofsgemeenschap maar door stichtingen beheerd, waarbij een trend zichtbaar is dat de religieuze functie blijft bestaan naast andere functies.

3.2 Ruimtelijk concept

3.2.1 Locatie en vormgeving

Het voorkomen van kerkgebouwen is zeer divers, op hoofdlijnen is hier wel een uitspraak over mogelijk. De eerste kerken waren zonder bijzonder aandacht voor de locatie opgenomen in de bestaande bebouwing (Haalen 1978). Pas later zijn kerken aan pleinen gebouwd, zij stonden midden in het leven, net als de godsdienst in het leven van de 15^e en 16^e eeuw stond. Doordat het merendeel van de kerken van de 15^e eeuw of later is staan de kerken vaak centraal in een dorp aan het dorpsplein of in een wijk of buurt. Door de ligging aan een centrale ruimte is de bereikbaarheid en de mogelijkheid tot parkeren vaak goed, hoewel ook bij vele kerken in bijvoorbeeld oudere binnensteden bereikbaarheid en parkeren beperkt is.

Kerken zijn veelal markante, opvallende gebouwen die als "Landmark" functioneren in hun omgeving. Vanuit de achterliggende theologische uitgangspunten is de kerk de plek waar God en mens elkaar treffen (PKN, 2009, *Een protestantse visie op het kerkgebouw*). Om die reden hebben kerkgebouwen een bijzonder karakter, ze zijn door hun uitstraling beeldbepalend naar hun omgeving. Dit geldt zowel voor de oude traditionele grote kerkgebouwen als ook voor de jongere, meer moderne kerken. Het kerkgebouw geeft een beeld van de wijze waarop de betreffende gemeente haar plaats in de samenleving verstaat en hoe zij daarvan een publiek signaal wil geven. In een streven om onderscheid te maken tussen het goddelijke en het wereldse zijn kerkgebouwen zich van hun omgeving onderscheidende gebouwen door middel van een "religieuze" uitstraling. De binnenzijde en de buitenzijde zijn uitdrukking van de openlijke beoefening van de christelijke godsdienst, waarbij de architectuur getuigt van een bepaalde bouwperiode.

Conclusie

Kerken zijn markante, opvallende gebouwen, waarvan de buitenzijde in meer of mindere mate getuigt van de religieuze functie van het gebouw. De mate waarin dit van belang is wordt bepaald door de aard van de geloofsgemeenschap en het belang dat men hier zelf aan hecht. Kerken staan veelal op centrale locaties in wijken, waarbij een goede bereikbaarheid en voldoende parkeergelegenheid van belang is.

3.2.2 Kwaliteit ruimtes

Voor de kwaliteit van een kerkgebouw kan dezelfde indeling in vijf niveaus gebruikt worden als bij een MFA (Rebel, 2010):

1. Wet- en regelgeving – Voldoet het gebouw aan de huidige wet- en regelgeving?
2. Veiligheid en gezondheid – Is er binnen het gebouw sprake van een onveilige situatie of heeft het gebouw invloed op de gezondheid van de gebruiker?
3. Functionaliteit en toegankelijkheid – Kan het gebouw gebruikt worden waar het voor bedoeld is?
4. Binnenconditie – Wordt het binnenklimaat als prettig ervaren?
5. Representativiteit – Ziet het gebouw er representatief uit?

Onderstaand wordt nader ingegaan op de niveaus 1, 2, 4 en 5. Op niveau 3, Functionaliteit en toegankelijkheid, is omwille van de omvang in een apart paragraaf 3.2.3 geplaatst.

De bestaande kerken zijn gebouwen welke in leeftijd variëren van nieuw tot vele honderden jaren oud. Hierdoor is het onmogelijk dat alle gebouwen volledig voldoen aan de hedendaagse wet- en regelgeving en aan de huidige eisen ten aanzien van Veiligheid en gezondheid. Deels is het een verplichting gebouwen die niet voldoen aan te passen, bijvoorbeeld wat betreft brandveiligheidsvoorzieningen. Deels is deze plicht er niet en gelden de regels uitsluitend in geval van nieuw- of verbouw. Net als bij de MFA is hier van belang dat op het moment van functiewijziging of verbouwing gebouwen (deels) aangepast moeten worden aan de geldende wet- en regelgeving, hetgeen tot flinke investeringen kan leiden.

Wat betreft de binnenconditie geldt dat veel kerkgebouwen energetisch matig tot slecht presteren. In de grotere kerken zijn grote, volumineuze vieringruimtes aanwezig met veel vierkante meters en hoge plafonds. Als deze ruimtes uitsluitend in het weekend worden gebruikt is het bijna ondoenlijk om deze voor een viering op een comfortabele temperatuur te krijgen. In koude periodes zijn er vele grote kerken waar het eenmalig warm stoken van de vieringruimte vele honderden euro's kost. Ook het voldoende verlichten van de grote, hoge ruimtes met vaak donkere glas-in-loodramen kan een kostbare opgave zijn. Wat de overige ruimtes betreft wordt veelal door de ouderdom van de gebouwen en de hiermee gepaard gaande slechte isolatie energetisch ook matig gepresteerd. Het is voor vele geloofsgemeenschappen dan ook een moeilijk, maar noodzakelijk streven om de energieprestaties van hun gebouw te verbeteren.

Het minst belangrijke kwaliteitspunt betreft de representativiteit. Tijdens de interviews is het onderwerp een aantal malen aan de orde gekomen. Enerzijds is geconstateerd dat de soms gedateerde inrichting van kerkgebouwen afwijkt van de huidige maatschappelijke norm. Een eenvoudige vergelijking van de gemiddelde kerk met een woonhuis, gemeentehuis, ziekenhuis of MFA bevestigt dit beeld. Anderzijds is geconstateerd dat uitzicht op een start in een nieuw, fris en modern ingericht gebouw voor een gemeenschap enorm veel energie genereert. De kerk richt zich eerst op de inhoud en niet op uiterlijk vertoon. Nu veel gemeenschappen het financieel moeilijk hebben, lijkt het ook niet voor de hand liggend dat dit onderwerp prioriteit krijgt. Daarmee streeft zij er niet naar hip en trendy te zijn. Het is wel goed te realiseren dat onze maatschappij anno 2013 dit mede dankzij alle beschikbare technologieën wel is. Op het kwaliteitsniveau representativiteit kan de vraag gesteld worden wat het gemiddelde kerkgebouw scoort en wat het effect hiervan is op kerkbezoekers.

Conclusie

De kwaliteit van een gebouw wordt in volgorde van belangrijkheid bepaald door de onderdelen Wet- en regelgeving, Veiligheid en gezondheid, binnenconditie en representativiteit. Doordat een groot deel van het kerkenbestand oudere gebouwen betreft, wordt naar verwachting niet aan alle normen voldaan. Aan de verplichte onderdelen wordt naar verwachting grotendeels wel voldaan, mits financieel haalbaar. Wat betreft de binnenconditie is het voor met name de beheerders van grote monumentale gebouwen niet eenvoudig om altijd een aangenaam binnencomfort te realiseren. Energetisch zijn de gebouwen vaak van slechte kwaliteit en zijn moeilijk warm te stoken. Ook het verlichten van de hoge donkere ruimtes kan een heuse uitdaging vormen, waardoor gemeentes te maken kunnen hebben met flinke energiekosten. De uitstraling van de kerkelijke inrichtingen is vaak gedateerd, de representativiteit wijkt dan af van de hedendaagse normen, enerzijds door gebrek aan financiële middelen en anderzijds doordat aan dit onderdeel minder waarde wordt toegekend.

3.2.3 Functionaliteit

Variatie in ruimtes

Historisch gezien zijn RK gebouwen anders dan protestantse gebouwen, doordat er een andere invulling aan het geloof werd gegeven. De kerken van protestantse afkomst hebben naast de grote kerkzaal veelal meerdere nevenruimtes ten behoeve van activiteiten. De oorspronkelijke RK gebouwen zijn veelal beperkt tot een grote kerkzaal en enkele kleine bijruimtes.

De RK kerkgebouwen zijn veelal in de lengte richting oost-west georiënteerd, waarbij de ingang aan de westzijde is en de plaats van het altaar en de voorganger aan de oostzijde is. In de PKN gebouwen is, mede als een reactie op de RK waar men destijds afstand van nam, deze oriëntatie losgelaten, waardoor in vorm en richting van de gebouwen vele verschijningsvormen zijn ontstaan. In oude RK gebouwen die bij de Reformatie zijn overgegaan naar protestantse geloofsgemeenschappen is de plaats van de voorganger, al dan niet door middel van een preekstoel of podium, vaak verplaatst van de oost-zijde naar een van de lange zijdes van het gebouw. Wat betreft de mogelijkheden voor nevengebruik is de aanwezigheid van een podium of preekstoel in het midden van een lange wand vaak een beperkende factor. Al met al is er een breed scala aan kerkvormen door de eeuwen heen ontstaan door bouwen en verbouwen, al dan niet door overname van een gebouw door een andere denominatie. Per situatie brengt elke kerk mogelijkheden en beperkingen met zich mee welke in kaart gebracht en beoordeeld moeten worden.

Uitgaande van vieringen en bijeenkomsten door een gemeenschap in een kerkgebouw zijn een aantal basisruimtes noodzakelijk: een vieringruimte c.q. grote kerkzaal, een consistorie en een of meerdere nevenruimtes ten behoeve van activiteiten.

Bij met name de inrichting van de vieringruimte is het van belang dat deze herkenbaar is als kerkelijke ruimte. In traditionele monofunctionele kerkgebouwen wordt dit bereikt door de vormgeving van de ruimtes en doordat hier doorgaans vast kerkelijk meubilair aanwezig is dat passend is bij de geloofsbeleving, onder andere doopvont, lezenaar, avondmaalstafel, altaar, orgel, liturgisch centrum, banken, schilderijen. Verder is een goede akoestiek gewenst voor de verstaanbaarheid van sprekers en koren.

In de brochure *Maatwerk* (PKN, 2005) wordt wat betreft de inrichting van de vieringruimte bijzondere aandacht gevraagd voor:

- de plaats voor doopvont, lezingen, verkondiging en gebed
- de vorm van de viering van het Heilig avondmaal
- de geschiktheid voor rouw- en trouwdiensten
- ruimte voor vespers of kleine gebedsdiensten
- ingangen voor gemeenteleden en voor de kerkenraad
- de plaatsing van stoelen of banken
- een plek voor muziekinstrumenten
- de plaats voor een eventuele cantorij of koor
- toegankelijkheid voor minder validen
- flexibele opstelling van het meubilair.

Naast de vieringruimte, consistorie en nevenruimtes is er behoefte aan een aantal praktische ruimtes: sanitaire voorzieningen, garderobe, keuken, schoonmaak, opslagruimte en een technische ruimte. In een groot aantal, met name oudere, monumentale kerkgebouwen ontbreken deze praktische ruimtes of zijn ze onvoldoende aanwezig, waarmee de kerken beduidend minder multifunctioneel bruikbaar zijn. Bij veel van de huidige verbouwingen van kerken wordt melding gemaakt van multifunctionele aanpassingen aan het kerkgebouw. Hier wordt onder meer onder verstaan het uitbreiden van kerken met genoemde praktische ruimtes.

Religieuze aspecten van het gebouw

Vanuit de protestantse geloofsovertuiging is het gebouw op zich niet heilig maar is het gebouw heilig op het moment dat het gebruikt wordt. Over het algemeen kan men in protestantse kerkgebouwen concerten en vergaderingen houden, de geloofsgemeenschappen bepalen zelf waar voor hen de grens ligt. In de Rooms Katholieke Kerk wordt het gebouw zelf als heilig gezien en is de kerk een gewijd gebouw. Dit is een wezenlijk verschil tussen de PKN en de RK, wat voor het medegebruik van de RK gebouwen, met name wat betreft de vieringruimte, beperkingen met zich mee brengt.

De PKN heeft de *brochure Maatwerk* (2005) uitgebracht om gemeentes te ondersteunen bij het opstellen van eigen accommodatiebeleid. Ook wat de inrichting betreft is het aan de gemeente zelf om de spirituele uitstraling in het gebouw te bepalen. In de oudere, monumentale kerkgebouwen is de uitstraling in hoge

mate sacraal. De inrichting van de eigen kerk dient aan te sluiten bij de aard en visie van de betreffende gemeente.

In Een protestantse visie op het kerkgebouw 2009 wordt gesteld dat een kerkgebouw het prototype is van een economisch inefficiënt gebouw. Het kerkgebouw behoort tot de orde van het niet-efficiënte, niet-nuttige, niet economische domein. Economisch gezien is dit een zwakte van de kerkgebouwen, inhoudelijk vormt een zich van het dagelijkse leven onderscheidend kerkgebouw juist een kracht. Vanuit economisch standpunt is het een verstandige keuze om de monofunctionele kerkgebouwen multifunctioneel te gaan gebruiken. Inhoudelijk gezien is het goed om kerkgebouwen juist primair, of soms uitsluitend, te gebruiken voor vieringen. In een tijd waarin alles uitgedrukt lijkt te moeten worden in economische rentabiliteit is het goed als tegenhanger hiervan als geloofsgemeenschap een kerk als uitsluitend sacrale ruimte in stand te houden: een ruimte waarin men zich los kan maken van alle wereldse zaken. Beide opties hebben voor- en nadelen, de geloofsgemeenschap heeft hierin dus een afweging te maken tussen economisch verantwoord of inhoudelijk onderscheidend gebruik van de kerk of een goede mix van beiden. Hier zal elke gemeente zelf een afweging in moeten maken.



Afbeelding 9, Bears
Het achttiende-eeuwse interieur van de kerk van Bears is een van de mooiere kerkinterieurensembles.

Vanuit historisch perspectief plaatst Steensma in het boek *Protestantse kerken - hun pracht en kracht* (2013) vraagtekens bij het ondoordacht ombouwen van kerken tot multifunctionele gebouwen. Veelal is een gemeente zich niet of nauwelijks bewust van de schat die ze in handen hebben en wordt te snel voorbij gegaan aan de historische betekenis van een kerkinterieur. In de jaren 70/80 is vanuit een vernieuwingsdrang in de liturgie het nodige aan historisch kerkinterieur verwijderd. Deze beweging is inmiddels weggeëbd maar nu is er de roep om een multifunctionele inrichting. Menig kerkgemeenschap met een historisch kerkgebouw loopt aan tegen de afweging of het historische kerkinterieur van het kerkgebouw intact moet blijven of dat de kerk multifunctioneler moet worden gemaakt om een sluitende exploitatie te krijgen. Niet zelden gaan in het laatste geval de kerkbanken eruit, wordt het doophek rond de preekstoel weggehaald, of krijgt de preekstoel een andere plek. In dergelijke gevallen zal een afweging over verschillende kerken moeten worden genomen, waarbij de kerk met het meest waardevolle interieur vanuit historisch perspectief behouden dient te blijven in de wetenschap dat dit tot een niet sluitende exploitatie leidt.

Vanuit de Protestantse Kerk in Nederland is het beleid de kerkgebouwen in toenemende mate mede te gaan gebruiken voor museale en toeristische activiteiten, waarmee ingezet wordt op de economische rentabiliteit.

Naast het gebruik van de kerk door de eigen geloofsgemeenschap vindt ook medegebruik van kerken plaats voor andere activiteiten. In de stad is de behoefte hieraan klein, in de dorpen kan deze behoefte door het ontbreken van alternatieve gebouwen aanzienlijk zijn. (Martens, 2003). Er zijn verschillende vormen hiervan mogelijk, medegebruik van de aanwezige kerkelijke ruimtes of een vorm waarbij de verschillende partijen andere ruimtes gebruiken. Uit de panel enquête blijkt dat van de 457 kerken er 35% een vorm van medegebruik kennen en nog eens 3% medegebruiker zijn van een gebouw. Naarmate het gebouw jonger is neemt het medegebruik toe, van 25% bij kerken van voor 1800 tot 45% bij gebouwen van na 1950 (zie tabel 2).

	aantal	%	Mijn gemeente is van ons kerkgebouw de:				Eindtotaal
Leeftijd van het gebouw			Anders / weet niet	enige gebruiker	hoofdgebruiker en we verhuren op vaste dagen aan derden	niet de hoofdgebruiker - gebruiken het een aantal dagdelen	
Gebouwd vóór 1800	130	28%	2%	70%	25%	3%	100%
Gebouwd tussen 1800 en 1900	54	12%	2%	74%	20%	4%	100%
Gebouwd tussen 1900 en 1950	76	17%	0%	57%	39%	4%	100%
Gebouwd na 1950	197	43%	7%	45%	45%	3%	100%
	457	100%	4%	58%	35%	3%	

Tabel 2, Uitslag Panelenquête
Relatie leeftijd gebouw en multifunctioneel gebruik.

Van de geënquêteerden ervaart 2% (4 personen) dit als negatief, 8% staat hier neutraal in en 90% staat hier positief in. Er is dus een opmerkelijk hoog percentage van 98% dat neutraal tot erg positief aankijkt tegen het medegebruik. De redenen om negatief tegenover het medegebruik te staan zijn niet-wenselijke activiteiten (disco, alcoholverstreking) en te grote beperkingen welke het medegebruik voor de eigen gemeenschap veroorzaakt. De redenen om positief tegenover het medegebruik te staan zijn in een aantal categorieën te vatten. Hier konden meerdere redenen aangegeven worden. Genoemd zijn:

- 80 keer het financiële voordeel voor de gemeenschap
- 55 keer het contact met de maatschappij
- 37 keer de wens om bestaande gebouwen efficiënt te gebruiken, ook doordeweeks
- 10 keer het openstellen van een mooi gebouw voor de samenleving en
- 17 keer de mogelijkheid om samen te werken met andere geloven.

Een aantal losse opmerkingen betrof het dankzij medegebruik verkrijgen van speciale faciliteiten, de groepsvorming door als groep gezamenlijk het medegebruik te organiseren en het creëren van draagvlak in de maatschappij door deze te betrekken bij een monumentaal kerkgebouw.

Medegebruik vindt veelal plaats uit financiële overwegingen, maar de mogelijkheden die het biedt voor het verbeteren van het contact met de maatschappij wordt dus ook breed onderkend. Hierbij zijn de volgende motieven genoemd:

- je als geloofsgemeenschap presenteren en laten zien
- als kerk naar buiten treden
- onderdeel zijn van het maatschappelijke, sociale netwerk
- positief aanwezig zijn in de wijk
- het gebouw relevant laten zijn voor de samenleving
- de drempel tot de kerk verlagen
- het dienen van de samenleving en
- een open blik naar de stad/wijk/samenleving.

Medegebruik kan er voor zorgen dat er een breder sociaal draagvlak ontstaat voor het kerkgebouw. Doordat de medegebruikers zich ook verbonden zullen voelen met het gebouw wordt het acceptabeler als er gemeenschapsgeld wordt gestoken in het gebouw. Moeilijkste punt bij het toestaan van nevenbestemmingen in een kerk is de verhouding tussen sacraal en profaan.

Vanaf de jaren '60 van de vorige eeuw hebben architecten geprobeerd kerken als multifunctionele buurtcentrums te ontwerpen, multifunctionele gebouwen met zowel een profane als ook een sacrale functie (Martens, 2003). Weinige van deze ontwerpen zijn succesvol gebleken; dit geldt met name voor de ontwerpen waarbij beide functies in de zelfde ruimte zijn gepland. Wel succesvol zijn de gebouwen gebleken waarbij de profane en de sacrale functie in afzonderlijke ruimtes zijn gepland. Kerkgebouwen zijn bij uitstek gemeenschapsgebouwen, met name de hier speciaal voor ontworpen multifunctionele buurtcentrums zijn hier uitermate geschikt voor.

Interne toegankelijkheid

De interne toegankelijkheid van kerken is veelal erg eenzijdig van opzet. Daar een kerk bedoeld is als het huis van God is het specifiek voor vieringen ingericht (PKN 2009, *Een protestantse visie op het kerkgebouw*). Hierdoor zijn door de geschiedenis heen speciale eisen gesteld aan inrichting en bouw van kerken en aan de manier waarop het gebouw te betreden is. Het gevolg hiervan is dat het gebouw van origine bijna uitsluitend voor de liturgie en alles wat hiermee samenhangt bruikbaar is. Het ontbreekt kerken hierdoor veelal aan een logische ontsluiting van ruimtes welke multifunctioneel gebruik mogelijk maakt. Dit maakt het bij veel kerken noodzakelijk om aanpassingen door te voeren alvorens deze multifunctioneel gebruikt kunnen gaan worden.

Capaciteit en ruimtelijke flexibiliteit

De kerkelijke gebouwbehoefte is variabel en afhankelijk van de grootte en aard van de betreffende geloofsgemeenschap. In algemene zin is hier geen uitspraak over mogelijk, dit is volledig afhankelijk van de omvang van een gemeente. De kleinste geloofsgemeenschappen komen met enkele tot maximaal enkele tientallen mensen bij elkaar in woningen in de zogenaamde huiskamerbijeenkomsten. De grote gemeenschappen komen met honderden tot bij uitzondering enkele duizenden mensen bijeen in grote kerkgebouwen. Het is van belang dat een geloofsgemeenschap een gebouw met een passende capaciteit heeft. Een te klein gebouw biedt niet voldoende ruimte aan alle leden, een te groot gebouw brengt te veel kosten met zich mee. Daarnaast kan het zeer onprettig aanvoelen als je met een te kleine groep mensen in een (veel) te groot gebouw zit.

Wat het capaciteitsvraagstuk van geloofsgemeenschappen ingewikkeld maakt is de vaak grote toestroom van leden en niet-leden op christelijke feestdagen. Een kerk waarin de capaciteit is afgestemd op het aantal kerkgangers bij reguliere vieringen zal op deze feestdagen mogelijk de toeloop niet kunnen herbergen. Deels zijn kerken voorzien van schuifwanden naar een hal of nevenruimte die dan geopend kunnen worden om zodoende voldoende plaatsen te verkrijgen. Dit betreft met name de wat nieuwere, minder traditioneel gebouwde kerken. Verder kan, indien aanwezig, de overcapaciteit hiervoor ingezet worden, met dien verstande dat een gemeenschap de kosten van deze overcapaciteit in het eigen gebouw permanent moet opbrengen.

Zoals bovenstaand bij Variatie in ruimtes en Interne toegankelijkheid is aangegeven ontbreekt het bij met name de oudere, traditionele kerkgebouwen van origine aan geschikte ruimtes en een logische interne ontsluiting. De flexibiliteit van deze gebouwen is dan ook beperkt, de gebouwen zijn te gebruiken voor het doel waarvoor ze zijn gebouwd en eventueel voor doelen die een nagenoeg gelijke inrichting vragen zoals een kooroptreden of concert. Deze traditionele kerken zijn beperkt flexibel en bieden zonder aanpassing, hetzij bouwkundig hetzij qua inrichting, weinig mogelijkheden tot alternatief gebruik. Er zijn voldoende goede voorbeelden hoe op een stijlvolle manier dergelijke kerkgebouwen aangepast kunnen worden zodat flexibel gebruik mogelijk is.

De meer recent gebouwde kerken, waaronder de minder traditionele gebouwen alsook de multifunctionele centra met kerkelijke functie die in de jaren 60 - 70 zijn gebouwd, bieden aanzienlijk meer flexibiliteit (Martens, 2003). In deze gebouwen zijn voorzieningen aangebracht zoals schuifwanden en extra deuren, waarmee ruimtes kunnen worden vergroot en verkleind en is een goede toegankelijkheid uitgewerkt voor zowel het normale als ook het aangepaste gebruik.

Uit de interviews met gemeenschappen is gebleken dat medegebruik in alle mogelijke vormen voorkomt. Enerzijds de incidentele verhuur van een enkele ruimte tot grootschalige verhuur van vieringruimtes en nevenruimtes. Anderzijds het structureel verhuren van nevenruimtes door de weeks of juist het structureel huren van een vieringruimte op zon- en feestdagen. Bij de structurele verhuur van ruimtes is sprake van een multifunctionele accommodatie, daar men dan daadwerkelijk met twee of meerdere vaste partijen onder een dak woont en ruimtes deelt. In die situatie is er ook sprake van partijen die in een bepaalde verhouding tot elkaar staan en met elkaar moeten "samenwonen". Bij de incidentele verhuur is hier geen sprake van, daar bepaalt de verhuurder de huisregels en indien de huurder besluit overgaan tot huur conformeert hij zich aan deze regels.



Afbeelding 10, Jeruzalemkkerk te Emmeloord
De Jeruzalemkkerk te Emmeloord, recent verbouwd om naast de religieuze functie ook multifunctioneel gebruikt te kunnen worden.

Dak- en ruimte delen gebeurt zowel door losse verhuur van ruimtes, al dan niet structureel, als ook door permanente verhuur. Het verhuren van ruimtes voor tijdelijke of eenmalig gebruik, verhuur van zalen, lijkt meer voor te komen dan het permanent verhuren van ruimtes aan een vaste huurder. Dat maakt ook de mogelijkheid om samen te gaan werken met de huurder minder voor de hand liggend. In bijlage 3 is een overzicht opgenomen van de huidige en mogelijke geachte activiteiten en partijen in kerkgebouwen (respectievelijk 170x en 37x). Deze activiteiten en partijen zijn ingedeeld in de volgende categorieën:

- Beurzen
- Bijeenkomsten
- Burgergemeente
- Commerciële activiteiten
- Diversen
- Catering
- Gezondheid
- Kinderopvang
- Kunst en Cultuur
- Maatschappelijk opvang
- Opleidingen
- Religieuze activiteiten
- Verenigingen
- Zorg

Afhankelijk van de gemaakte afspraken heeft de ruimte hurende gemeenschap het nodige voorwerk om een zaal gereed te maken voor een viering en na afloop van deze viering weer gereed te maken voor gebruik door de volgende gebruiker. Daar staat tegenover dat de hurende gemeenschap geen zorgen over beheer en exploitatie van het gebouw heeft. De verhurende gemeenschap zal veelal geen voorwerk hebben voor de vieringen en het op orde brengen van de zaal na de verhuurperiode aan de huurder laten. Deze gemeenschap heeft echter wel de zorg over beheer en exploitatie.

Het met meerdere partijen gebruik maken van een gebouw zorgt voor een betere bezetting van dit gebouw en voor lagere gebouwlasten voor de gebruikers, waaronder de geloofsgemeenschap. Eventuele verbouwingen die worden uitgevoerd om medegebruik mogelijk te maken en eventuele voorzieningen die hiervoor worden aangebracht komen ook ten gunste van de gemeenschap zelf. Dus als medegebruik haalbaar is kan een gemeenschap investeren in het gebouw en hier vervolgens zelf ook baat bij hebben. Dit geldt onder meer voor investeringen in comfort, licht- en geluidsinstallaties, orgel, inrichting, energieverbruik, en duurzaamheid. De kwaliteit en voorzieningen van het gebouw kunnen hierdoor naar een niveau gebracht worden dat bij mono-gebruik niet mogelijk zou zijn. Het geschikt maken van het eigen gebouw voor medegebruik kan ook als moment benut worden om het gebouw te moderniseren waar nodig. Zodoende worden dan meerdere verbeterpunten gecombineerd uitgevoerd, wat doorgaans financieel aantrekkelijk is.

Afhankelijk van de vorm kan medegebruik beperkingen met zich mee brengen voor de eigen gemeenschap. Naarmate in de gekozen constructie de geloofsgemeenschap minder zeggenschap heeft zal er meer

rekening moeten worden gehouden met de medegebruikers. De gemeente die “slechts” leegstaande ruimtes incidenteel verhuurt hoeft weinig tot geen rekening te houden met de andere partijen. Daarentegen zal een gemeente die zelf een ruimte huurt in een MFA aanzienlijk meer rekening moeten houden met de anderen en in overleg moeten treden over het gebruik of wijzigingen hiervan. Hoe multifunctioneler een gebouw wordt gebruikt des te meer afstemming zal er tussen partijen nodig zijn over de gebruikstijden. Tegenhanger van gebruiksbependingen zijn de factoren verantwoordelijkheid en efficiëntie. Naarmate er minder bependeringen zijn in het gebruik, het gebouw dus meer monofunctioneel wordt gebruikt, is de efficiëntie van het gebouw lager en wordt de verantwoordelijkheid van de gemeenschap voor het gebouw groter.

Conclusie

Een kerkgebouw bestaat uit verschillende ruimtes, voor de gemeenschap is er behoefte aan een (grote) vieringruimte, een aantal nevenruimtes ten behoeve van activiteiten en een aantal praktische ruimtes. In met name de oudere, traditionele kerken is minder voorzien in de benodigde ruimtes. Dit vormt een beperking om het gebouw multifunctioneel te gebruiken. In de vieringruimte zijn diverse, min of meer standaard inrichtingselementen aanwezig. De plaats waar deze zich bevinden en de vraag of deze vast of verplaatsbaar zijn bepalen de mogelijkheden voor gebruik van de ruimte.

Vanuit kerkelijk standpunt is medegebruik van kerkgebouwen binnen de PKN goed mogelijk, binnen de RK is dit door een andere benadering van het gebouw voor met name de vieringruimtes aanzienlijk lastiger. Gemeentes dienen voor zichzelf te bepalen waar de balans ligt tussen het economisch uitbaten van het gebouw en de mate waarin men het gebouw als sacrale ruimte wil benaderen. Naarmate het gebouw meer sacraal is ingericht nemen de mogelijkheden voor medegebruik af, zowel in praktische zin als voor wat betreft de doelgroep die van het gebouw gebruik zal willen maken. Verder moet een gemeente voor zichzelf bepalen in hoeverre men het gebouw wil inzetten om in contact te komen met de buurt en de omwonenden, en of er van uit de omgeving ook behoefte is aan de kerkelijke ruimtes.

Doordat kerken vaak uitsluitend voor liturgische doeleinden zijn gebouwd, is de toegankelijkheid veelal beperkt. De capaciteitsbehoefte van een geloofsgemeenschap is afhankelijk van de omvang van deze gemeenschap. De christelijke feestdagen zorgen vaak voor een forse toeloop welke de reguliere capaciteit ruim kan overstijgen. Een afdoende oplossing om deze pieken op te vangen is door een flexibele inrichting van het gebouw.

In het streven kerken voor multifunctioneel gebruik bruikbaar te maken worden vaak ontbrekende nevenruimtes bijgebouwd en de toegankelijkheid vergroot. In de oudere traditionele gebouwen ontbreekt veelal de mogelijkheid tot flexibel gebruik van ruimtes. In de modernere kerken is vaak voorzien in schuifwanden waarmee ruimtes groter en kleiner gemaakt kunnen worden.

3.3 Inhoudelijk concept

3.3.1 Profilering en verschijningsvormen

Elke geloofsgemeenschap geeft bewust of onbewust een eigen invulling aan hoe men gemeente wil zijn. Veelal is het profiel, “Dat wat wij als kerk willen zijn”, vastgelegd in het beleidsplan. In *Bronnen voor beleid* (Valstar, 2012) is een indeling opgenomen van de onderscheiden hoofdprofielen binnen de PKN.

- Het klassieke calvinistische profiel
- Het oecumenische missionair-diaconale profiel
- Het evangelische profiel
- Het conciliaire profiel
- Het liturgische profiel.

Zonder hier verder in te gaan op de verschillende profielen mag duidelijk zijn dat binnen deze profielen een grote inhoudelijke variatie bestaat, zoals een:

- conservatieve gemeenschap – progressieve gemeenschap
- traditionele gemeenschap – moderne gemeenschap
- gesloten gemeenschap – open gemeenschap
- orthodoxe gemeenschap – liberale gemeenschap
- sobere gemeenschap – uitbundige gemeenschap
- naar binnen gekeerde gemeenschap – blik op de samenleving en de wereld
- gemeenschap gericht op tucht en boetedoening – gericht op vieren

Uit het profiel valt af te leiden hoe de betreffende gemeente invulling geeft aan haar geloof en welke huisvestingsvorm hier vervolgens het beste bij past. Het profiel maakt een gemeente meer of minder geschikt als participant in een MFA of maakt een gemeente meer of minder geschikt om als eigenaar van een kerkgebouw dit gebouw te delen met andere partijen.

De meest voorkomende verschijningsvorm van de huisvesting van een geloofsgemeenschap is nog steeds een monofunctionele kerk (Panelenquête 93%, Bijlage1). Hiernaast zijn er vormen waarbij de gemeenschap samenwerkt met een andere partij in haar kerkgebouw danwel dat de gemeente participeert in een ander gebouw (zie ook 3.1.3 en 3.1.4). Ter illustratie worden hier enkele voorbeelden genoemd:

- Parochie Frater Andreas te Tilburg, kerkgebouw geïntegreerd in nieuwbouw MFA met gecombineerde functie aula en kerkzaal (zie verslag Interview)
- Nederlandse Hervormde Kerk, Kulturhus te Laren Gelderland, middels verbouwing verbonden met achterstaand wijkcentrum en als zodanig samengevoegd tot een Kulturhus in 2006 (Bron: website gemeente www.kerklaren.nl).
- Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt), de Ichthuskerk te Scheveningen, doordeweeks nevenruimtes in gebruik als kinderdagverblijf (zie verslag Interview, Bijlage 16)
- Protestantse Gemeente te Bant, voormalige RK-gebouw verbouwt en nu als de Bantsilieek in gebruik bij PKN geloofsgemeenschap en bij de burgergemeente voor allerlei activiteiten. (zie verslag Interview Bijlage 20)



Afbeelding 11, Bantsilieek te Bant

In de Bantsilieek te Bant zijn een aantal afgescheiden ruimtes gemaakt welke op hoogtijdagen weer bij de kerkruimte gevoegd kunnen worden.

Uit de interviews is gebleken dat voor de bewoners en de buurt multifunctioneel gebruik van gebouwen tot een verkleining van de afstand tot de geloofsgemeenschap leidt. Het is niet gebleken dat bewoners uit de omliggende buurt zich aansluiten bij de geloofsgemeenschap. Wat wel gebeurt, is dat de kerk minder een eiland in zijn omgeving vormt en het multifunctionele gebruik tot contact met de omgeving leidt. Dit contact leidt tot wederzijdse interesse en een prettiger omgang met elkaar. De betreffende geloofsgemeenschappen ervaren dit als waardevol omdat zij graag kerk midden in de samenleving willen zijn.

In een aantal (burger-)gemeentes blijkt het multifunctioneel gebruik van kerkgebouwen een belangrijke bijdrage te leveren aan het in stand houden van het algemene voorzieningen niveau. Een mooi voorbeeld

hiervan is Bant, waar de Bantsilieek door de burgergemeente gebruikt wordt voor allerlei activiteiten die eerder in het (nu gesloten) buurthuis plaatsvonden. Ook in Swifterbant (MFA in oprichting) is deze lijn ingezet. Dit effect lijkt in kleinere gemeentes een grotere rol te spelen, omdat het daar ook voor de burgergemeente kostbaar is om voorzieningen in stand te houden voor een beperkt aantal bewoners (Kuiken, 2012).

In grotere gemeentes is het wel rendabel voorzieningen in stand te houden en kan de geloofsgemeenschap niet of minder van dit effect gebruik maken. In de grotere gemeentes kan naar andere vormen van samenwerking met partijen gezocht worden. Goed voorbeeld hierbij is Heerenveen, waar het Theater van Heerenveen jaarlijks een aantal voorstelling verzorgt in de PKN-kerk Trinitas, dit omdat de kerkzaal groter is dan de gemeentelijke theaterzaal. Een ander goed voorbeeld is Harmelen, waar kerkelijke centrum Het Trefpunt een waardevolle aanvulling vormt voor met name feesten en partijen voor de smallere beurs naast een in het dorp aanwezig luxe restaurant.



Afbeelding 12, Trinitas te Heerenveen

Na samengaan van 3 wijkgemeentes en het afstoten van 2 kerkgebouwen is een derde kerk grondig verbouwd en vernieuwd tot een volledig multifunctioneel bruikbare kerk.

Conclusie

Elke gemeenschap heeft een eigen profiel, wat bepaalt hoe de gemeente zich toont aan haar omgeving. Dit profiel is bepalend voor de mogelijkheden met andere partijen in een kerkgebouw of MFA te worden gehuisvest en samen te werken. Het merendeel van de kerken maakt nog gebruik van monofunctionele kerkgebouwen, er ontstaan wel steeds meer alternatieven waarin gebouwen gedeeld worden door partijen. Praktijkvoorbeelden tonen aan dat het delen van het gebouw met andere partijen uit wijk of buurt een positief effect heeft op de relatie met de omgeving.

3.3.2 Kerkelijke organisatie

Organisatie

De RK en de PKN hebben elk hun eigen organisatievorm. DRK is sterk vanuit de centrale organisatie gestuurd terwijl binnen de PKN de gemeentes grotendeels zelfstandig zijn. Zonder hier de gehele organisatie van beide denominaties te beschrijven wordt opgemerkt dat voor het aangaan van een samenwerking dit onderscheid relevant is. Binnen de RK is een lokale gemeenschap voor de besluitvorming afhankelijk van de goedkeuring van het bisdom waartoe men behoort. Binnen de PKN bestaat een zeer grote zelfstandigheid ten aanzien van te maken keuzes. Bij de grotere investeringen vindt door een overkoepelend orgaan op regio niveau toetsing plaats waaruit moet blijken of een plan haalbaar en verantwoord is (Regionaal College voor de Behandeling van Beheerszaken). Daarmee is enthousiasme van de lokale gemeenschap binnen de RK voor een plan of ontwikkeling niet direct een garantie voor een positief besluit, dit zal vroegtijdig met het bisdom als beslissend orgaan moeten worden kortgesloten. Binnen de PKN geldt lokaal enthousiasme meer als indicatie voor de haalbaarheid van het te nemen besluit. Tegenwoordig bestaan gemeentes (zowel bij de RK als de PKN) uit een overkoepelende gemeente of parochie op stad of regioniveau, onderverdeeld in wijkgemeentes of deelparochies.

De geloofsgemeenschappen hebben doorgaans een beperkt aantal betaalde krachten, al dan niet fulltime, in de vorm van een of meerdere voorgangers, mogelijke beheerder, secretariaal medewerker, kostverantwoordelijke, organist en dirigent. De organisaties zijn voor een groot deel afhankelijk van veelal grote aantallen vrijwilligers, de actieve gemeenteleden welke zich inzetten voor de gemeenschap en functies op vrijwillige basis vervullen. Aan het hoofd van de kerkelijke organisatie van een geloofsgemeenschap staat een parochie- of kerkenraad. Deze raden richten zich op het besturen van de gemeenschap met de verantwoordelijkheid voor

de materiele zaken op bestuurlijk niveau zoals de begroting, de huisvesting, het onderhoud van de gebouwen en de aansturing van de dagelijkse gang van zaken. Afhankelijk van de gemeenschap worden activiteiten georganiseerd door zowel beroepskrachten als vrijwilligers. Hiertoe zijn in de gemeenschappen commissies, taakgroepen en werkgroepen geformeerd. Hoe groter de gemeente des te uitgebreider de organisaties kunnen zijn en hoe meer gespecialiseerd de groepen kunnen zijn.

Doordat de financiële armslag bij vele gemeentes klein is en zij streven naar bezuinigingen op het aantal betaalde krachten (VKB, 2013), wordt een steeds groter beroep gedaan op de beschikbare vrijwilligers. Door de combinatie van de groeiende vraag naar vrijwilligers en het vergrijzende en kleiner wordende ledenbestand van gemeentes wordt het steeds moeilijker om alle benodigde vacatures ingevuld te krijgen. De beschikbaarheid van vrijwilligers bepaalt de kwaliteit en kwantiteit van de organisatie. In de kleinere gemeenschappen, waar het aanbod aan vrijwilligers smaller is, laat de kwaliteit van de organisatie hierdoor nogal eens te wensen over. Dit kwaliteitsprobleem laat zich meer gelden naarmate de problemen die zich aandienen (zoals financiële tekorten, teruglopende reserves en dreigende kerksluiting) in de gemeenschap groter en complexer zijn (MV-vastgoed, 2013). Hierdoor blijken in de praktijk moeilijke beslissingen te lang vooruit geschoven te worden, met als gevolg dat kostbare tijd om te anticiperen wegloopt en de gemeenschap uiteindelijk voor voldongen feiten komt te staan.

Tijdens de onderzoeksfase is geprobeerd alle mogelijke combinaties van Vorm en Doel te interviewen conform het model van Ball (Ball, 2004). Daar deze niet alle zijn aangetroffen was dit niet haalbaar. Er zijn wel interviews uitgevoerd bij de zogenoemde dak- en ruimtedelers (groen in model). Voor de MFA-vormen Delen van activiteiten door Samenwerking of door Samengaan zijn geen gemeentes aangetroffen (rood in model). Daarmee wordt bij meervoudig gebruik van kerkgebouwen vooral ingezet op efficiency voordeel maar niet op sociale integratie dan wel een integraal aanbod (Ball).

Vorm:	Doel:	Efficiency	Sociale integratie	Geïntegreerd aanbod
Delen van ruimtes	Dakdeler			
	Ruimtedeler			
Delen van activiteiten	Samenwerken			
	Samengaan			

Model 9, geïnterviewde huisvestingsvormen
Bron: Ball, 2004, bewerkt auteur

Conclusie

Kerken kennen verschillende besluitvormende bestuurslagen, het is van belang in beeld te hebben op welk niveau een bepaald besluit genomen moet worden. De gemeenschap heeft een bestuur en meestal meerdere werkgroepen die alle noodzakelijke en gewenste activiteiten organiseren. Dit zijn naast betaalde krachten ook de nodige vrijwilligers. Door bezuinigingen verschuift de verhouding tussen het aantal betaalde krachten en het aantal vrijwilligers. Door de afnemende hoeveelheid betaalde krachten, in combinatie met een dalend en vergrijzend ledenbestand, neemt de druk op de aanblijvende vrijwilligers toe. Dit heeft zowel kwantitatief als kwalitatief gevolgen, in aantal minder vrijwilligers en als gevolg hiervan ook minder goed gekwalificeerde vrijwilligers.

3.3.3 Activiteiten, diensten en producten

Een geloofsgemeenschap is een organisatie die verschillende activiteiten organiseert en diensten en producten levert. Een deel hiervan wordt aangeboden in of van uit het eigen gebouw, bijvoorbeeld de zondagse vieringen, koorrepetities, catechisaties of inzamelacties. (De 3-Ranken, 2012). Een deel wordt ook aangeboden op andere locaties zoals hulp aan gemeenteleden, huisbezoeken, diaconale acties op locatie, koor-optredens op andere locaties. Het totale aanbod aan activiteiten, diensten en producten varieert per gemeenschap en kan onderverdeeld worden in liturgie (de geestelijke verzorging in de vorm van vieringen), diaconie (de materiele verzorging van hulpbehoevenden) en catechese (het godsdienstonderwijs) (Valstar, 2012).

De liturgie, ofwel de geestelijke verzorging in de vorm van vieringen, kan bestaan uit de gewone zondagse vieringen, vieringen voor bijzondere doelgroepen of speciale vieringen. De diaconie, zijnde de materiele verzorging van hulpbehoevenden, houdt zich ondermeer bezig met huisbezoeken, (financiële) hulpverlening, auto-ophaaldienst, tijdelijke hulp en ondersteuning aan gemeenteleden of de zwakkere in de samenleving maar ook een inzamel-dansavond voor een diaconaal project. De catechese, het godsdienstonderwijs, wordt

gegeven in de vorm van zondagsschool voor kinderen, catechisatie aan jongeren maar ook speciale cursussen voor ouderen.

Een andere verdeling van de activiteiten is die naar leeftijdsgroepen. Al naar gelang de behoefte worden voor bepaalde leeftijdscategorieën activiteiten opgezet. Met name voor de jeugd (tot circa 25 jaar) hebben gemeentes in de meeste gevallen eigen activiteiten, al dan niet in combinatie met een eigen jeugdruimte. Dit kunnen speciale vieringen voor jongeren zijn maar ook de meer ontspannen activiteiten zoals soosavonden.

Uit de interviews met gemeentes is niet of nauwelijks samenwerking aangetroffen tussen een gemeenschap en de andere partijen in het betreffende gebouw. Dit geldt voor zowel de programmatische samenwerking als ook voor samenwerking met betrekking tot gezamenlijke doelstellingen, doelgroepen, middelen en oriëntatie. Er worden geen activiteiten, diensten en producten gezamenlijk ontwikkeld en aangeboden. Dit wordt vanuit het MFA-concept wel als een van de mogelijkheden en voordelen van het samen gehuisvest zijn genoemd. Hier maken de geïnterviewde gemeenschappen dus geen gebruik van. Er is tijdens meerdere interviews juist gebleken dat gemeenschappen deze mogelijkheid bewust uit de weg gaan om te voorkomen dat er een beeld ontstaat van “zieltjes winnen”. Gemeenschappen zoeken wel de samenwerking maar willen niet dat het beeld ontstaat dat zij dit doen om nieuwe leden te werven. De gemeenschappen stellen zich om die reden terughoudend op naar de andere partijen.

Overigens zijn er ook voorbeelden van partijen die niet met geloofsgemeenschappen samen willen werken in verband met beeldvorming. Als voorbeeld werd hier genoemd een zaalverhuurbedrijf dat geen ruimte wilde verhuren aan een kerkelijk koor in verband met beeldvorming. In dit onderzoek is verder geen onderzoek gedaan naar beweegredenen van de niet-kerkelijke partijen.

Uit de interviews is gebleken dat het kerkelijke aanbod niet substantieel is gewijzigd bij deelname van een gemeenschap aan een MFA. De grootste winst zou mogelijk zijn door samen te werken met andere partijen, maar zoals bovenstaand aangegeven vindt er geen programmatische samenwerking plaats. In de marge zijn er wel wat wijzigingen. Zo was in Bant het eerder niet bespreekbaar een openbaar muziekfestival in het toenmalige kerkgebouw te doen en is dat in 2012 voor het eerst wel in de Bantsiliek gebeurt. De Bantsiliek is naast kerkgebouw ook het gebouw waar allerlei activiteiten voor het dorp plaatsvinden.

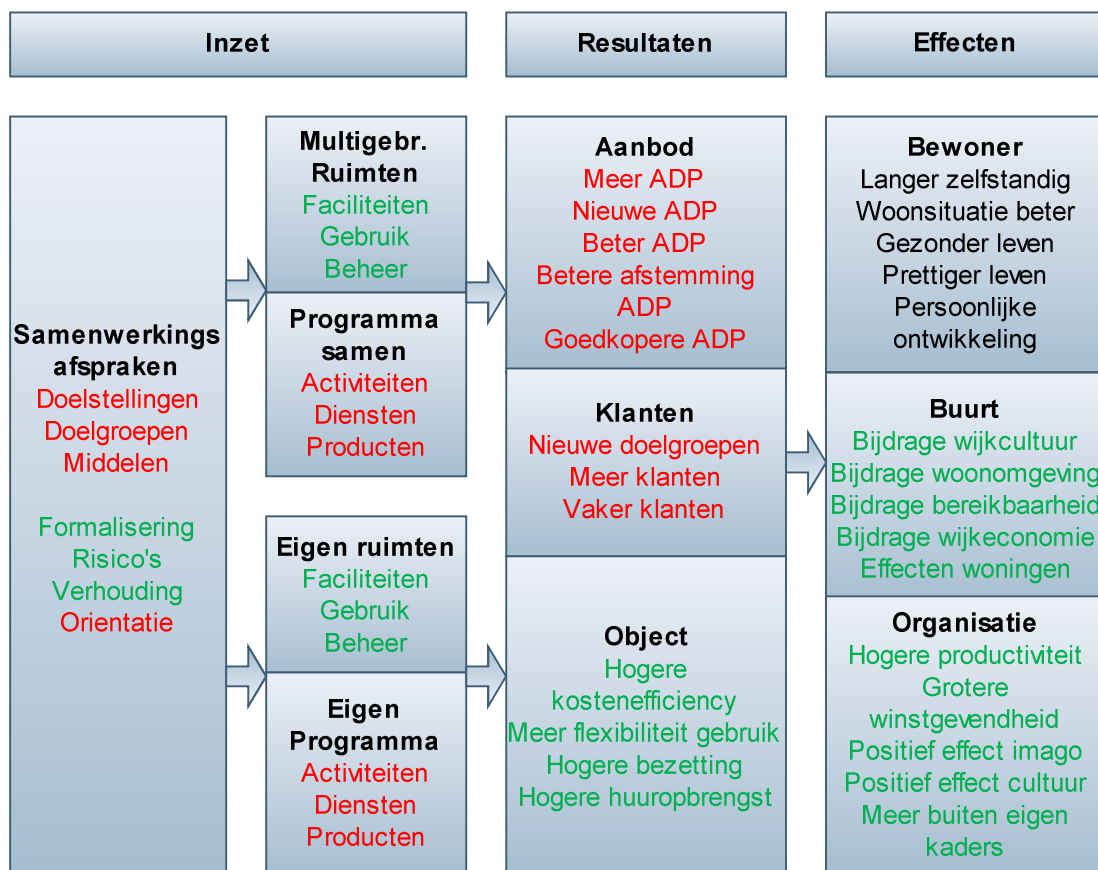
De PKN Heerenveen heeft een bestaande kerk dusdanig verbouwd dat er optimaal verhuurd kan worden (zie afbeelding 12). De voorzieningen die hier voor zijn opgenomen kan de gemeente nu zelf ook gebruiken. Zonder de verhuur-doelstelling had dit niet op het huidige niveau gerealiseerd kunnen worden. Als aanvulling op het aanbod is in het gebouw een grand café opgenomen dat permanent geopend is. Op deze wijze is de kerk open naar zijn omgeving en kan een ieder de kerk binnen lopen als hij daar behoefte aan heeft.

In Tilburg is het gebouw van de Parochie Frater Andreas opgenomen in een nieuwe MFA. Hierdoor heeft de gemeente zondags de beschikking over een moderne en luxe gelegenheid om na de viering koffie te drinken. Dat gebeurde eerder ook maar sinds de (her)opening is het aantal mensen dat hier gebruik van maakt aanzienlijk groter.



Afbeelding 13, MFA Het Kruispunt in Tilburg Nieuwbouw waarin bestaand RK kerkgebouw is geïntegreerd. Huisvest nu een basisschool, wijkorganisatie, kinderdagverblijf en peuterspeelzaal, Parochie Frater Andreas Tilburg-West, dagopvang,

In onderstaand aangepast model van Gaasbeek (model 10) is de situatie weergegeven zoals deze tijdens de interviews is aangetroffen. In groen zijn de onderdelen weergegeven welke de geloofsgemeenschappen actief uitvoeren en resultaten en effecten mee worden behaald. In rood zijn de onderdelen weergegeven welke niet worden uitgevoerd, dan wel resultaat of effect mee wordt behaald. Over de in zwart aangegeven onderdelen zijn op basis van de interviews geen uitspraken te doen. Hierbij is zichtbaar dat de geïnterviewde gemeentes met name de meerwaarde zoeken in het efficiënt gebruiken van ruimtes en gebouwen. De potentiële meerwaarde welke kan ontstaan door samen te werken met de andere participanten in een MFA wordt niet benut.



Model 10, Aangetroffen meerwaarde op onderdelen in bestaande kerken
 Bron: Model gaasbeek (2009)

Conclusie

Afhankelijk van de betreffende gemeente worden activiteiten georganiseerd op het vlak van de liturgie, de diaconie en de catechisatie. Veel gemeentes hebben speciale aandacht voor de jeugd, zowel wat betreft de activiteiten als ook wat betreft veelal een eigen jeugdruimte.

3.4 Beheer en exploitatie

3.4.1 Eigendom

Geloofsgemeenschappen zijn vanuit de historie veelal eigenaar van het gebouw cq de kerk waarin ze zijn gehuisvest. Ter indicatie, uit de panelenquête (bijlage 1) geeft 93% van de 449 geënquêteerden aan dat zijn of haar gemeente eigenaar van het kerkgebouw is. Daarmee zijn gemeentes ook zelf verantwoordelijk voor het beheer en de exploitatie van het gebouw. Met name de protestantse geloofsgemeenschappen zijn veelal per (burger)gemeente zelfstandige organisaties, welke zijn aangesloten bij een overkoepelende landelijke organisatie. Deze gemeenschappen zijn eigenaar van hun gebouw en als eigenaar ook volledig verantwoordelijk voor beheer en exploitatie van dit gebouw. In de katholieke gemeenschappen ligt het eigenaarschap en een groot deel van de verantwoordelijkheid van de gebouwen bij de bisdommen.

Gemeenteleden hechten veel waarde aan hun gebouw en zijn bereid tot het doen van concessies om hier geen afstand van te hoeven doen. In de panelenquête zijn een aantal specifieke vragen over dit onderwerp

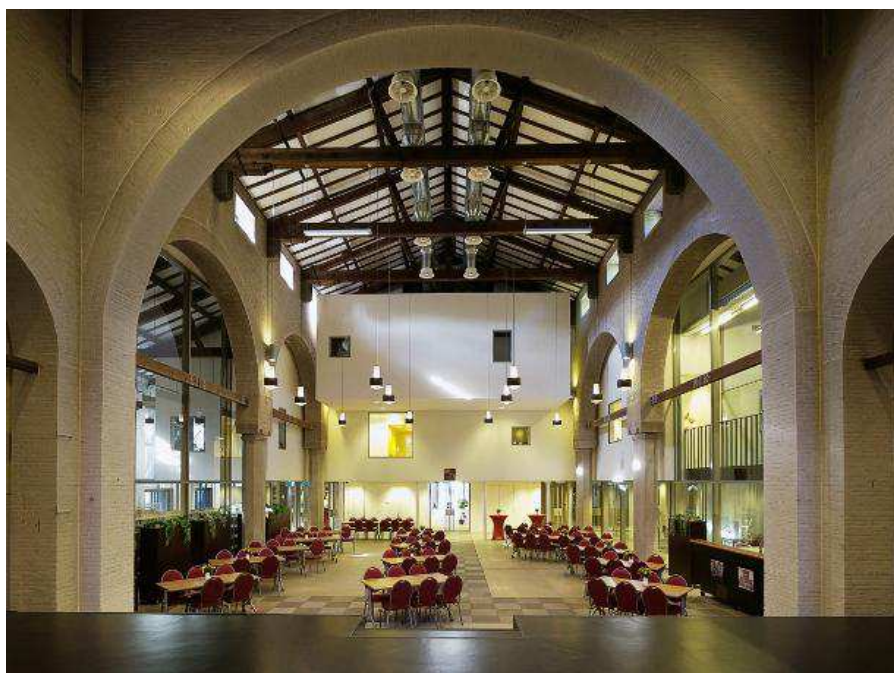
gesteld aan de groep van 286 geënquêteerden welke op dit moment hun kerkgebouw monofunctioneel gebruikt. Hiervan geeft bijna 75% aan hun gebouw te willen behouden als dit op termijn te duur wordt en op dat moment het gebouw te willen delen met andere partijen. Slechts 25% is in deze situatie voor afstoten van het gebouw. Gemiddeld wordt de kans dat de gemeente op zoek zal gaan naar een ander partij om het gebouw mee te delen geschat op ca 65%, de kans dat deze partij ook gevonden wordt binnen een jaar wordt laag ingeschat op circa 10%.

Onder de 35% geënquêteerden waarvan de eigen gemeente het gebouw al samen met een andere partij gebruikt is 90% hier positief over. Voegen we hier bovenstaande 75% bij welke het gebouw liever deelt dan afstoot dan is van alle geënquêteerden 80% min of meer positief over het delen van het kerkgebouw.

Bijna 70% geeft aan het belangrijk te vinden dat het gebouw behouden blijft voor de gemeenschap, ruim 90% is in min of meerdere mate trots op het kerkgebouw. Hoewel bijna 70% van de geënquêteerden meent dat het gebouw veel onderhoud vraagt, geeft 70% aan dat de gemeente het gebouw goed kan betalen en is ruim 70% van mening dat het gebouw geen blok aan het been is.

Deze uitkomst sluit op hoofdlijn aan op de enquête van de VKB in 2012 (VKB, 2013). Daaruit blijkt dat onder gemeenten met een niet-sluitende begroting bij 22% van de gemeentes het gebouw voor een tekort zorgt en bij circa 70% de personeelskosten.

De afgelopen decennia zijn er tal van kerkgebouwen afgestoten. Een groot deel hiervan is volledig herbestemd en heeft niet langer een religieuze functie. Deze gebouwen hebben geen link meer met een kerkelijke gemeente. Een ander deel van de afgestoten gebouwen wordt nog wel door een geloofsgemeenschap gebruikt. Deze gebouwen zijn bijvoorbeeld in eigendom en beheer overgedragen aan een beheerstichting (zie ook paragraaf 3.1.4). Hier is dus de gemeente niet langer eigenaar van het kerkgebouw maar zit nu in de rol van gebruiker, veelal naast andere gebruikers. Gezien de huidige financiële situatie van gemeenschappen kan verwacht worden dat deze constructie in de toekomst vaker toegepast zal gaan worden.



Afbeelding 14, MFA Huis van de Heuvel

Volledig herbestemde kerk met bijgebouwen. In de bestaande gebouwen huizen nu een uitgebreid sociaal-cultureel centrum, een peuterspeelzaal en een buitenschoolse opvang. In de nieuwbouw zijn een katholieke en openbare basisschool, een gymzaal, buurtmeester, thuiszorgpost en kinderdagverblijf ondergebracht.

Conclusie

Geloofsgemeenschappen zijn vanuit de historie veelal eigenaar van hun gebouw. De afgelopen decennia zijn er meer gemeenschappen huurder geworden door hun gebouw over te dragen aan een beheerstichting. Gezien de huidige positie van veel gemeentes is de verwachting dat dergelijke constructies in aantal gaan toenemen en de gemeente dus vaker in de rol van gebruiker komt.

3.4.2 Beheer

Uit onderzoek door de VKB (VKB, 2013) onder 773 gemeentes is gebleken dat 50% van de gemeenschappen voor de komende 5 jaar geen sluitende begroting heeft. Voor de gemeentes welke geen sluitende begroting hebben geldt dat bij 22% dit hoofdzakelijk wordt veroorzaakt door de lasten van het gebouw. Er is hierbij geen nadere uitsplitsing gemaakt naar de verschillende kostensoorten die met het

gebouw gemoeid zijn. Verder wordt 71% van het tekort veroorzaakt door personele kosten en 7% door overige lasten.

Van de gemeentes waar het grootste tekort door het gebouw wordt veroorzaakt heeft 18% de afgelopen vijf jaar een gebouw afgestoten. Hiermee is kennelijk de begroting niet (volledig) op orde gebracht. Verder geeft 48% aan de komende vijf jaar een gebouw af te gaan stoten.

Gemiddeld blijkt dat ca 40% van de begroting bestemd is voor vastgoedbeheer (MV-Vastgoed, 2013). Het geld dat besteed moet worden aan het onderhoud van het kerkgebouw legt in veel gemeenten een steeds groter beslag op de slinkende middelen (Generale synode, 2012). Soms is het beslag dermate groot dat dit ten koste gaat van het pastoraat en het gemeenteleven. De verwachting is dat het aantal gemeenten voor wie het onderhoud van een kerkgebouw tot een te grote last word, zal toenemen. Naast financiën ontbreekt in toenemende mate de bestuurlijke kennis en ervaring om (historische) kerkgebouwen te beheren en te exploiteren.

Onderstaand wordt de indeling gevolgd welke bij de beschrijving van de MFA (Hoofdstuk 2) is aangegeven: Technische beheer, Facilitair beheer, Programma beheer en Exploitatie beheer.

Technisch beheer

Het technisch beheer van een kerkgebouw wijkt in principe niet af van het technische beheer van een MFA. Ook bij een kerk bestaat dit grotendeels uit de volgens het Burgerlijk Wetboek verplichte onderhoudstaken die leiden tot instandhouding van het gebouw. Naast opstalverzekeringen en de OZB vallen hier ondermeer onder: vaststellen onderhoudsniveau, opstellen van meerjarenplanning, coördinatie en uitvoering van onderhoudstaken alsmede het voldoen aan de veiligheidsvoorschriften en vergunningen.

Het is van belang dat gemeentes duidelijkheid hebben over hun eigen gebouwenbeleid, dat is de basis om een besluit te kunnen nemen over toekomstige ontwikkelingen. Dit beleid zal mede gebaseerd zijn op de bouwtechnische staat van de kerk. In grotere gemeentes wordt vaker gebruik gemaakt van een meerjaren onderhoudsplanning (MJOP). In kleinere gemeentes ontbreekt deze veelal (MV-Vastgoed 2013). Het reserveren van onderhoudsgelden ten behoeve van in de toekomst noodzakelijke onderhoudswerkzaamheden gebeurt slechts in een beperkt aantal gemeentes. Gevolg van deze werkwijze is dat er veel ad hoc oplossingen bedacht moeten worden als de noodzaak voor onderhoud zich aandient. Hierdoor ontstaan grote schommelingen in de jaarlijkse begrotingen en is er vaak niet meer geld beschikbaar dan strikt noodzakelijk om gebouwen wind- en waterdicht te houden. Onderhoud uitstellen leidt op termijn tot nog hogere en kosten en wanneer onderhoud achterwege blijft, kan dat risico's opleveren voor de directe omgeving.

Door krimpende gemeenschappen en lastenverzwaringen is de huidige praktijk dat kerken op dit moment besluiten om de ene kerk te verkopen om vervolgens met de opbrengst hiervan de ander open te kunnen houden. Dit korte termijnbeleid leidt veelal niet tot de meest optimale en duurzame oplossingen voor alle partijen (Generale synode, 2012).

Facilitair beheer

Ook wat betreft het facilitair of dagelijks beheer wijkt het beheer van een kerkgebouw op hoofdlijnen niet af van dat van een MFA. In beide gebouwen is vergelijkbaar dagelijks beheer nodig met onder andere: klein onderhoud, toezicht, schoonmaak, beveiliging, vuilafvoer, groenvoorziening, inventaris en een inboedelverzekering. Kerken die met name voor de zondagse vieringen worden gebruikt vragen minder technisch beheer dan de kerken waarin ook doordeweeks allerhande activiteiten plaats vinden. Naar mate het aantal verschillende gebruikers stijgt, zal ook het aantal voorzieningen groter worden. Ook voor een kerk geldt dat het dagelijks of facilitair beheer op orde moet zijn ten einde het gebruik goed mogelijk te maken.

Programma beheer

Binnen de geloofsgemeenschappen is het gebruikelijk met jaarprogramma's te werken voor elk nieuw kerkelijk jaar, dit loopt globaal van september tot juli. Afhankelijk van de gemeenschap worden er zaken gekoppeld aan dit programma, zoals een jaarthema en een diaconaal project. Het programma wordt dusdanig opgezet dat alle activiteiten op elkaar zijn afgestemd en dat dus alle geplande activiteiten kunnen plaatsvinden. Dit vraagt afstemming in tijd en afstemming in ruimtes. Deelprogramma's worden door de betreffende werkgroepen en commissies opgesteld en afgestemd. Het definitieve jaarprogramma wordt uiteindelijk door de kerkenraad of het parochiebestuur vastgesteld. Bij gemeentes met weinig activiteiten, die een gebouw volledig monofunctioneel gebruiken, betreft het opstellen van het jaarprogramma een overzichtelijke, eenvoudige opgave. Bij gemeentes met meerdere activiteiten, kan dit een hele puzzel worden, zeker als dit ook nog in combinatie gebeurt met verhuur van ruimtes aan derden. Voordeel van een

goed jaarprogramma is dat er inzicht is in de eventueel nog te verhuren ruimtes, zodat als hier vraag naar is er eenvoudig op gereageerd kan worden.

Gebruikstijden

De door een gemeenschap geplande activiteiten uit het jaarprogramma zijn mede bepalend voor de gebruikstijden van het kerkgebouw. Hierbij zorgen de structurele activiteiten voor vaste gebruikstijden en de incidentele activiteiten voor de gevarieerde gebruikstijden. Een deel van de activiteiten gebeurt in de grote kerkzaal, een ander deel vindt vooral plaats in de nevenruimtes van het kerkgebouw.

Vaste activiteiten zijn in de grote kerkzaal in het weekend de wekelijkse vieringen en door de weeks vaak de vaste koorrepetities. Incidentele activiteiten in de grote kerkzaal zijn bijzondere vieringen (feestdagen, bruiloften, uitvaarten) en interne projecten zoals een musical of externe bijeenkomsten.

In de nevenruimtes vinden in het weekend vaste activiteiten plaats in de vorm van oa groepsactiviteiten voor met name de kinderen en de jeugd (crèche, kindernevendienst, kinderoppas, zondagsschool). Gedurende de week vinden in de nevenruimtes zowel vaste als incidentele (groeps-)activiteiten plaats, zoals (kerkenraads)vergaderingen, koorrepetities, werkgroepbijeenkomsten, workshops en koffiemomenten. Naarmate een gemeenschap verder vergrijst en meer vrijwilligers zijn gepensioneerd, treedt een verschuiving op van activiteiten in de avond naar activiteiten overdag.

Exploitatie beheer

Onder het exploitatiebeheer valt het bewaken van alle kosten en opbrengsten. Voor kerkgebouwen, en zeker de oudere kerkgebouwen, is de energetische prestatie van het gebouw erg belangrijk. Dit kan een enorme kostenpost vormen, zo hoog dat de opbrengst van verhuur van de grote kerkzaal in de winter mogelijk niet opwegen tegen de kosten voor eenmalig verwarmen van deze zaal.

Zeker niet alle gemeenschappen verhuren ruimtes, waarmee deze vorm van beheer ook niet bij alle gemeenschappen wordt toegepast. Ook bij incidentele verhuur van een ruimte zal dit nog niet het geval zijn. De actievere gemeentes wat betreft verhuur zullen wel invulling moeten geven aan de exploitatie middels verhuurbeleid, kostenbeheersing, opbrengsten, risico's en organisatie van de verhuur, al dan niet met een beheerder. Daar ligt dan ook direct een omslagpunt. Als er dermate veel activiteiten in het gebouw zijn dat er een beheerder nodig is en dit wordt met een betaalde kracht ingevuld, dan is een groot deel van de opbrengsten benodigd om de beheerderskosten te kunnen dekken.

Uit de interviews is naar voren gekomen dat het multifunctionele gebruik van gebouwen de organisatie een financieel voordeel oplevert. Afhankelijk van de gekozen vorm van samenwerking in het gebouw kan de organisatie ook voor een deel ontzorgd worden doordat beheer en exploitatie gezamenlijk of door een andere partij worden uitgevoerd. Hiermee heeft de organisatie dus zowel een financieel als een capaciteitsvoordeel.

Deels organiseren de geloofsgemeenschappen de verhuur zelf, deels wordt dit verzorgd door anderen, in de vorm van bijvoorbeeld een stichting. In dit laatste geval komt het voor dat de geloofsgemeenschap het volledige beheer en exploitatie heeft overgedragen en hier zelf ook huurder is geworden. Een dergelijke stichting heeft dan bijvoorbeeld het in stand houden van een monumentaal gebouw ten doel.



Afbeelding 15, Historische kerk De Open Haven in het Zeeuwse Oost-Souburg.

De kerk is in gebruik voor de zondagse erediensten, maar daarnaast wordt het gebouw ook gebruikt voor concerten en symposia. De Stichting Vrienden van de Historische Kerk Souburg organiseert de culturele activiteiten.

Conclusie

Het beheer van een kerkgebouw komt grotendeels overeen met het beheer zoals beschreven bij de MFA. Het grote verschil is dat een monofunctioneel kerkgebouw duidelijk minder complex is te beheren dan een multifunctioneel gebruikt gebouw door met name het aantal gebruikers en de hoge gebruiksdruk.

Wat het technisch beheer betreft is het van belang dat er een duidelijk beleid is ten aanzien van het gebouw cq de gebouwen inclusief een meerjaren onderhoudsplan. Verder is de staat van onderhoud van belang, de bouwtechnische staat, verwachte onderhoudskosten en de bouwtechnische staat.

Het facilitair beheer zorgt ervoor dat de kerk schoon, heel en veilig is en dat de gewenste voorzieningen aanwezig zijn en functioneren.

Het programmabeheer van een kerk omvat naast de redelijk vaste zondagse activiteiten een per gemeente sterk wisselend aantal activiteiten door de week. Van belang is dat de programmering goed doordacht is zodat ruimtes niet dubbel geboekt zijn danwel onnodig leeg staan. Een goed jaarprogramma geeft ook inzicht in de leegstand van ruimtes door de tijd en geeft dus aan wanneer er mogelijkheden tot verhuur zijn. Voor het exploitatiebeheer is het goed in beeld hebben van de kosten en de opbrengsten van belang, zodat hier op gestuurd kan worden. Hierbij is onder andere de energetische prestatie van het gebouw een belangrijk gegeven. Als een gemeente een groot aantal activiteiten heeft, kan het noodzakelijk zijn een beheerder aan te stellen. Dit brengt naast de mogelijke extra inkomsten ook direct een grote kostenpost met zich mee.

Geconcludeerd kan worden dat de huidige stand van zaken is dat veel gemeentes onvoldoende budgetten hebben om hun gebouwen duurzaam in stand te houden.

4. Visie en ontwerp

In dit hoofdstuk wordt op de onderdelen en sub-onderdelen van het Ruimtelijk concept, het Inhoudelijk concept en Beheer en Exploitatie gecombineerd de visievormende fase en de ontwerpfase behandeld. Voor deze gecombineerde aanpak is gekozen omdat is gebleken dat er bij afzonderlijke behandeling de rapportage erg veel dubbelingen zou bevatten.

Aansluitend op de beschrijvingen van de Geloofsgemeenschap in hoofdstuk 3 worden ten aanzien van de huisvesting de visie, randvoorwaarden en doelen geformuleerd vanuit de geloofsgemeenschap. Niet op alle relevante onderwerpen is het mogelijk hier een generieke uitspraak over te doen, waar mogelijk wordt dit gedaan.

Vervolgens wordt de beschrijving en de visie van de geloofsgemeenschappen vergeleken met de beschrijvingen van de MFA, waarbij de effecten in beeld komen voor wat betreft de huisvesting als een geloofsgemeenschap participeert in een MFA. Hiermee ontstaat inzicht in de overeenkomsten en de tegenstellingen, de onderwerpen waarop kerk en MFA elkaar aanvullen en die waarop ze strijdig zijn. Dit levert een overzicht van de kritieke onderwerpen waarop een MFA en een kerk elkaar kunnen versterken en waar dus meerwaarde kan ontstaan. Het resultaat van deze deelfase is een matrix met de verschillende onderwerpen.

4.1 Ruimtelijk concept

4.1.1 Locatie en vormgeving

Kerken en MFA's hebben wat betreft de locatie en de vormgeving grote overeenkomsten. Beide zijn markante, opvallende gebouwen, welke veelal op centrale locaties in steden, dorpen en wijken staan. De MFA is opvallend door zijn omvang en architectuur. Het kerkgebouw is dit ook, waarbij deze een religieuze uitstraling heeft als getuigenis van aard en doel van het gebouw. Hoeveel waarde gehecht wordt aan de religieuze uitstraling verschilt, dit is mede afhankelijk van de inhoudelijke overtuiging van de gemeenschap. Een MFA is een gebouw waarin meerdere partijen zijn gehuisvest. Alle partijen moeten zich kunnen vinden in de uitstraling van het gebouw, waarmee het niet gewenst is dat een bepaalde partij een te eenzijdig stempel drukt op deze uitstraling. Dit uitgangspunt stelt beperkingen aan de religieuze uitstraling van het gebouw, of dit nu een kerk is die als MFA wordt gebruikt of dat het een MFA is waar een kerk in wordt gehuisvest. De betreffende geloofsgemeenschap moet zich hier wel in kunnen vinden. In beide situaties is voor een goed functioneren een goede bereikbaarheid en voldoende gelegenheid tot parkeren van belang. Gezien de grote overeenkomsten zijn een MFA en een kerk wat betreft de locatie en de vormgeving goed te combineren.

4.1.2 Kwaliteit ruimtes

Voor zowel de kerken als de MFA's kan de kwaliteit gedefinieerd worden op de niveaus Wet- en regelgeving, Veiligheid en gezondheid, Binnenconditie en representativiteit.

Daar het aantal recent gebouwde kerken slechts een beperkt aandeel van het totaal vormt, kan gesteld worden dat een groot aantal kerken gebouwd is conform de huidige wet- en regelgeving en voldoen aan de regels voor Veiligheid en gezondheid. Kerken zullen doorgaans voldoen aan de verplichte regels en aan die zaken waar mogelijk risico's aan zijn verbonden. In mindere mate zullen ze naar verwachting voldoen aan de niet verplichte regels, welke zijn ingevoerd na de bouw van de kerken. Alvorens een kerk wordt omgevormd tot een MFA dient in beeld gebracht te worden wat hiervan de consequenties zijn op het gebied van wet- en regelgeving. Indien voor een kerkgebouw of een deel hiervan een functiewijziging wordt doorgevoerd, kan dit mogelijk tot de verplichting leiden om het gebouw of een deel hiervan aan te passen aan de huidige normen, hetgeen forse investeringen noodzakelijk kan maken.

Voor de MFA's geldt wat bouwperiode het tegengestelde van wat geldt bij de kerkgebouwen. De MFA's zijn grotendeels in de afgelopen 10-15 jaar gerealiseerd en voldoen daarmee grotendeels aan de huidige wet- en regelgeving en aan de eisen van deze tijd.

Wat betreft de binnenconditie, energetisch zijn de kerkgebouwen vaak van matige tot soms ronduit slechte kwaliteit. De niet geïsoleerde, hoge, volumineuze gebouwen zijn moeilijk warme te stoken en te verlichten, waardoor het lastig is het gewenste comfortniveau te behalen. De hoge kosten die dit met zich meebrengt, komen terug bij het onderdeel beheer en exploitatie. Vanuit de geloofsgemeenschap wordt gestreefd naar kwalitatief comfortabele ruimtes, waarin het mogelijk is de gewenste activiteiten uit te voeren. Als een kerk als MFA gebruikt gaat worden, is dit een belangrijk punt, enerzijds omdat dus bekend is dat hier grote problemen mogelijk zijn en anderzijds omdat met aanpassingen flinke investeringen gemoeid kunnen zijn. Als een geloofsgemeenschap participant zou worden in een MFA kan dit wat betreft binnenklimaat een flinke verbetering betekenen, zeker als de gemeente uit een grote monumentale, slecht verwarmbare kerk komt.

Wat de representativiteit betreft is het zo dat de recent gebouwde MFA's doorgaans een opvallende uitstraling hebben, met opvallende, fris gekleurde, eigentijdse interieurs. Dit wijkt qua uitstraling af van het gemiddelde kerkgebouw en kan in bepaalde gevallen zelfs behoorlijk contrasteren. De "hippe" MFA's versus de in min of meerdere mate monumentale, culturele en sacrale uitstraling van een kerkgebouw. Dit is een aspect dat zeker aandacht vraagt en niet elke kerk geschikt maakt voor een MFA. Daar tegenover staat dat de geloofsgemeenschap deze kwaliteit ook zal moeten accepteren als zij besluit participant te worden in een MFA.

4.1.3 Functionaliteit

Variatie in ruimtes

Afhankelijk van de gemeenschap is in een kerkgebouw behoefte aan meerdere ruimtes, waarin verschillende activiteiten kunnen plaats vinden; onder meer een (grote) vieringruimte, een aantal nevenruimtes en een aantal praktische ruimtes. Eventuele voorzieningen bepalen welke activiteit in welke ruimte plaats vindt. In met name de oudere, traditionele kerken is minder voorzien in de benodigde ruimtes. In het kerkgebouw zijn mogelijk de nodige inrichtingselementen aanwezig. Afhankelijk van de plaats en de vraag of deze vast of mobiel zijn, kunnen deze ook een beperking vormen in de gebruiksmogelijkheden van het gebouw.

De MFA is een gebouw waarin de verschillende ruimtes goed doordacht zijn gepositioneerd opdat alle gebruikers hier multifunctioneel gebruik van kunnen maken. Als een gemeenschap besluit het kerkgebouw als multifunctioneel gebouw te gaan gebruiken dienen de ruimtes voor meerdere doeleinden bruikbaar te zijn. Dan moet worden voorzien in voldoende geschikte multifunctionele ruimtes, die meerdere partijen kunnen gebruiken. Dit stelt beperkingen aan de vaste inrichtingselementen die er vanuit de geloofsgemeenschap in betreffende ruimtes kunnen worden geplaatst. Tevens dienen dan de benodigde praktische bijruimtes beschikbaar te zijn, zoals toilet, berging en keuken.

Religieuze aspecten van het gebouw

Binnen de PKN zijn in beginsel geen religieuze overwegingen die medegebruik van het gebouw voor ander dan religieus gebruik in de weg staan. Zo kan het voor een PKN-gemeente een optie zijn om voor de zondagse vieringen de aula van een scholengemeenschap te gebruiken of doordeweeks de eigen nevenruimtes te verhuren aan een kinderdagverblijf. Binnen de RK zijn er wel forse beperkingen om deel te nemen aan een MFA dan wel de kerk als MFA te gebruiken. Een algemene visie op het gebruik van het PKN-gebouw is niet te geven, gemeentes bepalen hierin hun eigen grenzen. Ook de mate waarin gebouw en interieur een sacrale uitstraling meekrijgen bepaalt de gemeente zelf. Dit is wel van directe invloed op de verhuurbaarheid van de ruimtes.

Interne toegankelijkheid

De interne toegankelijkheid van kerken is vaak met name afgestemd op de liturgische doeleinden waarvoor de kerken (recent of in het verleden) zijn gebouwd. Zolang een kerk uitsluitend monofunctioneel wordt gebruikt is dit toereikend. In een MFA wordt in de ontwerpfase een adequate toegankelijkheid ontworpen, waarbij de verschillende ruimtes bij verschillend gebruik te allen tijde goed bereikbaar zijn. Een dergelijke toegankelijkheid is voor een kerk die multifunctioneel gebruikt gaat worden ook van belang. Daarbij geldt dat hoe meer multifunctioneel een kerk gebruikt gaat worden, des te hoger de eisen aan de toegankelijkheid worden. Op het moment dat een kerk multifunctioneel gebruikt gaat worden is aanpassing van de toegankelijkheid veelal noodzakelijk. Daarbij is het wenselijk een ontsluiting te creëren welke meervoudig gebruik van het gehele kerkgebouw mogelijk maakt in ruimte en tijd. Dus op het moment dat er een activiteit plaatsvindt in de grote kerkzaal moeten ook de nevenruimtes bereikbaar zijn voor andere activiteiten. De ingrepen die hiervoor nodig zijn kunnen zich beperken van een enkele deur bijplaatsen tot ingrijpende verbouwingen, met bijvoorbeeld buitenom lopende gangen, afhankelijk van het betreffende kerkgebouw. Hoe ingrijpender de aanpassing des te groter de investering en des te langer de terugverdientijd.

Uitgaande van bestaande kerkgebouwen zal dit zeker niet in elk gebouw haalbaar zijn of er zijn dermate hoge kosten mee gemoeid dat dit financieel niet verantwoord is.

De MFA is opgezet om multifunctioneel te gebruiken. Op het moment dat een kerk gebruik gaat maken van een MFA zal de interne toegankelijkheid dus geen probleem zijn.

Capaciteit en ruimtelijke flexibiliteit

De capaciteitsbehoefte van een geloofsgemeenschap is bepaald door de omvang van deze gemeenschap, waarbij de christelijke feestdagen vaak voor een capaciteitspiek zorgen. Vanuit de geloofsgemeenschap is het wenselijk de capaciteit op het aantal leden af te stemmen en een mogelijkheid te hebben buiten de reguliere ruimte de piekmomenten op te vangen. Door de voortgaande ledenafname is op dit moment de situatie dat veel gemeenschappen meer capaciteit hebben dan nodig is. De capaciteit van een MFA is tijdens het proces van de totstandkoming bepaald, hierbij geven de afzonderlijke participanten hun ruimtebehoefte aan en wordt vervolgens gezamenlijk bekeken hoeveel ruimtes er als mono- en multifunctionele ruimte gerealiseerd dienen te worden. In een dergelijke uitwerking kan ook de geloofsgemeenschap mede bepalen hoe groot de capaciteit moet zijn en welke deel hiervan mono- of multifunctioneel kan zijn. Hierbij kan zowel de huidige als de toekomstige ruimtebehoefte worden meegenomen. Zodoende krijgt de gemeenschap de capaciteit welke regulier benodigd is, met mogelijkheden tot verkleining in de toekomst en uitbreiding voor bijzondere momenten.

Kerkgebouwen, de oudere, traditionele kerkgebouwen in het bijzonder, hebben doorgaans een vaste ruimtelijke indeling en inrichting, die weinig tot geen ruimte biedt voor flexibiliteit. Deze vaste indeling maakt het voor gemeentes lastig in te spelen op de dalende ledentallen. De kleiner wordende gemeenschap blijft vieringen houden in dezelfde vieringruimte als waarin de gemeente dit al jaren doet, ook toen er aanzienlijk meer leden waren. Omdat de terugloop van het ledental doorloopt zal de vieringruimte in de nabije toekomst alleen maar meer te groot worden. Om een betere balans te krijgen tussen de grootte van de ruimte en het aantal leden is het wenselijk dat de vieringruimte flexibel is en vergroot en verkleind kan worden al naar gelang de viering. Dit biedt tevens mogelijkheden om de ruimtes die hierdoor ontstaan ook op een andere wijze te gebruiken.

Praktisch dient dit vorm te krijgen door middel van een flexibele gebouwinrichting, waarbij gedacht kan worden aan vouwwanden voor de tijdelijke flexibiliteit en aanpasbaarheid van vaste ruimtes, door gebruik te maken van verplaatsbare vaste wanden. Deze afstemming van de capaciteitsbehoefte kan zowel gedaan worden als een kerkgebouw multifunctioneel gebruikt gaat worden als ook wanneer een geloofsgemeenschap in een MFA participeert.

4.2 Inhoudelijk concept

4.2.1 Profilering en verschijningsvorm

Elke gemeenschap bepaalt met haar leden het eigen profiel - de wijze waarop de gemeenschap haar geloof beleeft en hoe ze zich wil laten zien naar de samenleving. Daar het profiel per gemeente verschillend is, kan hier geen eensluidende uitspraak over worden gedaan. De gemeente zal vanuit haar profiel streven naar passende huisvesting. Als dit niet op elkaar aansluit, zal er voor de huisvesting vanuit de leden geen draagvlak zijn.

Wat betreft de verschijningsvorm geldt dat anno 2013 circa 60% van de kerken nog monofunctioneel in haar gebouw kerkt en dus circa 40% een gedeelde huisvestingsvorm kent (bron: Panelenquête). Gezien de ontwikkelingen rond gemeenschappen en kerkgebouwen is de verwachting dat het percentage monofunctionele kerkgebouwen verder zal afnemen en er een grotere variatie aan verschijningsvormen ontstaat. Enerzijds is dit niet de wens van de gemeentes maar noodzaak omwille van de financiën. Anderzijds leeft de behoefte bij gemeenschappen naar meer contact met de buurt en maatschappij en draagt deze ontwikkeling hieraan bij.

In een MFA zijn twee of meerdere partijen gehuisvest, waarbij meerwaarde ontstaat als de partijen in meer of mindere mate gaan samenwerken. Alle deelnemende partijen hebben als organisatie een eigen profiel en gezamenlijk bepalen de participanten voor de MFA als geheel een gezamenlijk profiel. Het is voor een MFA van belang dat er partijen deelnemen met een verenigbaar profiel. Met name de eigenschappen die nodig zijn om de beoogde samenwerking in een MFA te bereiken, dienen bij de verschillende participanten aanwezig te zijn om de beoogde meerwaarde te doen laten ontstaan. Elk profiel is anders dus er is geen standaard profiel te geven dat voldoet voor deelname aan een MFA. Als indicatie voor een geschikt profiel voor een geloofsgemeenschap zouden de navolgende onderwerpen aan de orde kunnen komen: midden in

de samenleving, gericht op samenwerking, open naar de buitenwereld, accepteren van andersdenkenden etc.

Zowel bij een kerkgebouw als MFA of een MFA waar een geloofsgemeenschap aan deelneemt, geldt dat als het gemeenteprofiel niet voldoende aansluit bij de doelstellingen van de MFA er geen samenwerking ontstaat.

4.2.2 De organisatie

De geloofsgemeenschap heeft een bestuur en meestal meerdere werkgroepen die alle noodzakelijke en gewenste activiteiten organiseren. Dit zijn naast betaalde krachten ook de nodige vrijwilligers. Door bezuinigingen verschuift de verhouding tussen het aantal betaalde krachten en het aantal vrijwilligers. Door afnemende hoeveelheid betaalde krachten in combinatie met dalend en vergrijzend ledenbestand neemt druk op de aanblijvende vrijwilligers toe. Dit heeft zowel kwantitatief als kwalitatief gevolgen. De gemeentes streven ernaar hun organisatie zo goed mogelijk te laten functioneren door alle beschikbare vacatures gevuld te hebben met capabele krachten, vrijwilligers danwel betaalde krachten.

In een MFA kunnen participanten deelnemen met verschillende doelen. Hiervoor worden onderscheiden efficiency in ruimte en tijd, sociale integratie en een geïntegreerd aanbod. Op basis van de doelen zijn er vier huisvestingsvormen mogelijk, dakdelers, ruimtedelers, samenwerken en samengaan. Uit de gehouden interviews onder gemeenschappen welke een vorm van multifunctioneel gebruik toepassen, blijkt dat met name wordt ingezet op efficiency in ruimte en tijd door middel van dak- en ruimtedeling. Dit geldt zowel voor de multifunctioneel gebruikte kerkgebouwen als voor de in een MFA gehuisveste gemeentes. Daarmee wordt dus niet ingezet op de mogelijke meerwaarde die kan ontstaan door samenwerking.

Kerken kennen verschillende besluitvormende bestuurslagen. Het is van belang in beeld te hebben op welk niveau een bepaald besluit genomen moet worden, zowel op het moment van aanpassen huisvesting als op het moment dat in een MFA wordt samengewerkt. Binnen de PKN is de afstand tussen de gemeenschap en de beslissende bestuurslaag klein, waardoor slagvaardig kan worden gereageerd. Binnen de RK worden huisvestingsbesluiten genomen door het betreffende bisdom. Deze minder directe relatie kan nadelig zijn. Het is voor het welslagen van een MFA van belang dat de deelnemende partijen een voldoende vitale organisatie inbrengen om zodoende de continuïteit van de MFA te waarborgen.

Een MFA is een organisatie in een gebouw, bestaande uit meerdere zelfstandige, zo mogelijk samenwerkende, organisaties. Hiervoor is het van belang om als gemeente te bedenken of deze samenwerking gewenst is, wat men hierin te bieden heeft en met welke partij samengewerkt zou kunnen worden. Tijdens de interviews is niet gebleken dat deze mogelijkheid van een MFA bij de geïnterviewde partijen wordt benut. Er wordt met name samengewoond maar er zijn geen initiatieven tot samenwerken waargenomen. Daarmee blijft een belangrijk deel van de potentiële meerwaarde van een MFA onbenut.

4.2.3 Activiteiten, diensten en producten

Een geloofsgemeenschap is een organisatie die zijn eigen activiteiten, diensten en producten aanbiedt. Afhankelijk van de betreffende gemeente worden activiteiten georganiseerd op het vlak van de liturgie, de diaconie en de catechisatie. Welke activiteiten een gemeente concreet aanbiedt is afhankelijk van onder meer het gemeenteprofiel en het ledenbestand. Veel gemeentes hebben speciale aandacht voor de jeugd, zowel wat betreft de activiteiten als ook wat betreft veelal een eigen jeugdruimte. Het doel hiervan is om de jeugd die de afgelopen decennia in groten getale de kerk heeft verlaten zomogelijk terug te laten komen en de aanwezige jeugd blijvend te binden.

Afhankelijk van de participanten in een MFA kan er onderling samengewerkt worden en kan een gezamenlijk aanbod worden ontwikkeld. Tijdens de interviews is niet gebleken dat hier op dit moment sprake van is.

4.3 Beheer en exploitatie

4.3.1 Eigendom

Geloofsgemeenschappen zijn vanuit de historie veelal eigenaar van hun gebouw. Bij een MFA zijn meerdere partijen betrokken in diverse rollen; de burgerlijke gemeente of een woningstichting is in de meest

voorkomende gevallen eigenaar. De afgelopen decennia is voorzichtig een trend ingezet waarbij beheerstichtingen de kerkgebouwen in eigendom overnemen van kerkelijke gemeentes en vervolgens de gemeente als huurder de kerk blijft gebruiken. Dit gebeurt vooral door afname van het financiële draagvlak en een slinkend aantal vrijwilligers dat zich inzet voor het onderhoud van het gebouw. Met het overgaan van het eigendom vervalt voor de gemeentes de zorg voor de “stenen” en kan er meer zorg naar de “mensen”. Op zich is dit geen verkeerde ontwikkeling, de gemeente draait om de mensen en de stenen zijn, met alle respect, een noodzakelijk feit als plaats om bijeen te komen. Mits de kerkgebouwen op de juiste momenten beschikbaar blijven voor de gemeentes en deze met respect als kerkgebouw behandeld blijven worden, kan de impact van de overgang van het eigendom beperkt zijn. Hier zal tijdens besluitvormingstrajecten en contractvorming de nodige aandacht aan moeten worden besteed, zodat de beschikbaarheid van het kerkgebouw voor de toekomst is geborgd.

4.3.2 Beheer en exploitatie

Met het hebben van een eigen gebouw of het huren van een gebouw of ruimte is een gemeente ook (mede) verantwoordelijk voor het beheer. Dit is geen doel op zich maar een noodzakelijk feit. Een gemeente heeft behoefte aan een aantal ruimtes waarin zij gemeente kan zijn en die activiteiten kan doen die zij hiervoor nodig acht. Het streven is hierbij het beheer zo eenvoudig en goedkoop mogelijk te maken opdat dit zo min mogelijk afleidt van de gemeentelijke activiteiten. Gemeentes streven hierbij naar zo laag mogelijke kosten, zowel wat betreft de exploitatielasten als ook de (onderhouds-)investeringen.

Beheer van een MFA valt uiteen in Technische beheer, Facilitair beheer, Programma beheer en Exploitatie beheer. Het welslagen van de MFA is onder meer afhankelijk van de vraag of alle vormen van beheer goed zijn georganiseerd. Als een kerk multifunctioneel gebruikt gaat worden, breiden de verschillende vormen van beheer uit en worden complexer. Er moet dan goed nagedacht worden over de vraag hoe dit ingevuld kan worden en of de geloofsgemeenschap hier zelf toe in staat is. Mogelijk dat de conclusie dan alsnog wordt dat het beheer wordt overgedragen aan een beheerstichting of -organisatie. Als een geloofsgemeenschap als gebruiker onderdeel gaat uitmaken van een MFA vallen er ten opzichte van de monofunctionele kerk juist de nodige beheertaken en verantwoordelijkheden weg voor de gemeenschap.

Los van wie er verantwoordelijk wordt voor het technisch of eigenaren beheer, dit zal moeten worden ingevuld om de duurzame instandhouding van de MFA en bijbehorende buitenruimte te borgen. Op basis van de huidige staat van het gebouw kan een besluit genomen worden in hoeverre het de voorkeur heeft met het eigen kerkgebouw door te gaan als MFA of dat het wellicht aantrekkelijk is voor een andere huisvestingsvorm te kiezen. Voor deze afweging zijn van belang het gemeentelijk beleid ten aanzien van het gebouw en de onderhoudsstaat, de meerjaren onderhoudsplanning en de verwachte kosten de komende jaren, inzicht in de bouwtechnische staat en de onderhoudskosten.

Het facilitair of dagelijks beheer borgt dat de dagelijkse zaken geregeld zijn en het gebouw schoon, heel en veilig is en dat alle benodigde faciliteiten aanwezig zijn en functioneren. Door het gebruik van de kerk als MFA neemt de behoefte aan dagelijks beheer toe, mogelijk zoveel dat het noodzakelijk wordt hier een betaalde kracht voor aan te stellen. Deelname aan een MFA kan er juist voor zorgen dat het dagelijks beheer volledig uit handen wordt genomen en door de organisatie van de MFA wordt overgenomen.

Met het programmabeheer wordt het dagelijks functioneren van de MFA verzorgd. Hiermee worden alle activiteiten op elkaar afgestemd en wordt de accommodatie zo efficiënt mogelijk benut. Voor de gemeenschap blijft dat er een eigen programma opgesteld wordt. Als een gebouw gedeeld gaat worden met andere partijen zal de ruimtebehoefte voor dit programma afgestemd moeten worden op de ruimtebehoefte van de andere partijen. Daarnaast kan het zijn dat er samen met andere partijen activiteiten worden opgezet, welke ook in het programma opgenomen moeten worden.

Het exploitatiebeheer zorgt voor een optimale afstemming tussen kosten-minimalisatie en opbrengsten-maximalisatie. Als partijen, waaronder mogelijk een geloofsgemeenschap, deelnemen aan een MFA dienen afspraken gemaakt te worden over de vraag wie de exploitatie verzorgd, wie de kosten bewaakt, wie risicodragend is enzovoort. Of de kerk nu MFA wordt of de gemeenschap gebruiker in een MFA, dit is een taak waar de geloofsgemeenschap hoogstwaarschijnlijk weinig ervaring mee zal hebben. Er zal dus goed onderzocht moeten worden op welke wijze deze taak het beste belegd kan worden.

4.4 Matrix

Op basis van de paragrafen 4.1 tot en met 4.3 is de onderstaande matrix opgesteld, met hierin de onderwerpen die relevant zijn voor een geloofsgemeenschap in relatie tot een MFA. De matrix dient als basis voor de op te stellen checklist in paragraaf 4.5.

Matrix met relevante onderwerpen tbv checklist		
Hfdstk	Omschrijving	Onderwerp
4.1	Ruimtelijk concept	
4.1.1	Locatie	Zichtbaarheid en ligging Bereikbaarheid Parkeergelegenheid
	Vormgeving	Uitstraling gebouw
4.1.2	Kwaliteit ruimtes	Wet- en regelgeving Veilig en gezond gebouw Binnenklimaat Representativiteit gebouw
4.1.3	Functionaliteit	
	- variatie in ruimtes	Aanwezigheid van een vieringzaal Beschikbare nevenruimtes Beschikbare praktische ruimtes Multifunctionele indeling Vaste inrichtingselementen
	- religieuze aspecten	Sacrale uitstraling van het gebouw
	- interne toegankelijkheid	Interne routing en ontsluiting
	- capaciteit en ruimtelijke flexibiliteit	Ruimtelijke capaciteit gebouw Flexibele aanpasbaarheid ruimtes Verbouwbaarheid van het gebouw Uitbreidingsmogelijkheden gebouw Mogelijkheden bestemmingsplan Eventuele monumentenstatus Bijzondere claims op het gebouw Aanpasbaarheid interieur Verbouwbaarheid van het interieur
4.2	Inhoudelijk concept	
4.2.1	Profilering en verschijningsvorm	Gemeente profiel Draagvlak binnen de gemeenschap Behoeftte omgeving aan multifunctionele ruimtes Behoeftte aan contact met de omgeving
4.2.2	Organisatie	Beslissingsbevoegdheden Omvang organisatie, bemensing Kwaliteit organisatie Continuïteit organisatie Drijfveer kostenreductie Drijfveer samenwerking
4.2.3	Activiteiten, diensten en producten	Aanbod eigen activiteiten, diensten en producten Aanbieden activiteiten, diensten en producten andere partijen

Matrix met relevante onderwerpen tbv checklist <vervolg>		
Hfdstk	Omschrijving	Onderwerp
4.3	Beheer en exploitatie	
4.3.1	Eigendom	Huisvesting, al dan niet in eigendom Mogelijkheden tot wijzigen huidige situatie
4.3.2	Beheer	
	- Technisch Beheer	Gebouwenbeleid Bouwtechnisch staat van de kerk Staat van onderhoud van de kerk Jaarlijkse onderhoudskosten Meerjaren onderhoudsplan Onderhoudskosten komende jaren
	- Facilitair beheer	Dagelijks beheer van de kerk Voorzieningenniveau kerk
	- Programmabeheer	Beschikbaar jaarprogramma
	- Exploitatiebeheer	Beschikbaarheid medegebruikers Financiële draagkracht medegebruikers Geschiktheid medegebruikers Medegebruikers ruimtezoekend Energetische prestaties gebouw

4.5 Resultaat evaluatie checklist

In deze paragraaf wordt de totstandkoming en werking van de checklist behandeld.

4.5.1 Inleiding

De matrix met relevante onderwerpen uit paragraaf 4.4 vormt de input voor de te ontwikkelen checklist. Het doel van de checklist is om geloofsgemeenschappen een instrument te geven waarmee een scan van de eigen situatie kan worden gemaakt. Alle onderwerpen op de checklist kunnen van belang zijn voor de huisvestingsvorm; per gemeenschap kunnen onderwerpen meer of minder relevant zijn. Doel van de scan is dat een gemeenschap zich bewust wordt van alle relevante aspecten en hiermee inzicht krijgt in de eigen mogelijkheden. Op basis van dit inzicht kan weloverwogen worden bepaald wat de opties en de bijbehorende consequenties zijn.

Participeren in een MFA kan voor een geloofsgemeenschap op twee verschillende manieren. Eerste mogelijkheid is dat het kerkgebouw van een geloofsgemeenschap geschikt is of gemaakt kan worden om te functioneren als MFA, waarbij dan andere partijen medegebruiker worden van het kerkgebouw. De tweede mogelijkheid is dat de geloofsgemeenschap geschikt is om als participant aan een MFA deel te nemen, een bestaande danwel een nieuw te stichten MFA. Beide mogelijkheden worden met de checklist beoordeeld voor de geloofsgemeenschap.

4.5.2 Opzet checklist

Op basis van de matrix uit paragraaf 4.4 is de checklist opgesteld waarbij alle onderwerpen uit de matrix omgezet zijn een in begrijpelijke, vragende vorm. Onder “begrijpelijk” wordt in deze verstaan dat met het lezen van de vraag duidelijk moet zijn over welke onderwerp de vraag gaat en wat de relevantie hiervan is. Hiertoe bestaan de vragen uit een inleidende zin met vervolgens de vraag. Op basis van de zo verkregen informatie moet de lezer een juist antwoord op de vraag kunnen geven. Als antwoord op de vraag zijn zes mogelijke antwoorden beschikbaar, in vijf stappen van volledig ja tot volledig nee, plus de optie Niet bekend. Het antwoord “Niet bekend” kan gebruikt worden om tijdelijk een vraag te parkeren, het is vervolgens wel gewenst dat hier alsnog een antwoord op komt om een zo goed mogelijk beeld van de eigen situatie te krijgen.

De matrix is opgezet naar de indeling volgens het onderzoeksmodel: Ruimtelijk en Inhoudelijk concept en Beheer & Exploitatie. Bij de opzet van de checklist is deze indeling losgelaten en is de matrix omgezet naar een indeling die voor gemeentes een begrijpelijk en bruikbaar resultaat oplevert. De checklist kent de volgende 4 onderdelen:

- Kerkgebouw: is het eigen gebouw geschikt om als MFA te gebruiken
- Gemeente: is de gemeente geschikt als participant in een (al dan niet eigen) MFA
- Doel: welk doel wordt nagestreefd met de deelname aan een MFA
- Medegebruikers: is er zicht op mogelijke en geschikte medegebruikers.

Het zwaartepunt van de checklist ligt op het kerkgebouw (31 vragen) en de gemeente (13 vragen). Dit betreft de meer concrete beoordeling van de eigen situatie, waar een gemeente normaal gesproken vrij snel antwoord op zal kunnen geven.

Om een keuze te kunnen maken of en in welke vorm een gemeente wil participeren in een MFA, is het van groot belang om het doel van deelname scherp te krijgen. Als hier in een gemeente niet eerder over gesproken is, kunnen vragen hieromtrent niet zonder meer beantwoord worden en zal een gemeente hierover eerst intern de discussie moeten voeren. Zodoende zijn de hier over gestelde 3 vragen zeker relevant maar kan beantwoording hiervan veel tijd kosten.

De laatste groep (4 vragen) betreft de mogelijke medegebruikers. Daar dit over andere partijen gaat, zijn dit mogelijk de meest lastige vragen om te beantwoorden. Ook deze vragen zijn zeker relevant: als er geen mogelijke medegebruikers zijn is nadenken over een MFA niet zinvol.

4.5.3 Uitkomst checklist

De checklist geeft na invulling een overzicht hoe de gemeente er op alle relevante onderwerpen voorstaat. In deze tijdens de evaluatie ingevulde checklist (model 11) komen de totalen niet overeen met het aantal in de checklist opgenomen vragen per groep, een aantal vragen zijn nog niet ingevuld danwel ingevuld met "Niet bekend". Hiermee is de checklist dus nog niet volledig ingevuld.

Geschiktheid gebouw					Geschiktheid gemeente					Geschikte medegebruikers					Doel van de MFA	
Geschikt		Niet geschikt			Geschikt		Niet geschikt			Geschikt		Niet geschikt			ruimtes	activiteiten
11	6	6	3	5	5	3	1	1	2	0	0	1	0	1	0	2

Model 11, Voorbeeld uitslag ingevulde checklist
Bron: auteur

Voor de vier groepen met vragen worden de antwoorden getotaliseerd. Dit levert de in model 11 weergegeven aantallen op. Op basis van deze aantallen kunnen geen conclusies worden getrokken over geschiktheid van een gemeente; deze leveren slechts een beeld van het aantal gegeven antwoorden. Doordat de vragen niet gelijkwaardig zijn is samenvoegen van de uitkomsten ten behoeve van conclusies niet zinvol. Als bijvoorbeeld vanuit het eigen profiel een gemeente zichzelf niet geschikt acht om met anderen een gebouw te delen, weegt dit veel zwaarder dan dat bijvoorbeeld het eigen kerkgebouw op een minder gunstige plaats in de wijk staat. Het eerste antwoord overrulet dan alle andere antwoorden uit de checklist.

Er is bewust niet gekozen om met een systeem van waardering van de onderwerpen tot een "uitslag" van de situatie te komen. De checklist is er juist voor bedoeld dat een gemeente zelf aan de slag gaat met de eigen situatie. Het enige wat de checklist aangeeft is het aantal malen dat een bepaalde optie is gekozen. Na invullen is het vervolgens aan de gemeenschap om te beoordelen of de antwoorden correct zijn, welke onderdelen voor de betreffende gemeente van belang zijn en of men het zinvol vindt en bereid is om zaken te veranderen danwel dat men berust in de situatie zoals deze is.

Als er bijvoorbeeld volgens het bestemmingsplan geen uitbreidingsmogelijkheden zijn maar er is door de grote overcapaciteit in het kerkgebouw ook geen uitbreiding nodig om dit te kunnen delen met anderen, dan is dit geen bezwaar. Als het gebouw bouwtechnisch niet eenvoudig is aan te passen maar er is al voorzien in een goede ontsluiting van alle ruimtes, dan is ook dit geen bezwaar. Als een gebouw niet multifunctioneel gebruikt kan worden omdat er vaste obstakels in voorkomen, is het aan de gemeente om te besluiten of men dit zo laat of dat hier verandering in gaat komen. Zo kan een gemeenschap dus besluiten hoe om te gaan met de onderwerpen die de stichting van een MFA mogelijk in de weg staan.

4.5.4 Evaluatie checklist

De checklist is eerst opgesteld en vervolgens door een vijftal personen op de eigen (verschillende) geloofsgemeenschap toegepast. De vraag hierbij is geweest om de vragen uit de checklist zo goed mogelijk te beantwoorden, waarbij minder relevant is of alle antwoorden voor de betreffende geloofsgemeenschap juist zijn. Doel van het testen van de checklist is in dit stadium met name geweest te controleren of de vragen begrijpelijk, duidelijk en te beantwoorden zijn. Daar waar dit niet het geval was, is gevraagd hierbij een op- of aanmerking te plaatsen. Naar aanleiding van deze eerste toepassing is de checklist op onderdelen aangepast, hetgeen resulteert in de definitieve checklist zoals deze is opgenomen in bijlage 2.

De checklist is voor de evaluatie met een korte algemene toelichting, dus zonder uitgebreide achtergrondinformatie uitgezet. Hierbij is gebleken dat het wel van belang is om een uitgebreidere toelichting te hebben op het onderwerp in het algemeen en op (een deel van) de vragen in het bijzonder.

De checklist is ingevuld door een vijftal gemeenteleden. Deze hebben vanuit hun persoonlijke betrokkenheid bij de betreffende gemeenschappen wel in min of meerdere mate zicht op de gemeentelijke kant van het onderzoek maar hebben geen of minder zicht op de MFA-zijde van het onderzoek. Het is aannemelijk dat dit voor meerdere gebruikers van de checklist zal gelden, wat het dus noodzakelijk maakt om in een toelichting op de checklist enig inzicht in het fenomeen MFA te geven.

Onder andere de vragen over de kwaliteit van het gebouw inzake wet- en regelgeving en milieu en veiligheid blijken vragen op te roepen. Naar verwachting zal dit wel grotendeels duidelijk zijn als de betreffende gebouwbeheerder deze vragen beantwoordt, maar de vragen kunnen aanzienlijk meer specifiek gemaakt worden als in een toelichting nader omschreven staat waarbij hier concreet op wordt gedoeld. Bij het opstellen van de toelichting kan mogelijk gebruik gemaakt worden van de kennis van de VKB. Ook in het *Handboek Behoud en Beheer* van de VBMK (2012) is hier informatie op een praktische wijze voor opgenomen. De uitwerking van deze toelichting is in het onderzoek nu niet meegenomen.

De vragen over mogelijke medegebruikers blijken lastig te beantwoorden en worden als prematuur ervaren. Ook hier is een nadere toelichting, conform paragraaf 4.5.2, gewenst om nut en noodzaak van deze vragen duidelijk te maken.

5. Afsluiting onderzoek

In dit hoofdstuk wordt het onderzoek afgesloten. In paragraaf 5.1 wordt het onderzoek methodisch geëvalueerd door vergelijking van het onderzoeksvoorstel met het verloop van het onderzoek. In paragraaf 5.2 wordt het onderzoek inhoudelijk afgesloten met een inhoudelijke evaluatie en discussie. Tot slot worden in paragraaf 5.3 naar aanleiding van het onderzoek aanbevelingen gedaan voor nader onderzoek.

5.1 Methodische evaluatie

Bij de start van dit onderzoek is als doel geformuleerd het leveren van een bijdrage aan de duurzame instandhouding van de kerk als zijnde een geloofsgemeenschap van mensen. Het onderzoek heeft zich hiertoe in het bijzonder gericht op de huisvesting van geloofsgemeenschappen in relatie tot de MFA. Op basis van het onderzoeksvoorstel is onderzoek gedaan naar de mogelijkheden voor geloofsgemeenschappen om kerkgebouwen multifunctioneel te gebruiken dan wel om deel te nemen in een MFA. Het onderzoek is volgens het onderzoeksvoorstel uitgevoerd in een aantal fases aan de hand van het onderzoeksmodel. Het eindresultaat van het onderzoek was het opstellen van een voor geloofsgemeenschappen bruikbare checklist.

In het onderzoeksvoorstel is model Gaasbeek (2009) als centraal conceptueel model voor het onderzoek gekozen. Tijdens het onderzoek is gebleken dat dit model welliswaar waardevol en bruikbaar was voor een deel van het onderzoek maar dat dit niet voldeed als centraal onderzoeksmodel. Het model kon slechts voor een deel van het onderzoek gebruikt worden en is nu opgenomen als onderdeel van de beschrijving van het Inhoudelijke concept van zowel MFA als Kerk.

Als vervangend conceptueel model is hiervoor in de plaats opgenomen een door auteur bewerkte versie van het sporenmodel van Hospitality Consultants. Doel van het model was om op een gestructureerde wijze een volledig beeld te krijgen van zowel een MFA als een geloofsgemeenschap. Vervolgens is hiermee een vergelijking gemaakt tussen de kerk en de MFA met als doel de relevante huisvestingsonderwerpen in beeld te brengen. Tijdens het onderzoek zijn er geen onderwerpen in beeld gekomen welke niet binnen het model geplaatst konden worden, waarmee gesteld kan worden dat het model voldeed.

In het onderzoeksvoorstel zijn een centrale vraag en een aantal hulpvragen geformuleerd, in aansluiting op het oorspronkelijke toegepaste conceptuele model van Gaasbeek. Oorspronkelijk lag de nadruk op de mogelijke meerwaarde van een MFA voor een geloofsgemeenschap. Tijdens het onderzoek is dit aangepast naar het in beeld brengen van relevante onderwerpen en consequenties voor geloofsgemeenschappen indien deze willen overstappen naar een vorm van multifunctioneel ruimtegebruik. Het onderzoek was niet gericht op de beantwoording van onderzoeksvragen maar op het samenstellen van een checklist. Omdat het onderzoek ten doel had een checklist samen te stellen, zijn tijdens het opstellen van de onderzoeksrapportage de onderzoeksvragen als zodanig verwijderd uit het onderzoek. Het stellen en beantwoorden van vragen was geen doel op zich en was strijdig met het geformuleerde eindproduct, zijnde een checklist.

Ten opzichte van het vastgestelde onderzoeksvoorstel is tijdens de uitvoering van het onderzoek een aantal afwijkingen opgetreden wat betreft planning en de volgorde van de onderzoeksactiviteiten. Doordat vertraging is ontstaan in de uitvoering van de panelenenquête en de gesprekken met deskundigen is het niet mogelijk geweest door middel van deze gesprekken en enquête de voor interviews geschikte gemeenschappen te selecteren. Dit is ondervangen door op basis van het raadplegen van diverse bronnen een voorselectie van 30 gemeenschappen op te stellen welke een vorm van multifunctioneel gebruik toepassen. Hieruit is een nadere selectie gemaakt van te interviewen partijen, het opgestelde selectiedocument is als bijlage 21 opgenomen. Het afwijken van het onderzoeksvoorstel heeft zodoende inhoudelijk geen effect op het onderzoek gehad.

5.2 Inhoudelijke evaluatie en discussie

Met dit onderzoek zijn de onderwerpen in beeld gebracht welke relevant zijn op het moment dat een geloofsgemeenschap een combinatie tussen kerk en MFA overweegt. Deze onderwerpen zijn door gestructureerd onderzoek in beeld gebracht en vervolgens verwerkt in het eindproduct van dit onderzoek: een checklist.

In het maatschappelijke vastgoed is de afgelopen 10 – 20 jaar een grote verschuiving opgetreden, waarbij verschillende functies uit monofunctionele gebouwen zijn samen gebracht in MFA's. Doel hiervan is in het kort efficiency, samenwerking en sociale integratie. Op dit moment hebben veel geloofsgemeenschappen te maken met krimpende ledenbestanden en hoge lasten van ondermeer de gebouwen. Een substantieel deel van de bevolking is kerkelijk en directe belanghebbende bij de ontwikkelingen rondom gemeenschappen en kerkgebouwen. Ondanks de ontkerkelijking blijkt ook onder de Nederlandse bevolking een grote betrokkenheid bij het religieuze erfgoed. Hiermee is voorliggend onderzoek maatschappelijk relevant. De betrokkenheid van een groot deel van de bevolking bij de kerkgebouwen wordt nog onvoldoende benut vanuit de geloofsgemeenschappen. Met name de niet kerkelijke gebouwbeheerders weten dit wel te benutten, door met vele vrijwilligers, leden en of donateurs zich te richten op de instandhouding van de kerk als zijnd een monument. In combinatie met multifunctioneel gebruik liggen hier kansen voor de geloofsgemeenschappen.

Op basis van een bestaand sporenmodel van Hospitality Consultants is een onderzoeksmodel ontwikkeld waarmee gestructureerde opbouw van het onderzoek is bereikt. Het onderzoek is gestart met een uitgebreide literatuurstudie naar het ontwikkelen en functioneren van de MFA. Over MFA's zijn de afgelopen jaren de nodige onderzoeken gepubliceerd waaruit geput kan worden. Om het beeld te verbreden is ook beperkt terug gekeken naar de voorlopers van de huidige MFA's, welke in de jaren '60 – '70 gesticht zijn. Ondanks veranderde uitgangspunten blijken in de succes- en faalfactoren nog grote overeenkomsten met deze vroege MFA's. Na het opstellen van een beschrijving van de MFA zijn op basis van een aantal kritische artikelen betreffende het fenomeen MFA kanttekeningen geplaatst. Deze zijn als aandachtspunten benoemd en geduid als de valkuilen voor wie of welke organisatie een MFA wil stichten danwel hier participant in wil worden. Hiermee is aangegeven dat een MFA zeker geen automatische oplossing voor alle kwalen is: een MFA heeft voordelen maar brengt zeker ook nadelen en beperkingen met zich mee waar goed op gestuurd moet worden. Wie deelname aan een MFA overweegt dient zich hier bewust van te zijn. Met name de MFA's waar onvoldoende aandacht is voor het inhoudelijke concept zijn minder succesvol en leveren de participanten niet de meerwaarde die zij er van verwachten.

Na de MFA is op basis van het sporenmodel de geloofsgemeenschap beschreven. Hiervoor is uitgebreid onderzoek gedaan door middel van gesprekken met deskundigen, interviews met geloofsgemeenschappen die al multifunctionaliteit in de praktijk brengen, een panelenquête, literatuurstudie, informatie via websites van actief bij dit onderwerp betrokken organisaties en gepubliceerde artikelen. De deskundigen zijn geselecteerd op basis van de onderwerpen uit het sporenmodel, zodoende zijn er gesprekken gevoerd met deskundigen op het gebied van het ruimtelijke concept, het inhoudelijke concept en beheer en exploitatie. Met name door niet kerkelijke organisaties blijkt met succes ingezet te worden op multifunctioneel gebruik van kerken met indien mogelijk behoud van de religieuze functie.

Als tegenhanger van de ontwikkeling om kerken meer multifunctioneel te maken en gebruiken is een pleidooi opgenomen om hier toch vooral behoedzaam mee om te gaan. Een aantal kerken is zo uniek dat ze het vanuit oogpunt van religieus erfgoed waard zijn in originele staat te behouden. Exploitatie van deze kerken moet dan op een andere wijze, anders dan door multifunctioneel gebruik, georganiseerd worden. Het in beeld brengen van de situatie van de geloofsgemeenschappen is zodoende vanuit de verschillende invalshoeken belicht waarmee een dekkend beeld is ontstaan van de problematiek. Verder is er uitgebreid aandacht besteed aan de ontwikkelingen van geloofsgemeenschappen.

Een gemeenschap kan op meerdere manieren aan multifunctionaliteit doen, van het eenvoudig delen van eigen ruimtes met anderen tot deelname aan een nieuw te stichten grootschalige MFA. Hoe complexer de ontwikkeling waaraan een gemeenschap wil deelnemen, des te langer het te doorlopen proces zal zijn. Hierbij is het van groot belang zicht te hebben op de ontwikkelingen van de eigen geloofsgemeenschap om te kunnen bepalen of een keuze (nog) haalbaar is.

Nadat zowel de MFA als de geloofsgemeenschap is beschreven zijn beide beschrijvingen naast elkaar gezet en op volledigheid gecontroleerd. Dit was noodzakelijk omdat bij het opstellen van de beschrijving vanuit de MFA niet alle onderwerpen welk voor een geloofsgemeenschap van belang zijn direct in beeld waren en andersom idem. Waar nodig is vervolgens de nog ontbrekende informatie aangevuld om een volledige vergelijking mogelijk te maken. Uit deze vergelijking zijn de onderwerpen duidelijk geworden welke relevant zijn en op de checklist dienen te worden opgenomen. De checklist is in concept opgesteld en vervolgens door een vijftal gemeenteleden van verschillende kerken kritisch getest. Hiermee is de checklist verbeterd waarna deze definitief is gemaakt.

In het onderzoek is de geloofsgemeenschap vergeleken met de MFA en is onderzocht wat de van belang zijnde onderwerpen zijn om beide te kunnen combineren: de huidige kerk als MFA of een gemeenschap als participant in een MFA. De opgestelde checklist geeft gemeentes die voor een keuze omtrent huisvesting

staan een instrument in handen waarmee de eigen situatie in beeld kan worden gebracht. Hier rolt vervolgens geen pasklare oplossing uit; op basis van het inzicht in de eigen situatie is het aan de gemeenschap te besluiten wat er gedaan moet en kan worden. Voor een deel van de gemeentes is, los van de te kiezen vorm, multifunctionaliteit zeker een optie. Voor andere zal de conclusie zijn dat dit niet haalbaar is. Voor die gemeentes die een ontwikkeling richting MFA willen inzetten zal dit zeker geen eenvoudige route zijn. Zoals bij elke ingezette ontwikkeling zijn problemen, obstakels en “gedoe” te verwachten voor dat een eindpunt bereikt wordt. Duidelijk is dat bij veel gemeentes actie ondernomen moet worden omdat de financiële problemen zich opstapelen. Bij het uitblijven van actie komt een gemeente uiteindelijk vanzelf voor een gedwongen sluiting of verkoop van het kerkgebouw te staan. Op dit moment is het beeld dat teveel gemeentes passief afwachten en straks geen tijd meer hebben om een eigen keus te maken. Op het moment dat dit gebeurd zal de gemeenschap waarschijnlijk met een mindere optie genoeg moeten nemen. Het is daarom van belang dat gemeentes actief aan de slag gaan met hun toekomst zodat ze zelf kunnen sturen en besluiten en niet afwachten.

Sluiting van een kerkgebouw betekent op dat moment dat een gemeenschap volledig uit een wijk of buurt verdwijnt. Voor kerken kan een van de grote voordelen van gedeeld gebruik juist betekenen dat het fijnmazige netwerk van geloofsgemeenschappen in de maatschappij min of meer in stand wordt gehouden. Hiermee blijft de kerk onderdeel uitmaken van de samenleving, zij het in een aanzienlijk minder dominante positie dan in het verleden het geval is geweest. De kerk komt hiermee niet in de bepalende rol welke zij had in het verleden maar meer in een ondergeschikte en dienende rol. Op het moment dat een gemeente een besluit moet nemen over de eigen huisvesting, zouden de concessies van het delen van een gebouw tegen de voordelen van de maatschappelijke spreiding moeten worden afgezet. Het is aan de gemeente om hier uiteindelijk een keuze in te maken.

5.3 Aanbevelingen

Tijdens het onderzoek zijn een aantal constateringën gedaan, deze worden nu als aanbevelingen opgenomen.

Tijdens het testen van de checklist is gebleken dat de checklist in de huidige vorm onvoldoende bruikbaar is. In het algemeen mag verwacht worden dat er bij geloofsgemeenschappen voldoende kennis over de eigen kerk aanwezig is, er kan echter niet zonder meer vanuit worden gegaan dat er ook voldoende kennis van MFA's aanwezig is. Onvoldoende of een verkeerd beeld van een MFA maakt het lastig de checklist goed in te vullen. Daarnaast is gebleken dat er behoefte is aan een toelichting op de vragen om deze goed te kunnen beantwoorden. De aanbeveling welke hieruit volgt is om de checklist voor gemeentes beter bruikbaar te maken door op basis van voorliggend onderzoeksrapport een korte toelichting op de mogelijkheden van MFA's op te stellen en de checklist te operationaliseren door duidelijk per vraag aan te geven wanneer welk antwoord van toepassing is. Vervolgens kan dit als een praktische brochure ter beschikking gesteld worden aan alle gemeentes welke te maken hebben met vraagstukken rond huisvesting.

Het multifunctioneel gebruiken van kerkgebouwen vraagt om concessies ten aanzien van het kerkgebouw. Voor vele kerken is dit geen enkel probleem, andere kerken zijn zo uniek dat deze vanuit religieus cultureel erfgoed behouden zouden moeten worden. Op dit moment wordt er vooral, onafhankelijk van anderen, door de eigen geloofsgemeenschap gestuurd en besloten over hoe om te gaan met de eigen kerk. Het verdient aanbeveling op basis van een complete inventarisatie van alle Nederlandse kerken te bepalen welke kerken in (zoveel mogelijk) originele staat in stand gehouden zouden moeten worden. Vervolgens moet dan ook een oplossing komen voor eventuele exploitatietekorten voor de geloofsgemeenschappen welke eigenaar zijn van deze kerken. Overigens wordt hiermee aangesloten op eerdere aanbeveling in de afgelopen jaren, vanuit diverse organisaties die zich inzetten voor behoud en beheer van kerkgebouwen.

Een deel van de mogelijke meerwaarde van een MFA ontstaat wanneer partijen met elkaar samenwerken. Bij de onderzochte gemeenschappen is deze samenwerking niet aangetroffen. Er is zelfs een duidelijke weerstand tegen samenwerking aangetroffen ten einde het beeld van “zieltjeswinnen” te vermijden. Er blijkt onder geloofsgemeenschappen dus weerstand te zijn tegen samenwerking, waarmee meerwaarde niet kan worden behaald. Daar deze opstelling de ontwikkeling en positie van geloofsgemeenschappen nadelig beïnvloedt, verdient het nader onderzoek te achterhalen waar deze opstelling door wordt veroorzaakt en hoe deze te beïnvloeden is.

Geloofsgemeenschappen blijken in grote mate belangrijke besluiten over huisvestingsvraagstukken voor zich uit te schuiven. Hiermee wordt kostbare tijd verspilld, die gemeenschappen juist nodig hebben om de juiste, duurzame en financieel meest voordelige oplossingen te kunnen voorbereiden. Door deze tijd niet te

benutten maar weg te laten lopen door actie uit te stellen, moeten uiteindelijk in een te kort tijdsbestek belangrijke, ingrijpende beslissingen worden genomen. Daar de gemeenschappen hier schade van ondervinden verdient het aanbeveling te onderzoeken waardoor deze handelswijze ontstaat en op welke wijze hier verbetering in mogelijk is.

Tijdens het onderzoek is een vooroordeel geconstateerd ten aanzien van de mogelijkheden tot andersoortig gebruik van kerkgebouwen, vooral de oude monumentale kerken. Deze vooroordelen beletten gemeentes mogelijk gebruik te maken van aanwezige kansen, welke dus niet worden gezien. Er zijn in de afgelopen decennia vele wijzigingen aan kerkgebouwen gedaan ten einde alternatieve vormen van gebruik mogelijk te maken. Aanbevolen wordt deze ervaringen te ontsluiten door deze te verzamelen en bij geloofsgemeenschappen onder de aandacht te brengen.

6. Begrippen- en Afkortingenlijst

6.1 Begrippenlijst

1 ^e communie	:	het voor de eerste maal ontvangen van het sacrament van het altaar
Calvinistisch	:	betrekking hebbend op de leer van Calvijn, deze aanhangend, ingetogen, sober, rechtlijnig
Consistorie	:	vergaderzaal van de kerkenraad
Concilie	:	rooms-katholieke kerkvergadering van kerkleiders waar theologische en kerkelijke onderwerpen worden besproken
Denominaties	:	aanduiding van een kerk of groep van kerken, met een eigen geloofstraditie, kerkorde en liturgie, die hen onderscheidt van andere kerken.
Evangelisch	:	evangelisch betekent letterlijk in overeenstemming met het Evangelie. Met deze zelfaanduiding geven groepen aan dat zij hun inspiratie direct aan het Nieuwe Testament willen ontleen en minder gericht zijn op kerkelijke dogma's en tradities
Liturgisch	:	naar kerkgebruik
Oecumenisch	:	betreft het streven naar samenwerking tussen de verschillende christelijke kerken gebruiken om aan te geven dat een instelling of persoon vanuit een oecumenische overtuiging werkt
Ontkerkelijkijng	:	we spreken van ontkerkelijkijng als steeds meer mensen zich niet langer als lid van een kerkgenootschap beschouwen. Ontkerkelijkijng is meestal onderdeel van een proces van secularisatie, maar valt er niet mee samen.
Orthodox	:	rechtzinnig; streng in de godsdienst
Secularisering	:	verwereldlijking, proces waarbij sectoren van het maatschappelijk leven worden onttrokken aan het gezag van de kerk en het geloof. Onteigening van kerkelijke bezittingen door wereldlijke machtshebbers.
Vormsel	:	sacrament, toegediend door handoplegging en zalving van de bisschop, dat kracht geeft om het geloof volwassen te beleven en te belijden.

6.2 Afkortingenlijst

BVG	:	Bedrijfsverzamelgebouw
MFA	:	Multifunctionele accommodatie
MFC	:	Multifunctioneel Centrum
OZB	:	Onroerend Zaak Belasting
PKN	:	Protestantse Kerk in Nederland
RD	:	Reformatorisch Dagblad
RK	:	Rooms Katholieke Kerk
SOGK	:	Stichting Oude Groninger Kerken
SOHK	:	Stichting Oude Hollandse Kerken
VBMK	:	Vereniging van Beheerders van Monumentale Kerkgebouwen in Nederland
VKB	:	Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer in de PKN
VVE	:	Vereniging van Eigenaren
WMO	:	Wet Maatschappelijke Ondersteuning

7. Literatuurlijst

Websites:

Museumkennis.nl, Een samenwerking van Rijksmuseum voor Volkenkunde, Rijksmuseum voor oudheden en Naturalis. gedownload 20-5-13

Collegenet.nl

Wikipedia.nl

Kennisbank Platform31.nl, (14 september 2010) Wat zijn voor- en nadelen van een multifunctionele accommodatie?

Boeken en rapportages:

Ball S en Kooij A van der (2004) Meer dan één gebouw. Een formule voor het vormgeven van een succesvolle multifunctionele accommodatie. NIZW Sociaal Beleid

Beekman, ds W (2011) Leve de dorpskerk. Verslag van een studie naar de mogelijkheden en beperkingen van kleine kerkelijke gemeenten in kleine dorpsgemeenschappen.

Belvedere, (december 2008) Onderzoek herbestemming kerken en kerklocaties. Een inventarisatie vanaf 1970. Een uitgave van het Bisdome Haarlem , het Bisdome Rotterdam en Projectbureau Belvedere.

Bisseling H., de Roest H., Valstar P, (2011) Meer dan hout en steen, Handboek voor sluiting en herbestemming van kerkgebouwen, ISBN 978 90 239 2631 3

Blijham J, (2009) Een multifunctionele maatschappelijke accommodatie: succes of mislukking? Een studie naar de effecten van de komst van een multifunctionele maatschappelijke accommodatie in een krachtwijk.

Cascade Woondiensten, Waalwijk (2007) Vier op een rij. Een vergelijking van vier multifunctionele accommodaties.

Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg (2004) De Nederlandse samenleving. Sociale trends.

De Drie Ranken (2012) Jaargids 2012-2013

Delfgauw L, DIA Advisering & Management B. V. (2010) Multifunctionele dienstencentra. Hoe ze functioneren.

Deloitte (2003) Businessplan. Voor brede scholen in multifunctionele accommodaties

Gaasbeek M.C. (2009) Multifunctioneel maatschappelijk vastgoed door de ogen van de gebruikers. De meerwaarde van samenwerking en gebouw. Master thesis Amsterdam School of Real Estate

Generale synode ((2012) Met Hart en Ziel. Beleidsplan 2013 – 2016 voor de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland

Grinten M, Kruijer J, Fransen B (2006) Beheer en Exploitatie van brede scholen

Haalen, M.G. van ea, (1978) Werken met sociaal-culturele accommodaties, Een gebouw is meer dan een ding, ISBN 90 6001 379 4 Van Lochem Slaterus bv, Deventer.

Heugten R van (2008) Multifunctioneel maatschappelijk vastgoed in herstructureringswijken. Op zoek naar meerwaarde in de samenwerking. Opleiding Master City Developer

Huisman N.S.L. (Master Vastgoedkunde rijksuniversiteit Groningen 2009) Multifunctionele accommodaties. Inzicht in de kosten en opbrengsten van beheer en exploitatie.

Jappe Alberts Prof. dr. W (1968) De middeleeuwse stad. Fibulareeks tweede druk

Jelsma D (2008) Hoe verder met de Godshuizen in Nederland.

Knaap R (Masterthesis Vastgoedkunde Rijksuniversiteit Groningen 2009) Een handvat beheer en exploitatie. Een onderzoek naar beheer en exploitatie tijdens de ontwikkeling van multifunctionele accommodaties.

Kregting drs J, Massaar-Remmerswaal J (2011) Rapport nr 616. Kerncijfers 2010. Uit de kerkelijke statistiek van het Rooms-Katholieke Kerkgenootschap in Nederland

Kuiken J.M. (Master Thesis Planologie Universiteit Utrecht 2012) Maatschappelijke voorzieningen vanuit een krimpend perspectief. Het organiseren van maatschappelijke voorzieningen in het landelijk gebied ten tijde van demografische krimp: een vergelijkende casestudy in West-Brabant.

Leent en de Haas, Toolkit voor ondernemerschap; De sleutel voor succesvolle MFA's 2^e druk september 2011, ISBN nummer: 9789081752602

Martens J. (2003) Revitaliseren, herbestemmen of slopen? Toekomstperspectieven voor kerkgebouwen.

MV Vastgoedadvies B.V. (2013) Hoe nu verder met 'onze' kerken en erfgoederen. Interne en externe analyse over sluiting kerken en toekomstvisie uitgelicht.

Nationaal onderwijsmuseum (december 2007) Brede scholen

Netten H. (PRIMO 2004) Multifunctionele accommodaties in Noord-Holland in theorie en praktijk.

Olde Bijvank E. (Quintis bv en Futura 2010) Maatschappelijk vastgoed. De pioniersfase voorbij.

Ossenkoppele S., Vor de B (De Kopgroep 2008) Inventarisatie 24 multifunctionele accommodaties

Protestantse Kerk in Nederland (2009) Een protestantse visie op het kerkgebouw. Met een praktisch-theologisch oogmerk

Protestantse Kerk in Nederland (2005) Maatwerk. Naar een passend huis voor de gemeente.

Protestantse Kerk in Nederland (2012) De hartslag van het leven. Visie op het leven en werken van de Protestantse Kerk in Nederland.

Protestantse Kerk in Nederland (2013) Statistische Jaarbrief 2013

Protestantse Kerk Nederland (2013) Statistische Jaarbrief 2013 Bijlage

Provincie Flevoland (2006) Multifunctionele centra voor een leefbaar platteland.

Rebel, Veld in 't J, Hamdan Y, Barendregt E. (2010) Een fris alternatief voor de huisvesting van kinderen.

Rohmer M. (2007), Bouwen voor de next generation, ISBN 978-90-5662-545-0 NAI Uitgevers Rotterdam

Runhaar B. (2010) De kritiekloze trend van de multifunctionele accommodaties

Stichting Oude Groninger Kerken (2010) Beleidsplan 2013-2016

Stichting Oude Groninger Kerken (2011) Kerken kostbaar kwetsbaar kansrijk. Nieuwe vormen van gebruik als middel tot behoud.

Steensma (2013), Protestantse kerken - hun pracht en kracht, ISBN 9789056152949

Task Force Toekomst Kerkgebouwen (2007) Kerkgebouwen met toekomst. Creatieve oplossingen voor religieus, maatschappelijk en particulier gebruik.

Valstar P. (2012) Bronnen van Beleid. Werkboek voor beleidsontwikkeling
VBMK (2008), Een waaier aan mogelijkheden, Voorbeelden van meervoudig gebruik van kerkgebouwen in woord en beeld. ISBN 978-90-804952-9-6

VBMK, Handboek Behoud en beheer, losbladig systeem, laatst geupdate 2012

VKB Vereniging Kerkrentmeesterlijk Beheer voor alsnog 2013, nog niet gepubliceerd, Kansen voor kerken, Enquête uit 2012, onder embargo verstrekt.

VROM (2007) Bouwstenen voor sociaal. Vastgoed voor voorzieningen: een handreiking

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid WRR (2005) Vertrouwen in de buurt

Wieldraaijer E. Berg van den F. (2007) Gelders Kulturhus. Een vorm van delen.

Artikelen:

Donatus (2012) Minder kerksluitingen dan gedacht.

Hoeve A ten (2012), De kerk in het midden. Artikel gepubliceerd op website Bouwstenen voor sociaal

Hospitality Consultants (2009) Nieuwsbrief nummer 1. Multifunctionele accommodatie van idee tot realisatie. Handreiking voor een optimale procesgang.

Hospitality Consultants (2009) Uitwerking beheer en exploitatie Wennekerpand.

Klinken G (Artikel in Gaandeweg. Magazine voor alle leden van de protestantse Gemeente Zwolle, de Evangelisch-Lutherse Gemeente en de Hoofdhof Berkum. 2010) Kerken in de Groningse nieuwbouw. Een kort maar mooi bestaan.

Lange P. (Artikel Reformatorisch Dagblad jan 2013) PKN moet komende jaren een derde kerkgebouwen afstoten.

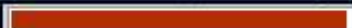
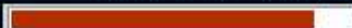
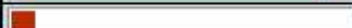
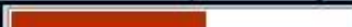
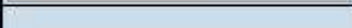
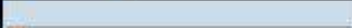
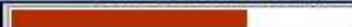
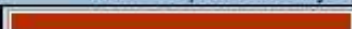
Mulder K. (2005) Verzwegen nadelen van schaalvergroting.

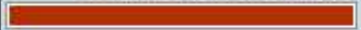
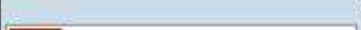
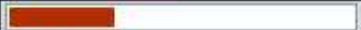
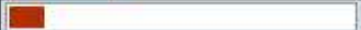
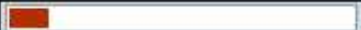
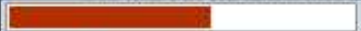
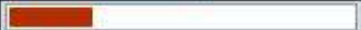
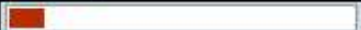
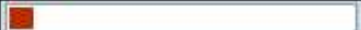
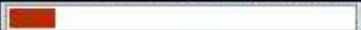
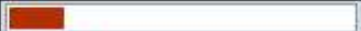
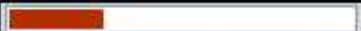
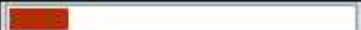
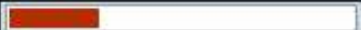
VBMK, (2013), Nieuws 1, februari 2013, Nieuwsbrief van Vereniging van Beheerders van Monumentale Kerkgebouwen in Nederland

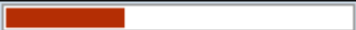
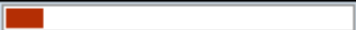
Wesselink H. (Artikel in Het Goede Leven.com 2013) Herbestemming graag.

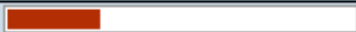
Willems T., Hilgenga mr E.(Vakblad Vastgoedrecht 2008 nr 5) Bouwen en beheren van multifunctionele accommodaties, werken aan samenleving?

Bijlage 1, Uitslag Panelenquete

Onderzoeksresultaten - 08-07-2013			
Onderzoeksnaam	Kerkgebouw delen		
Selectie	alle vragen		
Selectiedatum	24/08/13 - 24/08/13		
1.			
Dit onderzoek gaat over het gebruik van kerkgebouwen door gemeenten van de Protestantse Kerk. Bent u betrokken bij een kerkelijke gemeente?			
Aantal respondenten bij deze vraag: 473			
Ja >> 3		98.7	467
Nee >> 2		1.3	6
2.			
U behoort helaas niet tot de doelgroep van dit onderzoek. Hopelijk kunnen we u binnenkort een ander onderzoek aanbieden om aan mee te doen. Klik u svp nog even op 'verder' om het onderzoek af te sluiten.			
Aantal respondenten bij deze vraag: 6			
3.			
U bent betrokken bij een kerkelijke gemeente. In dit onderzoek spreken wij voor het gemak verder over 'uw kerkelijke gemeente'. Bent u betrokken bij meerdere gemeenten? Kiest u voor de beantwoording van deze vragenlijst dan de gemeente waar u het vaakst de kerk bezoekt.			
Klik u svp op 'verder' voor de volgende vraag.			
Aantal respondenten bij deze vraag: 467			
4.			
Hoe is de eigendomssituatie van het kerkgebouw van uw gemeente?			
Aantal respondenten bij deze vraag: 467			
Mijn gemeente is eigenaar van het kerkgebouw		89.5	418
Mijn gemeente is niet de eigenaar van het kerkgebouw		6.6	31
Weet ik niet		3.9	18
5.			
Sommige gemeenten gebruiken hun kerkgebouw samen met anderen. Hoe zou u de situatie van uw gemeente het beste kunnen typeren?			
(Slechts één antwoord mogelijk.)			
Aantal respondenten bij deze vraag: 467			
Mijn gemeente is de enige gebruiker van ons kerkgebouw >> 10		57.6	269
Mijn gemeente is hoofdgebruiker en we verhuren het gebouw op vaste dagen aan derden		35.3	165
Wij zijn niet de hoofdgebruiker van ons kerkgebouw - wij gebruiken het op een aantal dagdelen		3.4	16
Anders / weet niet >> 10		3.6	17
6.			
Uw kerkgebouw wordt ook door andere organisaties gebruikt. Hoe kijkt u aan tegen dit gezamenlijke gebruik?			
Aantal respondenten bij deze vraag: 181			
erg positief		69.6	126
beetje positief		20.4	37
neutraal >> 9		7.7	14
beetje negatief >> 8		1.7	3
erg negatief >> 8		0.6	1
7.			
U kijkt (enigszins) positief aan tegen het samen met anderen gebruiken van uw kerkgebouw. Kunt u de voornaamste reden geven voor dit positieve oordeel?			
Aantal respondenten bij deze vraag: 161			
Niet invullen >> 9 [Open antwoorden] (zie bijlage)		100.0	161
8.			
U kijkt (enigszins) negatief aan tegen het samen met anderen gebruiken van uw kerkgebouw. Kunt u de voornaamste reden geven voor dit negatieve oordeel?			
Aantal respondenten bij deze vraag: 4			
Niet invullen [Open antwoorden] (zie bijlage)		100.0	4

9. Het kerkgebouw van uw gemeente wordt ook gebruikt voor activiteiten van andere organisaties. Zou u kort kunnen aangeven om wat voor een activiteiten dit gaat?			
Aantal respondenten bij deze vraag: 179			
Niet invullen >> 16 [Open antwoorden] (zie bijlage)		100.0	179
10. Het is denkbaar dat het kerkgebouw op termijn te duur wordt voor uw gemeente. Welke van de volgende opties zou dan uw voorkeur hebben? (Slechts één antwoord mogelijk.)			
Aantal respondenten bij deze vraag: 286			
Het gebouw verkopen en andere, goedkopere huisvesting zoeken		11.2	32
Het gebouw verkopen en fuseren met een gemeente bij ons in de buurt		15.4	44
Het gebouw behouden en op een aantal vaste dagdelen verhuren aan een commerciële partij		14.3	41
Het gebouw behouden en delen met een verwante organisatie (die daar ook voor betaalt)		59.1	169
11. Stel, de beste optie om het kerkgebouw te behouden voor uw gemeente is om het te delen met een andere organisatie in uw dorp of wijk. Kunt u van onderstaande soorten organisaties en activiteiten aangeven of u ze geschikt vindt om het kerkgebouw mee te delen? Subvraag: spreekuur maatschappelijk werk			
Aantal respondenten bij deze vraag: 286			
erg geschikt		48.8	139
beetje geschikt		30.1	86
niet zo geschikt		10.1	29
erg ongeschikt		11.2	32
11. Stel, de beste optie om het kerkgebouw te behouden voor uw gemeente is om het te delen met een andere organisatie in uw dorp of wijk. Kunt u van onderstaande soorten organisaties en activiteiten aangeven of u ze geschikt vindt om het kerkgebouw mee te delen? Subvraag: een migrantenkerk			
Aantal respondenten bij deze vraag: 286			
erg geschikt		58.7	168
beetje geschikt		24.1	69
niet zo geschikt		10.1	29
erg ongeschikt		7.0	20
11. Stel, de beste optie om het kerkgebouw te behouden voor uw gemeente is om het te delen met een andere organisatie in uw dorp of wijk. Kunt u van onderstaande soorten organisaties en activiteiten aangeven of u ze geschikt vindt om het kerkgebouw mee te delen? Subvraag: een yoga-centrum			
Aantal respondenten bij deze vraag: 286			
erg geschikt		12.6	36
beetje geschikt		15.4	44
niet zo geschikt		24.1	69
erg ongeschikt		47.9	137
11. Stel, de beste optie om het kerkgebouw te behouden voor uw gemeente is om het te delen met een andere organisatie in uw dorp of wijk. Kunt u van onderstaande soorten organisaties en activiteiten aangeven of u ze geschikt vindt om het kerkgebouw mee te delen? Subvraag: een wereldwinkel			
Aantal respondenten bij deze vraag: 286			
erg geschikt		30.1	86
beetje geschikt		27.3	78
niet zo geschikt		16.4	47
erg ongeschikt		26.2	75

11. Stel, de beste optie om het kerkgebouw te behouden voor uw gemeente is om het te delen met een andere organisatie in uw dorp of wijk. Kunt u van onderstaande soorten organisaties en activiteiten aangeven of u ze geschikt vindt om het kerkgebouw mee te delen? Subvraag: een kinderdagverblijf			
Aantal respondenten bij deze vraag: 286			
erg geschikt		17.8	51
beetje geschikt		26.9	77
niet zo geschikt		20.6	59
erg ongeschikt		34.6	99
11. Stel, de beste optie om het kerkgebouw te behouden voor uw gemeente is om het te delen met een andere organisatie in uw dorp of wijk. Kunt u van onderstaande soorten organisaties en activiteiten aangeven of u ze geschikt vindt om het kerkgebouw mee te delen? Subvraag: een voedsel/kledingbank			
Aantal respondenten bij deze vraag: 286			
erg geschikt		34.3	98
beetje geschikt		30.1	86
niet zo geschikt		13.3	38
erg ongeschikt		22.4	64
12. Mogelijk ziet u nog andere mogelijke organisaties om uw kerkgebouw mee te delen. Die kunt u hieronder noteren.			
Aantal respondenten bij deze vraag: 108			
Niet invullen [Open antwoorden] (zie bijlage)		100.0	108
13. Hoe belangrijk vindt u het dat het huidige kerkgebouw voor uw gemeente behouden blijft?			
Aantal respondenten bij deze vraag: 286			
erg onbelangrijk		10.8	31
beetje onbelangrijk		5.6	16
neutraal		15.7	45
belangrijk		31.8	91
erg belangrijk		36.0	103
14. Stel, uw gemeente kan het huidige kerkgebouw niet meer alleen betalen. Hoe groot acht u de kans dat uw gemeente besluit een medegebruiker te zoeken?			
Aantal respondenten bij deze vraag: 286			
0% kans		100% kans	64.63 286
15. Stel, uw gemeente kan het huidige kerkgebouw niet meer alleen betalen. Hoe groot acht u de kans dat het uw gemeente gaat lukken om binnen een jaar een medegebruiker te vinden?			
Aantal respondenten bij deze vraag: 286			
0% kans		100% kans	42.1 259
Geen mening			9.4 27
16. Het gaat in dit onderzoek onder meer over de betaalbaarheid van kerkgebouwen. Zou u willen reageren op de volgende stellingen? Betreft u ze op het kerkgebouw van uw gemeente. Subvraag: Ons kerkgebouw is een blok aan ons been			
Aantal respondenten bij deze vraag: 467			
erg mee eens		3.6	17
beetje mee eens		23.3	109
beetje mee oneens		20.8	97
erg mee oneens		52.2	244

16. Het gaat in dit onderzoek onder meer over de betaalbaarheid van kerkgebouwen. Zou u willen reageren op de volgende stellingen? Betreft u ze op het kerkgebouw van uw gemeente. Subvraag: Wij kunnen ons kerkgebouw goed betalen			
Aantal respondenten bij deze vraag: 467			
erg mee eens		27.0	126
beetje mee eens		42.6	199
beetje mee oneens		22.5	105
erg mee oneens		7.9	37
16. Het gaat in dit onderzoek onder meer over de betaalbaarheid van kerkgebouwen. Zou u willen reageren op de volgende stellingen? Betreft u ze op het kerkgebouw van uw gemeente. Subvraag: Ons kerkgebouw heeft veel onderhoud nodig			
Aantal respondenten bij deze vraag: 467			
erg mee eens		29.3	137
beetje mee eens		39.2	183
beetje mee oneens		23.3	109
erg mee oneens		8.1	38
16. Het gaat in dit onderzoek onder meer over de betaalbaarheid van kerkgebouwen. Zou u willen reageren op de volgende stellingen? Betreft u ze op het kerkgebouw van uw gemeente. Subvraag: Wij zijn trots op ons kerkgebouw			
Aantal respondenten bij deze vraag: 467			
erg mee eens		66.8	312
beetje mee eens		25.1	117
beetje mee oneens		5.6	26
erg mee oneens		2.6	12
17. Nu volgt nog een klein aantal algemene vragen over uw gemeente en haar kerkgebouw. Allereerst: Hoe lang heeft uw gemeente het huidige kerkgebouw al in gebruik?			
Aantal respondenten bij deze vraag: 467			
minder dan een jaar		0.2	1
0 - 5 jaar		1.7	8
5 - 10 jaar		1.5	7
meer dan 10 jaar		95.3	445
weet ik niet		1.3	6
19. Hoeveel mensen zitten er doorgaans bij u in de kerk bij een normale zondagsviering?			
Aantal respondenten bij deze vraag: 467			
0 - 100		28.7	134
100 - 200		29.3	137
200 - 400		32.8	153
400 - 800		8.1	38
meer dan 800		1.1	5
20. Als u kijkt naar het gemiddelde aantal kerkgangers, hoe zou u de kerkzaal van uw gemeente dan het beste kunnen typeren?			
Aantal respondenten bij deze vraag: 467			
Onze kerkzaal is veel te klein		0.6	3
Onze kerkzaal is een beetje te klein		2.8	13
Onze kerkzaal is precies groot genoeg		43.7	204
Onze kerkzaal is een beetje te groot		43.0	201
Onze kerkzaal is veel te groot		9.9	46

21. Veel kerken hebben nevenruimtes voor vergaderingen en bijeenkomsten. Als u kijkt naar de nevenruimtes van uw kerkgebouw, welke van de volgende beschrijvingen past dan het beste?			
<i>Aantal respondenten bij deze vraag: 467</i>			
Er zijn meer nevenruimtes dan de gemeente nodig heeft voor eigen activiteiten		23.3	109
Er zijn precies genoeg nevenruimtes voor de gemeente-activiteiten		52.7	246
Er zijn te weinig nevenruimtes voor de eigen gemeente-activiteiten		20.3	95
Weet ik niet / geen mening		3.6	17
22. Hoe oud is het kerkgebouw van uw gemeente bij benadering?			
<i>Aantal respondenten bij deze vraag: 467</i>			
Gebouwd vóór 1800		27.8	130
Gebouwd tussen 1800 en 1900		11.6	54
Gebouwd tussen 1900 en 1950		16.3	76
Gebouwd na 1950		42.2	197
Weet ik niet		2.1	10
23. De gemeente waar u bij betrokken bent, is dat een:			
<i>Aantal respondenten bij deze vraag: 467</i>			
protestantse gemeente		68.5	320
hervormde gemeente		20.3	95
gereformeerde kerk		7.7	36
evangelisch-lutherse gemeente		1.3	6
anders		2.1	10
24. Welke van de onderstaande typering past het beste bij uw gemeente?			
<i>Aantal respondenten bij deze vraag: 467</i>			
evangelisch		4.1	19
reformatorisch		8.6	40
oecumenisch		28.7	134
diaconaal		7.3	34
vrijzinning		8.1	38
confessioneel		25.5	119
geen van deze		17.8	83
25. Tot slot: Het is mogelijk dat u nog iets wilt opmerken waarvoor eerder geen gelegenheid was. Dat kan hieronder. Wilt u een reactie op een vraag of opmerking, noemt u dan even uw naam en e-mail-adres.			
<i>Aantal respondenten bij deze vraag: 147</i>			
Niet invullen [Open antwoorden] (zie bijlage)		100.0	147

Antwoorden 'open velden' vraag:

7.

U kijkt (enigszins) positief aan tegen het samen met anderen gebruiken van uw kerkgebouw. Kunt u de voornaamste reden geven voor dit positieve oordeel?

Antwoord: Niet invullen

001	Het helpt om de exploratiekosten de betalen	002	mooi gebouw, geschikt voor concerten ed., wordt verhuurd	003	het is een geweldige vorm van oecumenische samenwerking om een katholieke medegebruiker te hebben
004	Mixed economy of church	005	Drempelverlagend	006	Bron van inkomsten. Zonde als gebouw ongebruikt staat. Bij verhuur aan bedrijven / niet-kerkelijke organisaties is er ook een bescheiden mogelijkheid om iets te laten zien van waar het christendom voor staat.
007	we zijn 1 gezin	008	Dat er gebruik gemaakt wordt van de zalen die het gebouw ook nog heeft.	009	financieel
010	Kerken horen een ontmoetingsplek te zijn voor mensen en het is zonde een gebouw het grootste deel van de tijd ongebruikt te laten.	011	Goede afspraken, kerkelijke vergaderingen gaan altijd voor. - Financieel aantrekkelijk.	012	dan wordt het gebouw altijd gebruikt en het levert inkomsten op voor de wijkgemeente
013	zo werken we samen met het dorp	014	een leeg gebouw rendeert niet. - met gebruik door derden genereer je inkomsten	015	Het gebouwencomplex wordt doelmatiger gebruikt en het genereert inkomsten
016	Mensen van buiten komen in aanraking met mensen binnen ons kerkelijk gebeuren;	017	Kans voor missie: dwingt de kerk naar buiten te treden, samen te werken	018	Het gebouw is te mooi en te duur om alleen op de zondag gebruikt te worden. Het is een monumentaal gebouw in de binnenstad.
019	Het is de prachtige monumentale Wilhelminakerk te Dordrecht! Het is een ronde kerk, lichte en warme uitstraling voor fijne erediensten en met goede akoestiek voor concerten.	020	Er wordt goed samengewerkt. -	021	inkomsten
022	brengt geld op	023	zo kan je kerk zijn gedurende de hele week, ook al wordt het gebouw ook voor andere doeleinden gebruikt	024	het is zinvol als een gebouw zo veel mogelijk gebruikt wordt
025	met 2 gemeentes delen wij de kerk. het positieve van verhuren is dat we o.a. het gebouw kunnen onderhouden.	026	drempelverlagend voor de bezoekers en het past bij deze tijd om een groot gebouw zoals onze kerk multifunctioneel te laten gebruiken	027	Nu is het een laagdrempelig gebouw
028	huuropbrengsten	029	Beter gebruik	030	nee, dat is geen goede interpretatie van mijn antwoord, ik kijk ERG positief tegen gebruik door derden aan. - Kerk en samenleving moeten op elkaar betrokken zijn. We kunnen anderen helpen door de ruimten te verhuren en het helpt de kerk financieel. Levendige uitwisseling in koffieruimte enz.
031	In Arnhem is de AK eigendom van alle gebouwen.... - Ons eigen kerkgebouw wordt veel verhuurd dat levert huuropbrengsten op	032	financieel behoud van het kerkgebouw	033	Verhuur brengt geld op. Wij werken met veel vrijwilligers om de verhuurders van hun natje en droogje te voorzien, dat is heel gezellig
034	Het zorgt er voor dat het gebouw behouden kan blijven, - en dat er faciliteiten, zoals beamer, zijn.	035	Samenwerking is voortreffelijk	036	wij huren dus wij zijn afhankelijk van de andere agenda voor wat betreft gebruik en voorkeurstijdstippen

Antwoorden 'open velden' vraag:

7.

U kijkt (enigszins) positief aan tegen het samen met anderen gebruiken van uw kerkgebouw. Kunt u de voornaamste reden geven voor dit positieve oordeel?

Antwoord: Niet invullen

037	levert inkomsten op	038	Anders staat het gebouw door de week maar leeg en dat is zonde, en zo krijg je nog inkomsten.	039	Het is goed om de kerk niet alleen voor de gemeente te gebruiken, zo komen mensen, die anders nie tin een kerk zouden komen ook nog eens een kerk binnen
040	Het genereert geld. Ons kerkgebouw in Deventer is een monumentaal gebouw, waar vele symposia plaats vinden. Het heeft altijd wel een raakvlak met de geschiedenis van Deventer of verleden en dat pas goed in een monumentaal gebouw.	041	Het is prima om een gebouw samen te delen. We hebben het op andere dagen nodig dan de medegebruiker	042	economische redenen zijn wat mij betreft doorslaggevend
043	Het geeft de kerkelijk gemeente extra inkomsten, die we goed kunnen gebruiken.	044	open stellen van gebouw / laten zien wat de kerk te bieden heeft op het gebied van gebouw en inhoud van gebouw	045	financiële opbrengst
046	Delen van de kosten, waardoor we allemaal van het kerkgebouw gebruik kunnen maken.	047	Het brengt geld in de la en wij hebben er weinig last van	048	kostenbesparing; efficiënt gebruik van de gebouwen
049	Samenwerking en contact en buurtfunctie	050	commerciële redenen, dus geld in het laatje.	051	U geeft geen keuzemogelijkheid voor een wijkgemeente, die het gebouw deelt met een andere (wijk)gemeente. Daarom heb ik iets onjuist in moeten vullen. Het college van KRM is eigenaar.
052	"Mijn" kerk is een wijkgemeente met een centrale rol voor de gebouwen van de centrale Kerkrentmeesters. Verhuur is goed voor breder gebruik binnen de wijk en verhuur brengt geld in voor de exploitatie.	053	Het gaat om een historisch kerkgebouw dat alleen dankzij inkomsten uit verhuur aan derden voor de gemeenschap te handhaven valt.	054	Mooi gebouw, fijn als daar meer mensen van kunnen genieten.
055	niet kerkelijken komen in de kerk en de kerk verdient er wat aan.	056	De kerk(Grote Kerk Naarden) wordt goed verhuurd door een stichting met goede inkomsten voor het onderhoud.	057	Het levert geld op
058	praktisch; ruimte delen = kosten delen	059	Meerdere kleine kerkgenootschappen komen in mijn kerk. - Zelfs komen ze uit het hele land. - Ik sta er positief tegen over.	060	kerk als onderdeel van de wijk, verstandig financieel beleid
061	Mogelijkheid om samen te werken met andere organisaties die ook voor een meer sociale buurt staan.	062	behoud van het mooie kerkgebouw door intensief gebruik	063	Overdag een kinderdagverblijf, zondags een perfecte crecheruimte.
064	De verhuur gaat structureel maar over een gedeelte. - verder zijn het toevalligheden en dat is te mager.	065	In gebruikname van een groot gebouw met meerdere zalen die op veel dagen in de week door anderen kunnen worden gebruikt vind ik een goede inkomstenbron. Ook praktische 'overloop bij de burens'; bijv. een zorginstelling die bij grote gelegenheid gebruikt maakt van het tegenoverliggende kerkgebouw vind ik een goede zaak.	066	Het kerkgebouw wordt nu veel vaker gebruikt en dat genereert meet bekendheid. Tevens zijn de huuropbrengsten belangrijk voor de exploitatierekening
067	Brengt geld op.	068	Het gebouw moet leven en niet alleen op zondag een functie hebben; het kan onderdak bieden aan zoveel meer, seculier en geestelijk	069	Leegstand is zonde
070	financieel noodzakelijk maar ook fijn om een gastvrij gebouw te zijn	071	Meer mensen kunnen genieten van het mooie gebouw.	072	kerk als middelpunt in een dorp is positief

Antwoorden 'open velden' vraag: 7. U kijkt (enigszins) positief aan tegen het samen met anderen gebruiken van uw kerkgebouw. Kunt u de voornaamste redenen geven voor dit positieve oordeel? Antwoord: Niet invullen			
073	we moeten het gebouw wel verhuren, anders komen we niet uit de kosten.	074	je leeft en deelt met elkaar > als en goed christelijk iemand doe je alles samen en sta je open voor iedereen. Iedereen is welkom. Althans dat zou zo moeten zijn, want ik weet ook gemeentes waar je niet welkom bent. Waar ze discrimineren omdat je niet van hun bent en je gewoon ongewenst verklaren. Ja helaas gebeurt dat ook binnen deze kerk. (http://www.youtube.com/watch?v=vNEMkoWHYZU)
075		075	Ik vind het heel zinnig als het gebouw zoveel mogelijk gebruikt wordt.
076	Het is een handig gebouw en jammer als dat een merendeel van de tijd leeg staat	077	betrokkenheid van gemeenschap en inkomste
078		078	Het geeft invulling aan je roeping er voor de hele samenleving te zijn als kerkelijke gemeente. Ja, ook voor de weight watchers...
079	jammer om een gebouw zo weinig te gebruiken	080	Het gebouw staat zo niet leeg en er hoeven geen andere ruimtes gebouwd te worden om bijvoorbeeld grote groepen te kunnen huisvesten.
081		081	men wil eerder gebruiken
082	De kerk staat op deze manier nog midden in onze dorpsgemeenschap. Veel mensen vinden het gebouw prachtig en ook de ruimtes.	083	Onspannen relatie, hoewel niet heel frequent
084		084	efficiëntie, geringe vergoeding.
085	De kerk was vroeger het middelpunt van de plaatselijke gemeenschap. Lijkt me nog steeds een goed uitgangspunt.	088	Anders staat het de hele week leeg, nu zijn er inkomsten vanwege huuropbrengst
087		087	extra huurinkomsten en gebouw wordt intensiever gebruikt.
088	extra inkomsten	089	Werkt drempelverlagend, levert geld op - en nieuwe ontmoetingen/contacten! Ook uitwisseling (bv. accordeonclub die keer meewerkt aan dienst)
090		090	Een open gebouw voor de wijk, waar de drempel minder hoog is, doordat er seculiere activiteiten plaatsvinden.
091	Financieel	092	Omdat het positief is voor de kerkelijke balans, deze wordt zeer zwaar belast door de kosten onderhoud enz van het gebouw. Dus als die lasten niet alleen door de kerkgangers maar ook door anderen die gebruik maken van de kerkbijzalen, graag. Maar daarnaast ook, het maakt dat de kerk onderdeel is van de maatschappij, zichtbaar is voor niet alleen de kerkelijke bewoners/gebruikers maar ook rand of niet kerkelijke mensen die dan toch over de drempel komen, door posters/folders weten waar de kerkelijke gemeente mee bezig is. Dat vind ik een zeer positief neven-effect naast het financiële plaatje.
093		093	Drempelverlagend voor niet-kerkelijke bewoners van de stad.
094	kerkgebouw wordt er voor veel mensen laagdrempelig door, kans om iets te laten zien van wat je als gemeente beweegt, levert (noodzakelijk) geld op	095	anders staat een groot gebouw voor een groot deel van de tijd leeg, niet in gebruik
096		096	het levert financiën op. Maar kan ook nieuwsgierig maken naar de spiritualiteit binnen deze kerk. Voorts maken ook andere kerkgenootschappen gebruik van ons gebouw

Antwoorden 'open velden' vraag:

7.

U kijkt (enigszins) positief aan tegen het samen met anderen gebruiken van uw kerkgebouw. Kunt u de voornaamste reden geven voor dit positieve oordeel?

Antwoord: Niet invullen

097	er zijn goede afspraken gemaakt.	098	Verhuur aan immigrantengemeente, zodat we het gebouw voor spirituele doeleinden kunnen verhuren	099	Efficient gebruik van dit mooie gebouw. Het is jammer al het grootste deel van de week leegstaat. - Wel vind ik het belangrijk dat gebruikers de kerkelijke functie respecteren.
100	een vorm van naar buiten treden binnen de wijk	101	Financieel voordelig, cultureel een uitdaging	102	Het ruimte geven aan andersoortige gemeenten hoort bij ons christenzijn.
103	* gebouw staat deels leeg door de week - * financiële opbrengst - *	104	Het maakt het gebouw relevant voor de samenleving - het helpt mensen over een drempel - het draagt bij aan de kosten	105	Het levert geld op.
106	- Het functioneert het ook als een gemeenschapshuis in het dorp. - Positieve aanwezigheid kerk in buurt.	107	we zijn beide christelijke kerken, maar een andere organisatie	108	Het is een vorm van delen. - Het is niet alleen de noodzaak vanuit kosten oogpunt, maar ook bijvoorbeeld het uitgiftepunt voedselbank huisvesten in de kerk laat zien waar we voor staan en dat we ook een rol hebben bij bijvoorbeeld armoedebestrijding.
109	Op deze manier ben je als kerkelijke gemeente ook van betekenis voor mensen/organisaties van buiten. Daarmee levert het ook inkomsten op.	110	Het kan leiden tot een nadere samenwerking bij speciale gelegenheden.	111	Een gebouw is er om te gebruiken, zeker als het gaat om "verwante" activiteiten.
112	Geldopbrengst	113	Heel fijn dat ook andere gemeenten ons gebouw kunnen gebruiken	114	Het levert qua opruimen en inruimen en bruikbaarheid van de zalen soms wat problemen op
115	nuttig gebruik gebouw en de inkomsten zijn hard nodig	116	Samen delen creëert een win-win situatie.	117	Zonde als zo'n mooi gebouw alleen op zondagochtend wordt gebruikt
118	minder kosten, zoals minder energie enz.	119	Het is een vaste inkomensbron voor de kerk en het is jammer als een kerk de rest van de week ongebruikt staat	120	Je leert anderen kennen binnen en buiten je eigen kerkgemeente.
121	In onze kerkzaal komt soms een andere wijkgemeente bijeen, niet vaak. - De zaal wordt verhuurd voor uitvaarten, dat levert bekendheid op, maar is soms storend in de doodeweekse activiteiten	122	Effectief gebruik van de beschikbare ruimte - Verhuur levert financieel voordeel op - Bevordert positief beeld van de kerk naar buiten toe	123	ontmoeting andere gemeenten, uitwisselen gebruiken en rituelen.
124	wij gebruiken ons kerkgebouw met nog twee andere gemeentes - daardoor is het gebouw op de zondag goed gevuld - kerkkoor oefend in de kerk logopediehuur hewt op gezette tijden. de SWON van de gemeente nijmegen heeft een paar maal per jaar vergadering met vrijwilligers.	125	de ruimten lenen zich voor dit gebruik door derden, het drukt de kosten (een beetje)	126	Onderdeel van de plaatselijke gemeente waardoor veel contacten en midden in de samenleving. Missionair in optima forma.

Antwoorden 'open velden' vraag:

7.

U kijkt (enigszins) positief aan tegen het samen met anderen gebruiken van uw kerkgebouw. Kunt u de voornaamste redenen geven voor dit positieve oordeel?

Antwoord: Niet invullen

127	Het kerkgebouw, dat van de Algemene Kerkenraad is, en dus niet van de wijkgemeente, een onduidelijkheid in de eerdere vraagstelling, - wordt op zondagmiddag en dinsdagavond gebruikt door een Indonesische kerkgemeenschap. Verder hebben we twee koren als huurders. Soms werken we in een dienst samen met een van de andere groepen.	128	Het is wel erg slecht om gebouwen maar eens per week voor veel mensen te gebruiken. - Delen dat kenmerkt ons toch!	129	Mogelijkheid ontstaan dwarsverbanden, bv koor, BSo. - Inkomsten gunstig voor exploitatie
130	In de kerk komen ook mensen die niet betrokken zijn bij de kerk. - Hierdoor krijgt de kerk meer bekendheid. Er ligt ter inzage informatie over het kerkelijke gemeentelven. - Daarnaast is het een extra opbrengst	131	Nieuwe gezichten en extra inkomsten	132	Voornaamste reden: zo komt er een beetje geld in het laatje om het monumentale pand te kunnen onderhouden.
133	De inkomsten die het oplevert.	134	Eigen kerkdienst en Ind. Kerkgemeente PERKI, verder veel verhuurd aan allerlei verenigingen	135	Ik vind dat de gemeente van Chr. een open blik moet hebben naar de wijk/stad/samenleving
136	het is goed als ruimtes optimaal gebruikt worden. De kerkzaal wordt aan een andere gemeente verhuurd, de bijgebouwen aan een inloophuis voor kankerpatiënten, waarbij het inloophuis een deel van de week ook het gemeentecentrum mag gebruiken als het niet anderszins is verhuurd en de eigen gemeente de verhuurde ruimtes van het inloophuis in het weekend gebruikt, mooie dubbele functie met gesloten beurzen geregeld.	137	financieel voordeel	138	Zo wordt het gebruik tenminste gebruikt!
139	optimaal gebruik van het gebouw, anders staat het veel leeg	140	financieel voordeel door opbrengst verhuur	141	Het brengt veel geld op
142	Door het kerkgebouw open te stellen voor andere vormen van gebruik naast de kerkdienst kunnen meer mensen gebruik maken van het kerkgebouw, ook niet-kerkelijke bezoekers kunnen zo via het kerkgebouw een band opbouwen met de kerk. Een publiek gebruik van het kerkgebouw heeft missionaire en diaconale waarde en biedt de mogelijkheid voor de kerk om de samenleving te dienen. Daarmee wordt ook het draagvlak voor het in stand houden van het kerkgebouw vergroot. Dat is belangrijk omdat de basis van alleen kerkgangers te smal is om het kerkgebouw te onderhouden. Bovendien zijn mensen vaak erg geïnteresseerd in het kerkgebouw en zou een groot aantal mensen graag willen dat kerkgebouwen vaker open en toegankelijker zijn.	143	Kerk is betrokken bij de activiteiten van de dorpsgemeenschap	144	anders staat de kerk door de week maar leeg, en het is een mooie kerk die goed gebruikt kan worden voor andere zaken.
145	samenwerking!	146	Ja, Voor onze gemeente is het erg belangrijk te verhuren, anders hadden wij geen bestaan meer.	147	Genereert extra inkomsten. - Maakt gebouw bekend bij anderen.

Antwoorden 'open velden' vraag:

7.

U kijkt (enigszins) positief aan tegen het samen met anderen gebruiken van uw kerkgebouw. Kunt u de voornaamste reden geven voor dit positieve oordeel?

Antwoord: Niet invullen

148	kostenbesparing	149	Financiële noodzaak.	150	Samenwerking met meer kerken - vooral die uit andere culturen - is verrijkend. En het levert geld op.
151	Wij moeten onze middelen gebruiken ten dienste van allen.	152	we delen het gebouw met een andere kerkgemeente, in het verleden waren daar wat strubbelingen, tegenwoordig gaat het beter	153	Goed dat mensen in een kerkgebouw komen. Al moeten het wel mensen zijn die respect hebben voor het gebouw. Meeste bezoekers zijn koorleden en voor vergaderingen.
154	De RK parochie is mede eigenaar maar gaat ons verlaten vanwege landelijk beleid RK, lastige financiële situatie	155	Zo is ons kerkgebouw voor veel meer mensen toegankelijk en is het niet alleen een bron van financiële lasten, maar ook van inkomsten.	156	Het is goed dat de kerk open is naar de wereld
157	Verhuur aan organisaties die raakvlak hebben met kerkelijke taak vind ik prima (buurtactiviteiten, koren, orkesten, migrantengroep). Wel soms vervelend dat je daardoor niet altijd gebruik kunt maken van de kerkruimten.	158	versterking van de financiële positie van de gemeente. Derden worden geselecteerd naar bepaalde criteria, die stroken met de opvatting van de gemeente	159	ik kijk ERG positief aan heb ik ingevuld. - brengt geld binnen, mensen komen over de drempel van de kerk
160	het onderdak geven aan een geloofsgemeenschap bestaande hoofdzakelijk uit ex. asielzoekers, die geen eigen gebouw kunnen betalen	161	het is voor onze gemeente noodzakelijk om uit verhuur ook gelden te verwerven.		

Antwoorden 'open velden' vraag:

8.

U kijkt (enigszins) negatief aan tegen het samen met anderen gebruiken van uw kerkgebouw. Kunt u de voornaamste reden geven voor dit negatieve oordeel?

Antwoord: Niet invullen

1	Ben niet altijd blij met wat er binnenkomt (bv. disco's, hoort niet in een kerk)	2	Onze gemeente is in tweeën gesplitst en kerkt in een school en in een restaurant. We zijn daardoor behoorlijk gebonden aan de voorwaarden die zij stellen. En de ruimte is alleen op zondag beschikbaar. Door de week moeten we het anders oplossen.	3	Er is geen vrij gebruik van het gebouw mogelijk.
4	De kerk is na een recente verbouwing uitgerust met een tap en er wordt veel alcohol geschonken om de hurende bridgeclubs tevreden te stellen. De kerk staat in een Vogelaarwijk, maar de moslims uit de buurt mogen vanwege de tap niet meer naar binnen.				

Antwoorden 'open velden' vraag: 9. Het kerkgebouw van uw gemeente wordt ook gebruikt voor activiteiten van andere organisaties. Zou u kort kunnen aangeven om wat voor een activiteiten dit gaat? Antwoord: Niet invullen			
001	Koren, scholen, buurtverenigingen sport en wellness clubs	002	concerten, landelijke bijeenkomsten uit andere gemeenten
004	Wijkactiviteiten, Basisscholen.	005	* Zorginstelling - opvang demente bejarden - * Kinderspel-inloop - * Passage - * Enkele eveningen (zoals Groei & Bloei)
007	inloop ochtende op woensdag	008	7e Dagadventisten
010	Vergaderingen en bijeenkomsten van organisaties en uitvoeringen	011	studentenverenigingen gebruiken gebouw, gemeente utrecht als er gestemd wordt, trouwerijen, verhuur aan derden
013	koersbal, ouderengym, ehbo, damclub, bloedprikken, ouderclub, dorpsbelang, zangkoor	014	bijna altijd in kerkelijke zetting, - soms vergaderingen of muziekuvoeringen
016	eigenlijk weet ik het niet precies	017	Rouw- en trouwdiensten, klassieke en orgelconcerten, recepties, diploma uitreikingen, kerstfeesten scholen enz
019	Cursussen etc	020	Muziekschool, koren, tentoostellingen, vluchtelingen hulp, opvang vluchtelingen, wettelijk huwen, begrafenissen van niet leden, recepties, nieuwjaarsreceptie gemeentebestuur, feesten Oranjevereniging.
022	concerten burgerlijk huwelijk meetings	023	concerten en andere evenementen
025	op zaterdag is er bijvoorbeeld een djembeband die ruimte huurt	026	examens / kerkelijk bureau heel Den Haag / vereniging van eigenaren / christelijke en andere organisaties
028	structureel: koren, lessen van verenigingen en instellingen en incidenteel vergaderingen van vergaderingen van derden	029	verkoop van boeken, van antiek tot 'modern' 1x per jaar, concerten, lezingen, matt. pasion, etc.
031	m.n. koorrepetities en soms verhuur voor culturele activiteiten, concerten e.d.	032	vergaderingen, koorrepetities, fitnessgroep
034	Vaste peuterspeelzaal, 5 ochtenden en 1 middag. - groot orkest wat repeteert - thuiszorg die vaak gebruik maakt van de ruimten. - weight watchers 1 dag per week	035	bijeenkomsten van andere geloofsgemeenschappen dan pkn
037	Congressen, concerten, feesten, Pinksterfeest KiA, Sinterklaasfeest etc.	038	gedeeltelijk wordt e.e.a. medegebruikt door R.K. activiteiten
040	kerkelijke en culturele activiteiten, verder bijeenkomsten en vergaderingen, verhuur ook aan verenigingen en aan b.v. de gemeente	041	Koor
		003	r.k. vieringen, repetities van koren en muziek avonden
		006	Congressen, concerten, recepties, seminars, diners, andere kerkdiensten, feesten
		009	Vrouwenvereniging, clubwerk. - Rouw- en trouwdiensten - Rommelmarkten
		012	Kerkkoor, mannenkoor, oratoriumvereniging, vrouwen van nu, en meer.
		015	volksdansen /koor / vergaderingen
		018	Hoofdzakelijk concerten van diverse koren. Maar ook herdenkingen.
		021	De meeste andere gebruikers hebben een recreatieve doelstelling
		024	jeugdwerk, modeshows, bedrijfspresentaties, lezingen
		027	cursussen, vergaderingen, kerkdiensten door een ander kerkgenootschap, muziekuvoeringen
		030	Basisschool, kinderopvang, cursussen, buurthuis
		033	Alles wat met zingeving, maatschappelijke activering, ethische vragen en/of sociaal culturele zaken te maken hebben.
		036	GGZ, slachtofferhulp, Weighwatchers, Koren, van alles
		039	RK-gemeente
		042	Chinese gemeent, Antilliaanse gemeente, kerkkoren van andere gemeenten, maar ook bv weight watchers, er is ook wel eens een verkoop van kleding enz

Antwoorden 'open velden' vraag: 9. Het kerkgebouw van uw gemeente wordt ook gebruikt voor activiteiten van andere organisaties. Zou u kort kunnen aangeven om wat voor een activiteiten dit gaat? Antwoord: Niet invullen			
043	Jaarmarkten - Fancyfairs - De week van de techniek - kantklossen - Nieuwjaarsrecepties	044	De zevende-dags adventisten huren het gebouw op zaterdag voor hun viering
046	dagbesteding voor ouderen	047	Kerkdiensten van een ander kerkelijk gemeenschap. - Verhuur aan derden o.m. de volksuniversiteit.
049	vergaderen	050	burgerlijke gemeente (trouwerijen); concerten, migrantengemeente
052	Migrantenkerk, welzijn	053	weight watchers, koorzang, begrafenissen, recepties, kledingbeurs.
055	Verhuur vergaderruimte aan bijv. Verenigingen Van Eigenaars in de wijk, concerten, verjaardagsfeestjes e.a. Dit vraagt een strakke organisatie.	056	Culturele activiteiten: vooral concerten, tentoonstellingen, lezingen
058	de gemeente Deventer, hobbyclubs, verstandelijk gehandicapten, kinderopvang e.d.	059	Concerten, lezingen
061	repetitie zangkoor; gymlessen ouderen	062	Psygiatrische organisatie's en orkesten etc etc
064	Buurtwerk, diaconaal werk, lezingen e.d.	065	wij huren een dorpshuis voor onze erediensten
067	zie vorige vraag. - Creche ruimte = overdag kinderdagverblijf	068	Cursussen, muziekovertredens, werkgroepbijeenkomsten.
070	vieringen / bijeenkomsten van andere kerkgenootschappen / repetitie van een cantorij / PCOB-bijeenkomsten	071	Koren, cursussen, bejaardencclubs, ...
073	bridgclub plus andere club	074	Desnoods voor Moslims
076	Kunst-exposities, concert-uitvoeringen.	077	verenigingen, koren, muziekkorpsen etc
079	ehbo, muzieklessen	080	begrafenisondermer, dansgroep
082	Assyrische kerk, koorrepetities, lezingen, workshops, vergaderingen, cursussen, verjaardagen	083	vergaderingen, structurele bijeenkomsten, kerstvieringen, dagbijeenkomsten, begrafenissen,
085	Weegclub, repetities zangkoor, soos verstandelijke gehandicapten, invullen belastingpapieren, concerten, kerstvieringen basisscholen, rouwdiensten van derden.	086	over het algemeen worden de vergaderzaken gebruikt voor vergaderingen van dic. commissies (vele ook extern)
		045	concerten en andere bijeenkomsten van verenigingen, waarvan ik niet precies weet welke dat allemaal zijn
		048	muziek vereniging
		051	Vergaderingen, lezingen, CD opnames, TV/film opnames, concerten
		054	Verhuur voor trouw- en rouw. Verhuur voor concerten, orgelconcerten, Landelijke Ver. van Notarissen en dergelijke
		057	Klassieke muziek concerten
		060	Diverse concerten,Mattheus Pasion, Pieter Jan Leusink, Foto tentoonstelling, World Press, Faire la table, Recepties, Besloten diners. Huwelijken ook van buiten de gemeente, Uitvaarten
		063	djembe, logopediste, clubs, etc.
		066	verhuur in de breedste zin van het woord (naast verhuur aan een andere kerkgemeenschap ook: cultureel, feesten, zakelijk, etc etc)
		069	structureel yoga beroepsmatig . - soms de kerk en zaal verhuur aan verenigingen of stichtingen meestal kerk gelieerd mar dat is geen vereiste .
		072	Kerkdiensten (migrantenkerk) - Verhuur aan armenorganisatie en vrouwenorganisatie en incidentele verhuur
		075	trombose dienst, groei en bloei, volwassen onderwijs, voedselbank etc.
		078	School - Restaurant
		081	Buitenlandse groeperingen / ouderen en jongerengroepen, verenigingen en overige belangstellende die ruimtes kunnen en willen huren. b.v. voor feestjes of partijen
		084	schilderkunst lessen
		087	bijv. door koren (niet christelijk), bijv. door de plaatselijke oudheidkundige vereniging

Antwoorden 'open velden' vraag: 9. Het kerkgebouw van uw gemeente wordt ook gebruikt voor activiteiten van andere organisaties. Zou u kort kunnen aangeven om wat voor een activiteiten dit gaat? Antwoord: Niet invullen			
088	kerkdiensten	089	Kleine concerten en of koren
091	Surinaamse en chinese geloofsgemeenschap. Ook alternatieve activiteiten als zumba. Nog andere, maar ik ben daar onvoldoende van op de hoogte.	092	koor oefent
094	Koren, in de zomermaanden zijn er jaarlijks exposities.	095	Zeer divers, van afslankclub tot CNV en historische vereniging
097	verhuur aan yoga-groep, buurtvereniging, natuurvereniging, woningbouwvereniging	098	wijkraad, Weightwatchers, gemeente: vergaderingen, bijeenkomsten; kerkdiensten Molukse gemeente en anderen; presentaties gemeente en wijk
100	Muziek	101	Bloedprikken/Trombose dienst, Taichi lessen, koor en de vrouwenbond.
103	bridge, klaverjas, weight-watchers, LTO, lions, inenten, koren, orkest, passage, ouderenbonden, studiedag onderwijs/thuiszorg, ehbo, vogelshow, uitvaartbeurs	104	Hoofdzakelijk de zondagse viering.
106	et name zangkoren/ en andere kerkgenootschappen	107	concerten
109	m.n. concerten en lezingen	110	vergaderingen; feestjes; concerten
112	Grace Communion Nederland houdt er diensten. - Maar ook de burgerlijke gemeente Leeuwarden houdt hier soms informatiebijeenkomsten. - Daarnaast gebruikt een koor de kerkzaal als repetitieruimte.	113	* vergaderingen - * rouw en trouw diensten andere gemeenten - * cursussen
115	Verhuur voor cursussen en manifestaties - Verhuur voor concerten	116	Vergaderingen, conferenties, etc.
118	samenkomsten (kerkdiensten)	119	Koren, PCOB, Weight Watchers
121	Gemeentelijke activiteiten (burgergemeente), soms van andere maatschappelijke organisaties zoals thuiszorg, koren, uitgiftepunt voedselbank.	122	GGZ - consultatiebureau - soos voor ouderen - plaats om te oefenen voor muziekverenigingen
124	Kerkdiensten van de GKIN, verhuur van zalen aan koren ed.	125	Ander kerkgenootschap, koorrepetities, inloophuis en incidenteel feestjes.
127	als vergaderruimte voor organisaties - als repetitieruimte voor koren	128	Een andere kerkelijke gemeente, niet pkn
130	voornamelijk medische activiteiten zoals fysiotherapie, consultatiebureau, etc. etc	131	andere kerkgemeente en kaartverenigingen, taallessen, ouder en gymnastiek, hobbyclub
090	Het gaat op afspraak, veel activiteiten zijn ten behoeve van het onderhoud van het gebouw. Verder verhuren we aan een logopediepraktijk.		093
093	concerten, burgerlijke huwelijken, recepties		096
096	muziekles, oefenen van koor, kerstfeest school		099
099	muziekschool, yoga (en verder weet ik het niet)		102
102	Activiteiten voornamelijk gericht op welzijn (in de brede zin van het woord).		105
105	gezondheidsorganisatie		108
108	Erediensten en studiebijeenkomsten van immigranten gemeente		111
111	Cultuur		114
114	Muziekuitvoeringen, bridge-avonden, ballet, fysiotherapie, cursussen, theater, en van alles waarvan wij zelf niet op de hoogte zijn (mijn gemeente is immers slechts medehuuder van de zaal).		117
117	Het gebouw wordt ook gebruikt door een ander kerkgenootschap, verder voor italiaanse les, de buurtvereniging en de zonnebloem. ook door incidentele huurders.		120
120	Zo nu en dan oefenen van muziekkorps, koor. Trouwpartij van paren die niet lid zijn van de gemeente, begrafenis.		123
123	tentoonstelling van b.v. schilderijen. muziek middag of avond.		126
126	Vergaderingen van maatschappelijke organisaties, staatsexamens, brandweeroefeningen, EHBO e.d.		129
129	Maandelijkse kerkdienst, verhuur voor concerten, recepties, tentoonstellingen		132
132	Klassieke muziek concerten		

Antwoorden 'open velden' vraag: 9. Het kerkgebouw van uw gemeente wordt ook gebruikt voor activiteiten van andere organisaties. Zou u kort kunnen aangeven om wat voor een activiteiten dit gaat? Antwoord: Niet invullen			
133	stichting Ekklesia, oecumenische - christelijke geloofsgemeenschap gaat er haar diensten verzorgen	134	zeer divers; andere kerkgenootschappen maar ook maatsch. organisaties en commerciële activiteiten
136	weet niet precies, maar het zijn clubs en een andere organisatie	137	Avonden, die georganiseerd worden door een kerkelijke gemeente, die geen eigen kerkgebouw heeft. Het gaat hoofdzakelijk om kerkelijke activiteiten.
139	Muziekschool, koren, hulpverlening, religieuze groepering	140	open kerk, exposities, concerten, door burgerlijke gemeente
142	vergadering van WIR FONDS, gesprekgroepen, huwelijken uit andere gemeente, ziekedagen van de zonnebloem	143	verenigingsleven, winkel, Zomer kerk in buitenlandse taal
145	Een kerkdienst van de Indonesische groep, een bidstond van die groep. De koren hebben hun repetities in het kerkgebouw.	146	andere kerkelijke gemeenten, RIAAG, kleine milieugroepen, vredesgroepen, allerlei incidentele verhuur aan derden b.v. onderwijs. Verder spreekuur voor therapeuten.
148	Vergaderingen zangkoren etc	149	Kerkdiensten en bijbelonderwijs
151	Vooraf culturele dingen: concerten enzo.	152	Agemeen maatschappelijk
154	inloophuis voor kankerpatiënten, soms verhuur voor huwelijken, feesten in het gemeentecentrum, cursussen.	155	kerkdiensten
157	filmavonden, koorrepetitie, ander kerkgenootschap, inspraakavonden	158	verenigingsleven en vergaderingen
160	Concerten, lezingen, recepties, (burgerlijk) huwelijk, bierfestival, tentoonstellingen, diploma uitreikingen, 4 mei herdenking, beurzen etc. NB: het gaat hier om een stadskerk.	161	Concerten
		135	zang, samenkomsten enz.
		138	uitvaarten - enkele vergaderingen - koren die s'avonds in de kerkzaal oefenen
		141	Kaartclubs en een volksdansgroep
		144	Wij 'kerken' in een schoolgebouw (middelbare school) en hebben dus geen eigen gebouw, maar huren het voor de wekelijkse kerkdiensten en af en toe voor andere activiteiten.
		147	Andere kerkgenootschappen, koren en buitenschoolse opvang
		150	Zowel een kleine kerkelijke gemeenschap in een bijzaaltje, als concerten, maar ook andere organisaties kunnen een zaal of de kerkzaal zelf afhuren.
		153	Kerkdienst (Pinkstergemeente), diverse wijkactiviteiten vanuit de buurt
		156	Kinderopvang, muzieklessen, fotoclub, koorrepetities, bloedprikken, stembureau, feestjes, yoga, vergaderingen, distributie van voedselpakketten van voedselbank, kerstviering school, etc. etc.
		159	Partijen - Koren - Feesten
		162	zomeravondconcerten, - kunstroutes, - exposities

Antwoorden 'open velden' vraag:

9.

Het kerkgebouw van uw gemeente wordt ook gebruikt voor activiteiten van andere organisaties. Zou u kort kunnen aangeven om wat voor een activiteiten dit gaat?

Antwoord: Niet invullen

163	volgens mij van alles, grote evenementen, maaltijden, exposities, de burgerlijke gemeente huur de kerk ook wel eens.	164	Andere geloofsgemeente; verhuur aan o.a. bewonersorganisatie	165	Wij verhuren 2x per week de kerkzaal aan een koor. - Op zaterdag aan een ander kerkgenootschap - Op zondag, laat in de morgne ook aan een kerkgenootschap en 's middags weer de kerk en het hele gebouw aan een kerkgenootschap - Verder zijn er door de week activiteiten 's morgens en 's middags - en 's avonds vaak vergaderingen van verenigingen van eigenaren. - Dan wordt er nog de hele week 2 zalen verhuurd aan de naschoolse opvang.
166	Yoga, kaartclub, zangkoren (ook niet kerkelijk).	167	algemene zaalverhuur, concerten, e.d.	168	Kerkdienst op zondag voor Korianen
169	1) kerkdiensten en activiteiten van andere kerken - 2) verhuur voor vergaderingen van (maatschappelijke) organisaties.	170	In ons geval is de voornaamste huurder een landelijke armeense kerkgemeente. Verder buurtwerk.	171	een andere pkn gemeente die conservatiever is
172	Meerdere koren, vergadering van VVE's en andere organisaties.	173	De voornaamste: - * Kerkdiensten van andere kerkgenootschappen - * Diploma-uitreikingen middelbare school - * Kerstvieringen basisscholen en middelbare school	174	Vergaderingen van verenigingen van eigenaren, politieke partijen en ouderenorganisaties. - Ook congressen en jaarvergaderingen van andere organisaties
175	Koren, orkest, vve's, kinderopvang, migrantenkerk	176	niet exact bekend	177	van alles en nog wat, lessen lezingen, cursussen
178	kerkelijk	179	type cursus, EHBO groepslessen, PC en Ipad cursussen, recreatie activiteiten van de (burgerlijke) gemeente, stembureau (burgerlijke) gemeente		

Antwoorden 'open velden' vraag:

12.

Mogelijk ziet u nog andere mogelijke organisaties om uw kerkgebouw mee te delen. Die kunt u hieronder noteren.

Antwoord: Niet invullen

001	cultureel gezelschap zoals koren/harmonieorkesten	002	Conservatorium - Mode ateliers	003	Diverse vormen van verenigingswerk, koren, muziekkorpsen
004	concerten, vergadercentrum, aula	005	Pedicure schoonheidssalon-kantoor	006	Delen met een andere wijkgemeente
007	diaconaal centrum, jeugdcentrum, theatergroep	008	RK parochie	009	Andere vormen van buurtwerk. Dus 's zondags een kerkdienst en doordeweeks kerkelijke en buurtactiviteiten.
010	het ius een monument voor huwelijken en spectaculaire concerten en / of feesten zou meer geschikt zijn	011	Alles wat geld oplevert. Kom op zeg, een kerk is gewoon een verzameling stenen, meer niet. Niet over miepen, uitbaten dat gebouw! Een kinderdagverblijf is totaal ongeschikt: kost alleen maar geld met het huidige overheidsbeleid.	012	concerten, theateruitvoeringen, grootschalige vergaderbijeenkomsten
013	Voorlopig is dit niet aan de orde. Onze gemeente bezit twee kerkgebouwen, die beide in gebruik zijn. Op zondag om en om.	014	verenigingen in ons dorp	015	Christelijke school?
016	we hebben hier als PKN meerdere kerken. - Dus een andere optie zou ook kunnen zijn: twee wijkgemeenten en één kerkgebouw	017	ik mis hier de mogelijkheid van gemeenschappelijk exploitatie met een andere dan een PKN-geloofsgemeenschap (R.K. of wat dan ook op het chr. erf.)	018	praktijk fysio-therapie
019	Voor dorpsgelegenheden	020	mijn (wijk)gemeente is onderdeel van een overkoepelende gemeente (totaal 3 wijkgemeenten) delen met een andere wijkgemeente vind ik een optie	021	Andere kerkelijke gemeente
022	Andere kerkelijke gemeente.	023	ons kerkgebouw is een zeer historisch gebouw en staat in kleine plaats,zo vallen veel dingen af	024	muziekvereniging als oefenruimte
025	andere kerkelijke gemeente - of - koorrepetitieavonden/ muzieklessen	026	cursusaanbieder, huiswerkbegeleiding	027	koren of muziekonderwijs
028	onze kerk is erg geschikt voor (interkerkelijke)vergaderingen	029	De burgerlijke gemeente; als trouwlocatie	030	buurtrestaurant, zoiets als resto van Harte - lokale culturele vereniging (muziek- of toneelvereniging) - basisonderwijs
031	andere kerkgenootschappen	032	een gemeente van de Zevende Dag Adventisten, die houden zoals het hoort de Sabbat (Zaterdag)	033	kan alleen voor vergaderingen van ca 20 personen in de consistorie, de kerk is een mogelijkheid maar moet dan omgebouwd worden

Antwoorden 'open velden' vraag:

12.

Mogelijk ziet u nog andere mogelijke organisaties om uw kerkgebouw mee te delen. Die kunt u hieronder noteren.

Antwoord: Niet invullen

034	Een moskee (maar dat stuit vast op problemen hunnerzijds en op goede vrijdag natuurlijk (en kerst op vrijdag)) - HBO college/examenzaal	035	cultuur, tentoonstellingen, concerten	036	Door de week eetgelegenheden voor met name gemeenteleden. Combineren met andere culturele organisaties voor muziek maar ook voor bijeenkomsten van bedrijven en publieke organisaties. Het splitsen van de spirituele functie en het in stand houden van het monument. Dit betekent sponsoring van het kerkgebouw omdat het culturele waarde heeft. Het misschien zelfs verkopen of verzelfstandigen. Het aanpassen van de gebouwen aan deze tijd zodat het ook aan ander organisaties verhuurd kan worden. Moderniseren en aanpassen aan de eisen van deze tijd die ook je eigenlijk ook voor de zondagsviering wil. Het kan ook gecombineerd worden met een school. Een Yogacentrum vind ik minder geschikt maar trainingen workshops maar ook een functie als muziek gebouw kan.
037	Jeugd in een zanggroep en muziekgroep / schaken/ dammen/ - workshops brengt nieuw leven voor door de week en op zondag. Groepsgevoel er bij horen motiveren ook hun vragen te ventileren. Van hieruit kan de jeugd in een ge motiveerde omgeving zelf gemaakte preek/ of discussiegroep met als doel eenheid/familie - gevoel.Ook gespreksgroep met film en vragen beantwoorden	038	Partry centrum op niveau	039	Zorginstelling die mensen er laat werken in het kader van reïntegratie; orkest/concertorganisatie die het gebouw als concertzaal gebruikt
040	Zalen verhuren voor vergaderingen van maatschappelijke organisaties	041	dat is mede afhankelijk van de vorm en indeling van het gebouw en niet elk gebouw leent zich voor verschillende activiteiten	042	muziekschool
043	een wijkcentrum, vergader of congresruimte	044	muzieklessen	045	-koffiecorner waar mensen met een verstandelijke beperking koffie en lekkers serveren (en misschien ook wat bakken) - -reparatiepunt voor kleding - -bibliotheek - -speel-o-theek - -printshop
046	exposities	047	Meditatieplek, tentoonstellingsruimte, cursusruimte voor verwante workshops, muziek/concertplek	048	Er worden al zalen verhuurd aan organisaties.
049	toneel of muziekverenigingen (er is een podium)	050	het spreekuur in de nevenruimte, de andere mogelijkheden hebben of al een goed onderkomen of doen zich niet voor	051	wij zitten in een gebouw dat als stichting is opgezet - er is een cafetaria en café en de zalen kunnen gehuurd worden - als wijkkerk is dit niet gunstig
052	Huisarts; Kantoor thuiszorg	053	buurtactiviteiten: kaartclub, zanggroep	054	alle kerken: niet persé migrantenkerken. evt theater
055	andere gemeentes, gebruiken voor concerten en lezingen met christelijke achtergrond.	056	Repetitie mogelijkheden voor zangkoren. - Zanguitvoeringen, musicals e.d.	057	concerten

Antwoorden 'open velden' vraag:

12.

Mogelijk ziet u nog andere mogelijke organisaties om uw kerkgebouw mee te delen. Die kunt u hieronder noteren.

Antwoord: Niet invullen

058	allerlei andere voorzieningen vanuit een christelijke achtergrond	059	Samenwerken met een culturele stichting	060	Tja, hier moet je verschil maken tussen incidentele verhuur en permanent delen. Eerste ideeën zijn: - Verhuur als zalencentrum, buurthuisachtig. - Een Resto Van Harte! Zie: http://www.restovanharte.nl/ - Buitenschoolse opvang? Een-alleen-in de-vakantie-opvang? - Cursuslocatie. Incidentele 'markten' (boekenmarkt, tweedehandskledingmarkt etc. Wel een verschil maken tussen het (oude) kerkgebouw zelf (met preekstoel, orgel etc) en het (nieuwere) Centrum achter de kerk (met zalen, keuken, toiletten, garderobe etc.)
061	fuseren met geref.kerk	062	een andere kerkelijke gemeente die nog geen permanent onderdak heeft	063	De zalen verhuren aan burgerlijke verenigingen etc., zoals koren en muziekvereniging. Verder kunnen er kleine veilingen plaats hebben en soms een tentoonstelling.
064	Mortuarium	065	Ideële stichtingen, zoals vluchtelingenwerk. - Onderwijsinstellingen - Theater	066	waar uitvaartdienst plaats vindt. dorps huis achtige activiteiten kleine exposities
067	Vluchtelingenwerk	068	culturele voorzieningen, toneel, muziek, filmzaal, theater, verhuur voor burgerlijke huwelijkssluiting, begraven anders dan vanuit de kerk, commerciële lezingen, congressen, grote vergaderzaal, dorps huusgebruik	069	Universiteit (Collegezaal) Scholen (Lezingen e.d) - Kunst en Cultuuruitingen.
070	Bijeenkomsten/ vergaderingen van andere verenigingen (als de geldnood echt heel hoog is):	071	Naar de best mogelijke oplossing zoeken die voor onze gemeente toekomst gericht is	072	Mijn kerk is een monumentale stadskerk. Verhuur is hier een goede optie, bijvoorbeeld voor diploma-uitreikingen, concerten, lezingen, jaarbijeenkomsten, etc.
073	zang- en muziekkoren - toneelvereniging - muziekvereniging	074	Culturele (b.v.) concerten of exposities	075	flexibele werkplekken voor zzp'ers
076	ander kerkgenootschap, - universiteit e.d. voor lezingen - Theater voor concerten	077	Ontmoetingscentrum met gelegenheid voor nuttige maaltijd en sociale contacten met dorpsgenoten	078	Spirituele groepen

Antwoorden 'open velden' vraag:

12.

Mogelijk ziet u nog andere mogelijke organisaties om uw kerkgebouw mee te delen. Die kunt u hieronder noteren.

Antwoord: Niet invullen

079	De laatste 3 activiteiten zijn geschikt qua opvatting maar ons kerkgebouw heeft niet de ruimte voor zulke activiteiten.	080	Onze kerk staat in een woonwijk waardoor organisatie welke overlast kunnen veroorzaken zoals b.v.hulp aan drugsverslaafden niet wenselijk is. Andere jeugdhulpverlening is geschikt. - verder dagopvang-verzorging v. thuiswonende ouderen met psycho-geriatrische problemen. - Dagbesteding/contactmogelijkheid/ouderenzangkoor/spelletjesmiddag enz.en maaltijdverzorging voor thuiswonende ouderen.. - Voor uitbreiding van dienstverlening is ook uitbreiding van de kostersfunctie noodzakelijk. - Dat betekent dat de kerk meer salaris uit moet geven voor dagelijks beheer en onderhoud.	081	Philadelphia (of andere woon/zorg instellingen)
082	Andere kerkelijke gemeenten, uitvaartondernemer (met opbaarkamer), concert-organisatoren (klassiek)	083	wijkondersteuningspunt	084	muziekschool / muziekcorps - huiswerkklass
085	recepties van grote omvang	086	dit kerkgebouw ligt wat uit het centrum, dus niet zo makkelijk te delen met bijv een winkel, ook wonen hier weinig migranten. het verzorgingshuis grenst aan de kerk, mogelijk hier iets mee samen doen.	087	gebouw wordt al gebruikt als uitdeelpunt voedselbank; het betreft een middeleeuws gebouw
088	andere kerkgenootschappen	089	Plek om concerten te organiseren/laten geven.	090	verhuur aan ander kerkgenootschap
091	Tentoonstellingen exposities congressen	092	muziekschool - tentoonstelling	093	omdat het een monumentaal gebouw is, museale en concertante activiteiten, die er nu al plaats vinden
094	het liefst een non-profit organisatie, die wel verwant is met onze gemeente of in ieder geval verwant is met het christelijke geloof.	095	andere religieuze organisaties van alle religies	096	Rooms Katholieke kerk
097	muziekverenigingen	098	Zalencentrum/rouw-trouw gelegenheid. - adviesbureau, Flexwerkrimte	099	uitvaartcentrum, bibliotheek
100	samenwerking met christelijke gemeente van andere denominatie	101	Ander kerkgenootschap	102	Vergaderingen van Politie/gemeente met de buurt
103	Samen op weg met een andere gemeente in de buurt.	104	De inrichting (vaste banken/vaste preekstoel) leent zich er niet voor om het anders te gebruiken dan in de setting van optreden (bands) en horen.	105	Repetitie plek voor koren, of orkesten - Concerten
106	Iets voor de jeugd; meer thema bijeenkomsten	107	Kantoor Christelijke organisatie of liefdadigheidsinstelling	108	schuldhulpverlening, sociale raadsman, GGZ

Bijlage 2, Checklist

Checklist Kerk als MFA							
Kerkgebouw: Denominatie:		ja	beetje ja	neutraal	beetje nee	nee	weet niet
1.	Vragen over kerkgebouw						
1.1	Het is voor een MFA van belang dat deze op een zichtbare en centrale plek in de stad, dorp of wijk staat, geldt dit ook voor uw kerkgebouw?						
1.2	Het is voor een MFA van belang dat deze goed bereikbaar is, geldt dit ook voor uw kerkgebouw?						
1.3	Het is van belang dat er bij de MFA voldoende parkeergelegenheid is, heeft uw kerkgebouw voldoende parkeergelegenheid?						
1.4	In een MFA nemen meerdere partijen deel, daarom moet een ieder zich in de uitstraling van het gebouw kunnen vinden. Heeft de kerk een neutrale, enigszins gematigde religieuze uitstraling?						
1.5	Een MFA is een openbaar gebouw waar meerdere partijen van gebruik maken wat (meer nog dan andere gebouwen) geacht wordt te voldoen aan alle geldende wet- en regelgeving (oa milieu, arbo, veiligheid etc). Voldoet uw kerkgebouw aan de huidige wet- en regelgeving?						
1.6	Voldoet uw kerkgebouw aan geldende regelgeving voor veiligheid en gezondheid?						
1.7	Heeft uw kerkgebouw een goed, comfortabele binnenklimaat (niet te vochtig, muff, warm, koud, tocht etc)?						
1.8	Een MFA heeft belang bij een representatieve uitstraling waarin participanten zich willen huisvesten en waar hun klanten graag naar toe komen. Is uw kerkgebouw voldoende representatief?						
1.9	Een MFA is een gebouw met een gevarieerd aanbod aan ruimtes. Heeft uw kerkgebouw een grote kerkzaal?						
1.10	Heeft uw kerkgebouw meerdere nevenruimtes voor activiteiten?						
1.11	Heeft uw kerkgebouw praktische bijruimtes (keuken, toilet etc)?						
1.12	Heeft uw kerkgebouw een bruikbare multifunctionele indeling, eventueel door middel van schuifwanden en verplaatsbaar meubilair?						
1.13	Een MFA is flexibel te gebruiken door verschillende partijen, vaste (grote) inrichtingselementen vormen hiervoor vaak een obstakel. Heeft uw kerkgebouw vaste inrichtingselementen welke multifunctioneel gebruik in de weg zouden staan (denk hierbij aan oa orgel, preekstoel, podium etc)?						
1.14	In een MFA moeten meerdere partijen zich thuis kunnen voelen, hierbij past voor de gezamenlijk gebruikte ruimtes een neutraal interieur. Heeft uw kerkgebouw een neutraal interieur?						
1.15	In een MFA is het van belang dat de verschillende ruimtes altijd bereikbaar zijn zonder activiteiten in andere ruimtes te verstoren. Is er in uw kerkgebouw een goede ontsluiting van alle beschikbare ruimtes?						
1.16	Om een kerkgebouw multifunctioneel te kunnen gebruiken moet er naast het kerkelijke gebruik voldoende ruimte te zijn voor extra activiteiten. Zijn er in uw kerkgebouw naast de kerkelijke activiteiten nog substantieel ruimtes beschikbaar op bepaalde dagen en of tijden?						
1.17	In een MFA is het omwille van de uiteenlopende wensen gewenst ruimtes qua indeling en grootte aan te kunnen passen. Is in uw kerkgebouw de mogelijkheid ruimtes qua indeling flexibel af te stemmen op de vraag?						
1.18	Een MFA is dusdanig gebouwd dat deze ook eenvoudig te verbouwen is om aan de veranderende vraag te kunnen voldoen. Om van een kerk een MFA te maken kunnen ook bouwkundige aanpassingen nodig zijn. Is uw kerk dusdanig gebouwd dat er mogelijkheden zijn deze te verbouwen?						
1.19	Om van een bestaande kerk een MFA te kunnen maken kan uitbreiding noodzakelijk zijn. Is er eventueel ruimte rond uw kerk beschikbaar om uit te breiden?						
1.20	In het bestemmingsplan zijn de juridische mogelijkheden van uitbreiding en gebruik vastgelegd. Is uitbreiding van uw kerk volgens het bestemmingsplan mogelijk?						
1.21	Als een kerk een monumentenstatus heeft kan dit beperkingen met zich mee brengen ten aanzien van de verbouwmogelijkheden. Heeft uw kerk een monumentenstatus welke beperkingen voor een eventuele verbouwing met zich mee brengt?						
1.22	Liggen er bijzondere claims op uw kerk welke medegebruik beperken?						
1.23	Multifunctioneel gebruik wordt mede bereikt door een interieur wat eenvoudig kan worden aangepast (bv losse stoelen ipv vaste banken) Heeft uw kerk een aanpasbaar interieur?						
1.24	Om een kerk als MFA te kunnen gebruiken kan structureel aanpassen van het interieur gewenst zijn (bv verplaatsen tussenwanden, extra deuren etc). Heeft uw kerk een eenvoudig te verbouwen interieur?						
1.25	De bouwtechnisch staat van een kerkgebouw is mede bepalend voor de mogelijkheden hiervan. Is uw kerkgebouw in goede bouwkundige staat?						

Checklist Kerk als MFA						
Kerkgebouw: Denominatie:		ja	best ja	neutraal	best nee	nee
						weet niet
1.26	De onderhoudsstaat is mede bepalend voor de mogelijkheden welke een kerkgebouw biedt. Verkeerd de kerk in een goede staat van onderhoud?					
1.27	De onderhoudskosten van een gebouw zijn mede bepalend voor de mogelijkheden hiervan. Als uw het eigen kerkgebouw vergelijken kunt met andere gebouwen, is dan de inschatting dat u een gebouw met lage onderhoudskosten heeft?					
1.28	Het verwachte onderhoud voor de komende jaren is mede bepalend voor de mogelijkheden welke een kerkgebouw biedt. Is er voor de kerk een meerjaren onderhoudsplan?					
1.29	De verwachte onderhoudskosten zijn mede bepalend voor de mogelijkheden welke een kerkgebouw biedt. Zijn er voor de komende jaren bijzonder, dure onderhoudswerkzaamheden te verwachten voor uw kerk (nieuw dak, nieuwe kozijnen, grote schilderbeurt, nieuwe cv, etc)?					
1.30	In een MFA zijn verschillende ruimtes met voorzieningen uitgerust. Zijn er in uw kerkgebouw voorzieningen aanwezig voor activiteiten (geluidsinstallatie, beamer, speciale verlichting etc)?					
1.31	Veel kerken zijn energetisch minder goede gebouwen, het verwarmen en verlichten van de grote ruimtes kan voor hoge kosten zorgen hetgeen de kerken zonder grondige aanpassingen voor medegebruik minder geschikt maakt. Als u een vergelijking met andere kerken kunt maken, is dan uw inschatting dat uw kerk hoge energielasten heeft?					
2. Vragen over de gemeente						
2.1	In een MFA zijn meerdere partijen gehuisvest welke mogelijk met elkaar kunnen samenwerken. Niet elke gemeente zoekt samenwerking op deze wijze of staat hier voor open. Denkt u dat uw gemeente wilt samenwerken met andere partijen en hiermee geschikt is voor deelname aan een MFA?					
2.2	Om als participant deel te nemen aan een MFA dient hiervoor draagvlak onder de leden te zijn. Is er binnen uw gemeente draagvlak voor deelname aan een MFA?					
2.3	Meerwaarde van deelname aan een MFA is ondermeer dat er contact met de buurt en omgeving wordt gemaakt. Is er vanuit uw geloofsgemeenschap behoefte aan contact met de omgeving?					
2.4	Om als geloofsgemeenschap deel te kunnen nemen aan een MFA moet duidelijk zijn wie hierover de nodige besluiten moeten nemen. Is duidelijk wie er beslissingsbevoegd is binnen uw kerkelijke organisatie?					
2.5	Om een MFA succesvol te laten zijn is het van belang dat alle deelnemers een gezonde organisatie inbrengen. Is uw gemeente voldoende vitaal voor deelname aan een MFA?					
2.6	Voor een goede organisatie van een MFA zijn capabele mensen nodig vanuit de verschillende participanten. Brengt uw geloofsgemeenschap voldoende capabele mensen in voor deelname aan een MFA?					
2.7	In het belang van de MFA zijn stabiele partners nodig welke langdurig deelnemen. Is uw gemeente een stabiele gemeente met toekomstperspectief?					
2.8	In een MFA bieden alle participanten hun diensten aan en worden zo mogelijk diensten gezamenlijk aangeboden. Hiervoor is het van belang goed in beeld te hebben wat een ieder te bieden heeft. Heeft uw gemeente een goed beeld van de activiteiten die ze aanbiedt?					
2.9	Voordat er iets besloten kan worden over een bestaand kerkgebouw is het van belang helder te hebben hoe de eigendomssituatie is geregeld. Is duidelijk wat de eigendomspositie van uw kerk is?					
2.10	Gemeentes zijn veelal nauw verbonden met hun kerkgebouw en de leden zijn hier vaak trots op. Is uw gemeente eventueel bereid afstand te doen van het eigen kerkgebouw om over te kunnen stappen naar een MFA?					
2.11	Om keuzes over de kerkelijke huisvesting te kunnen maken is het van belang de huidige situatie goed in beeld te hebben. Heeft uw gemeente beleid over hoe om te gaan met het kerkgebouw?					
2.12	Het dagelijks beheer is bepalend voor het functioneren van een gebouw, in geval van een MFA is dit mede bepalend voor de vraag of de MFA een succes wordt. Is het dagelijks beheer van uw kerkgebouw goed geregeld?					
2.13	In een MFA worden de programma's van alle gebruikers op elkaar afgestemd. Stelt uw gemeente jaarlijks een eigen jaarprogramma op?					

Checklist Kerk als MFA							
Kerkgebouw: Denominatie:		ja	beetje ja	neutraal	beetje nee	nee	weet niet
3.	Vragen over het doel van deelname aan MFA						
3.1	Meerwaarde van deelname aan een MFA is ondermeer dat er efficiency voordelen ontstaan door gedeeld ruimtegebruik. Kan het voor uw gemeente mogelijk een doel zijn om een gebouw te delen met anderen om huisvestingslasten te verlagen?						
3.2	Meerwaarde van deelname aan een MFA is ondermeer dat er samenwerking met andere partijen kan ontstaan. Kan het voor uw gemeente mogelijk een doel zijn om een gebouw te delen met anderen om zodoende tot samenwerking te komen?						
3.3	In een MFA kunnen participanten gezamenlijk diensten aanbieden. Kan het voor uw gemeente een doel zijn om in een MFA activiteiten aan te bieden in samenwerking met andere partijen?						
4.	Vragen over mogelijke participanten						
4.1	Om van een kerkgebouw een succesvol MFA te maken zijn er medegebruikers nodig. Verwacht u dat er mogelijke medegebruikers beschikbaar zijn voor uw kerkgebouw?						
4.2	Om van een kerkgebouw een succesvol MFA te maken zijn er medegebruikers nodig welke ook in staat zijn een deel van de kosten te dragen. Zijn de mogelijke medegebruikers welke u kunt bedenken voldoende kapitaalkrachtig om ook kosten mee te delen?						
4.3	In een MFA wonen en werken verschillende partijen samen, hiertoe dienen deze partijen wel bij elkaar te passen. Zijn de mogelijke medegebruikers welke u kunt bedenken voor uw kerkgebouw geschikt voor uw gemeenschap om mee samen te wonen?						
4.4	Om van een kerkgebouw een succesvol MFA te maken zijn er medegebruikers nodig welke willen deelnemen. Zijn de mogelijke medegebruikers voor uw kerkgebouw welke u kunt bedenken op (korte) termijn op zoek naar ruimtes?						

Bijlage 3, Lijst met activiteiten

omschrijving

categorie

Activiteiten met een * zijn door de panelenquete voorgesteld maar (nog) niet aangetroffen.

Antiekbeurs	Beurzen
Boekenbeurs	Beurzen
Boekenmarkt	Beurzen
Fancy fairs	Beurzen
Groei en bloei	Beurzen
Rommelmarkten	Beurzen
Uitvaartbeurs	Beurzen
* Veilingen	Beurzen
Bedrijfspresentaties	Bijeenkomsten
Conferenties	Bijeenkomsten
Congressen;	Bijeenkomsten
Evenementen	Bijeenkomsten
Feesten	Bijeenkomsten
Filmavonden	Bijeenkomsten
Jaarbijeenkomsten	Bijeenkomsten
Jaarmarkten	Bijeenkomsten
Jaarvergaderingen	Bijeenkomsten
Lezingen;	Bijeenkomsten
Manifestaties	Bijeenkomsten
Meetings	Bijeenkomsten
Nieuwjaarsrecepties	Bijeenkomsten
* Party centrum op niveau	Bijeenkomsten
Recepties	Bijeenkomsten
Seminars	Bijeenkomsten
Sinterklaasfeest	Bijeenkomsten
* Spelletjesmiddagen	Bijeenkomsten
Vergaderingen;	Bijeenkomsten
Verjaardagsfeesten	Bijeenkomsten
Werkgroepbijeenkomsten	Bijeenkomsten
Workshops;	Bijeenkomsten
4 mei herdenking	Burgergemeente
Bewonersavonden gemeente	Burgergemeente
Bibliotheek;	Burgergemeente
Bijeenkomsten burgerlijke gemeente	Burgergemeente
Burgerlijke huwelijksvoltrekkingen;	Burgergemeente
Buurtbeheer	Burgergemeente
Inspraakavonden	Burgergemeente
Stembureau	Burgergemeente
* Adviesbureau	Commercieel activiteiten
Begrafenisondernemer	Commercieel activiteiten
CNV	Commercieel activiteiten
* Flexibele werkplekken voor zzp-ers	Commercieel activiteiten
GGZ	Commercieel activiteiten
* Mode ateliers	Commercieel activiteiten
Modeshows	Commercieel activiteiten

omschrijving

categorie

Activiteiten met een * zijn door de panelenquete voorgesteld maar (nog) niet aangetroffen.

* Mortuarium	Commercieel activiteiten
Niet kerkelijke uitvaarten	Commercieel activiteiten
* Pedicure	Commercieel activiteiten
* Schoonheidssalon	Commercieel activiteiten
Zalencentrum	Commercieel activiteiten
Brandweeroefeningen	Diversen
CD-opnames	Diversen
Herdenkingen	Diversen
Inloopochtend	Diversen
Interviews	Diversen
Invullen belastingpapieren	Diversen
Milieugroep	Diversen
* Politie	Diversen
Repaircafe;	Diversen
* Spreekuur	Diversen
TV/film opnames	Diversen
Besloten diners	Catering
Diners	Catering
Grand Café;	Catering
Maaltijden	Catering
* Maaltijdverzorgingen aan huis	Catering
Restaurant	Catering
* RestovanHarte.nl	Catering
Afslankclub	Gezondheid
Buurtsport	Gezondheid
Consultatiebureau	Gezondheid
EHBO-vereniging;	Gezondheid
Fitnessgroep	Gezondheid
Fysiotherapie	Gezondheid
Gezondheidsorganisatie	Gezondheid
* Huisarts	Gezondheid
Inenten	Gezondheid
Sport	Gezondheid
Taichi lessen	Gezondheid
Therapeuten	Gezondheid
Trombose dienst	Gezondheid
Weight watchers	Gezondheid
Welness club	Gezondheid
Yoga	Gezondheid
Zumba	Gezondheid
Buitenschoolse opvang	Kinderopvang
Creche	Kinderopvang
Kinderdagverblijf;	Kinderopvang
Kinderopvang	Kinderopvang

omschrijving

categorie

Activiteiten met een * zijn door de panelenquete voorgesteld maar (nog) niet aangetroffen.

Kinderspel-inloop
Naschoolse opvang
Peuterspeelzaal;

Kinderopvang
Kinderopvang
Kinderopvang

Ballet
Concerten
* Cultureel gezelschap
Culturele activiteiten
Djembeband
Exposities
* Filmzaal
* Harmonieorkesten
Koorrepetities;
Kunstexposities
* Museum
Musicals
Muziekavonden
Muziekkorpsen
Muziekuitvoeringen
Muziekvereniging
Orkest
Schilderkunst lessen
Tentoonstellingen
Theatervoorstellingen;
Toneelvereniging
Uitvoeringen
Volksdansen
Zomeravondconcerten

Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur
Kunst en cultuur

Armenorganisatie
Buurthuis
Buurtwerk
Hulpverlening
* Ideeële stichtingen
* Jeugdcentrum
* Liefdadigheidsinstelling
Maatschappelijke organisaties;
* Ontmoetingscentrum
Politieke partijen
* Reintegratie lokatie
* Schuldhelpverlening
Slachtofferhulp
Sociaal cultureel werk,
* Sociale raadsman
Vluchtelingenwerk
Voedselbank
Vredesgroep
Wijkactiviteiten

Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten
Maatschappelijk activiteiten

omschrijving

categorie

Activiteiten met een * zijn door de panelenquete voorgesteld maar (nog) niet aangetroffen.

* Wijkondersteuningspunt	Maatschappelijk activiteiten
Wijkraad	Maatschappelijk activiteiten
Ziekendagen Zonnebloem	Maatschappelijk activiteiten
Basisschool	Opleidingen
* Christelijke school	Opleidingen
* Collegezaal voor universiteit	Opleidingen
* Conservatorium	Opleidingen
Cursussen	Opleidingen
Diploma uitreikingen	Opleidingen
Examens	Opleidingen
* Examenzaal	Opleidingen
* Huiswerkbegeleiding	Opleidingen
Italiaanse les	Opleidingen
Kerstfeesten school	Opleidingen
Muziekschool	Opleidingen
PC en IPAD lessen	Opleidingen
Staatsexamens	Opleidingen
Studiedagen	Opleidingen
Trainingen	Opleidingen
Type cursus	Opleidingen
Volwassen onderwijs	Opleidingen
Week van de techniek	Opleidingen
Andere geloofsgemeenschappen	Religieuze activiteiten
Begravenisdiensten niet leden	Religieuze activiteiten
Diakonaal centrum	Religieuze activiteiten
Kerkelijk bureau	Religieuze activiteiten
Kerkelijke trouwdiensten niet leden	Religieuze activiteiten
* Meditatieplek	Religieuze activiteiten
Migrantenkerk	Religieuze activiteiten
* Spirituele groepen	Religieuze activiteiten
Bewonersorganisatie	Verenigingen
Biljartclub	Verenigingen
Bjaardenclubs	Verenigingen
Bridgeclub;	Verenigingen
Buurtverenigingen	Verenigingen
Clubs	Verenigingen
Computerclub;	Verenigingen
Damclub	Verenigingen
Dansgroep	Verenigingen
Dorpsbelangen;	Verenigingen
Fotoclub	Verenigingen
Historische vereniging	Verenigingen
Hobbyclubs	Verenigingen
Klaverjasclub	Verenigingen
Natuurvereniging	Verenigingen

omschrijving

categorie

Activiteiten met een * zijn door de panelenquete voorgesteld maar (nog) niet aangetroffen.

Oranjeverenigingen	Verenigingen
Ouderenbond (PCOB)	Verenigingen
Ouderenorganisaties	Verenigingen
Ouderensoos	Verenigingen
Oudheidkundige vereniging	Verenigingen
Schaakclub;	Verenigingen
Stichting Senioren Advisering en Belang	Verenigingen
Vereniging van eigenaren	Verenigingen
Vogelshow	Verenigingen
Vrouwenbond	Verenigingen
Vrouwenorganisatie	Verenigingen
Vrouwenvereniging	Verenigingen
Woningbouwvereniging	Verenigingen

Bloedbank;	Zorg
Boedprikken	Zorg
Dagbesteding van mindervaliden;	Zorg
Dagopvang demente bejaarden	Zorg
Gymlessen ouderen	Zorg
* Hulp aan drugsverslaafden	Zorg
Inloophuis voor kankerpatienten	Zorg
* Jeugdhulpverlening	Zorg
Logopediste	Zorg
Opvang verstandelijk gehandicapten	Zorg
Thuiszorg	Zorg
* Woon/zorg instelling	Zorg
* Zorgcentrum	Zorg
Zorginstellingen	Zorg

